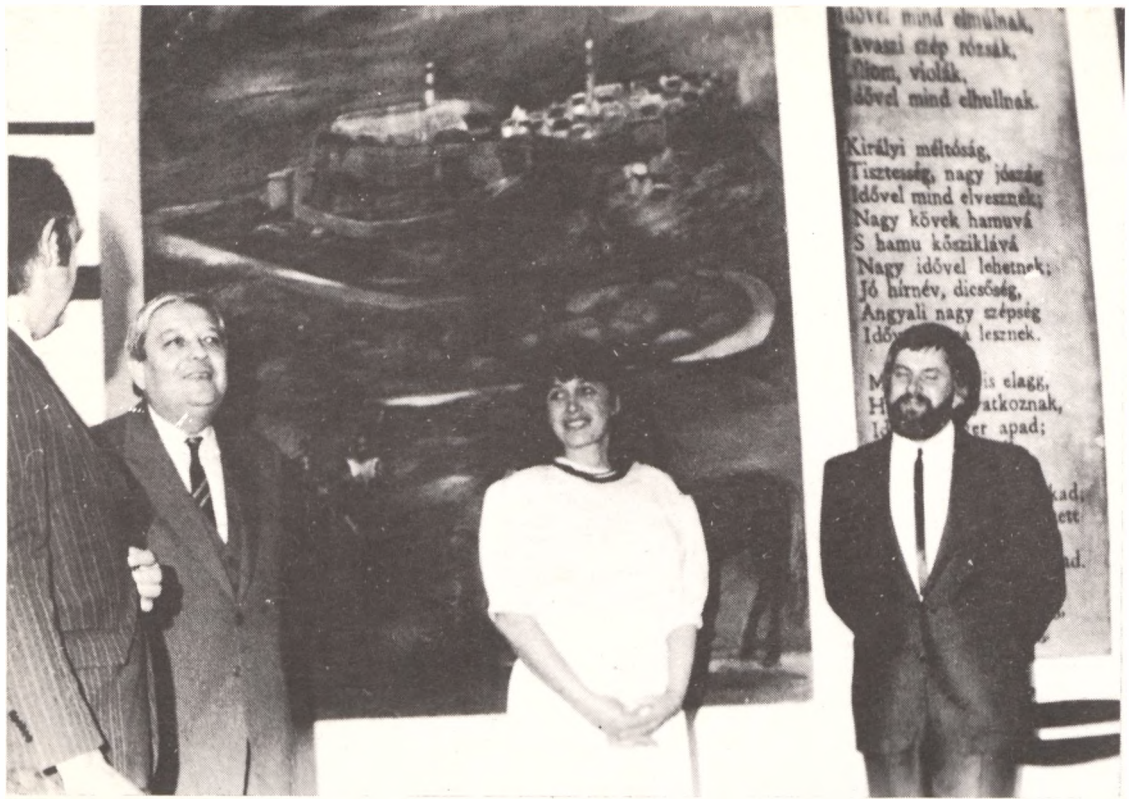

palócföld

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1989/3:XXIII.

Tartalom

3 Oláh Zoltán verse

4 Laczkó Pál: Időn túl (Egyfelvonásos)

VALÓSÁGUNK

24 Kerékgyártó T. István: Szegénység és kulturális megfosztottság (tanulmány)

29 Horváth István: Néhány szó a szegénységről, a gazdagságról (tanulmány)

33 Alulélvők (Andraszew Iván interjúsorozata)

39 Kissné Novák Éva: Kapcsolatok a lakótelepen

SZOMSZÉDSÁG ÉS KÖZÖSSÉG

47 Mezey László Miklós: A nemzet: közös ihlet (tanulmány)

SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM

68 Szokács László sorozata

MŰHELY

74 Kilencek IV.
Vasy Géza: Konczek József (esszé)

80 Ferdinandy György: Palackposta (olvasónapló)

85 Földi Péterről (Pál József)

86 Laczkó András: A folyóiratok kiszolgáltatottságáról (tanulmány)

91 Jenci László: Történetiség, vidékiség mai prózairodalmunkban (tanulmány)

96 A Madách-pályázat eredményhirdetése.

E SZÁMUNK SZERZŐI

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:

DR. HORVÁTH ISTVÁN

A szerkesztőbizottság elnöke:
KAPÁS JÓZSEF

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Füzesi István

Dr. Kapros Márta

Dr. Németh János István

Dr. Tamáskovics Nándor

Vincze János

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Dr. Kovács Anna

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján
Arany János u. 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó:
Bálint Tamás igazgató.

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.

F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató,
89.53673 N. S.

Andrassew Iván író (Tahitótfa-
lu); *Ferdinandy György* író egyete-
mi tanár, (Puerto Rico); *dr. Hor-
váth István* múzeológus, a Palóc-
föld főszerkesztője (Salgótarján);
Jenei László kritikus (Miskolc);
Kerékgyártó T. István művelődés-
kutató (Jászberény); *Kissné Novák
Éva* tanár (Szeged); *Laczkó
András* irod.-tört. a Somogy fő-
szerkesztője (Kaposvár); *Laczkó
Pál* író, szerkesztő (Salgótarján);
Mezey László Miklós irod.-tört.
(Budapest); *Oláh Zoltán* költő
(Budapest); *Szokács László* újság-
író (Salgótarján); *Vasy Géza* irod.-
tört. (Budapest).

*

A Balassi Bálint Megyei Könyv-
tár (Salgótarján) 1989. április 24-én
Péterfy Gizella alkotásával gazda-
godott. Avatóbeszédet *Pozsgay
Imre* mondott. A borító II. felvé-
telei az ünnepségen készültek. A
műalkotás elemzésére visszatérünk.
(Fotó: Tóth Veronika).

E számunk illusztrációs anyagát
Földi Péter festőművész munkái
közül válogattuk.
(Fotó: Buda László)

Találkozás

Utassy Józsefnek

– És mondd csak barátom,

te, hogyan élsz?

– Ugyanúgy élek én is,

akárcsak te:

fényevck récsi közt

várva törökülésben

a Holnapot,

miközben a szél

görbe háttal

közelít számhoz.

Lélegzem a földet,

sóhajtok sok folyót

és sokszor bizony

magam sem tudom,

hogyan is szólítsam

ezt a tudathasadásos

számadot.

IDŐN TÚL

Történik 1920 májusában, valahol egy internálótáborban.

A nézőtéri fény fokozatosan csökken. Zajegyveleg mértéktartóan indul, majd felerősödik: báltermi vidám szilveszteri moraj a Vadász Szállóban, poharak hangja, női nevetés, cigányzene – mindez egyszerre hiteles, valóságos, s ugyanakkor álomszerűen stilizált, amit főként a zene érzékeltet. Eközben függöny fel. Barakk belsejét látjuk, emeletes priccsekkal a színpad mélyén, az előtérben ún. stókok egy X lábú asztal körül. Éjszaka van, sűrűfényt kapnak az alvók, az asztal és környéke világos. A szilveszteri hangeffektusok innen mindent kitöltenek.

Az alsó priccsen forgolódás, majd egy fiatalember fölkel és alvajáró módján a rivalda felé indul. Jobbját előretartja, mintha pisztolyt fogna valakire, de inkább célt keres tétován. Néhány lépés után alattomos sűrű köd éri utol. Női sikoltás. Zene elhallgat. Az alvajáró megtorpan. A nézőtér irányában célrakapja a „pisztolyt”.

I. VIRRASZTÓ: Tényleg figyelemre méltó.

II. VIRRASZTÓ: Mondtam. De csend!

ALVAJÁRÓ: *(átombéli, vinnyogó nevetés, diadalmasan és bosszúállóan.)*

I. VIRRASZTÓ: Miért nevet?

II. VIRRASZTÓ: Pszt! Most jön a java...

I. VIRRASZTÓ: Hogyhogy? Fogak csikorgatása...?

II. VIRRASZTÓ: Ugyan! Szelid polgári álmok... Hol vannak már azok!

Figyeljen!

ALVAJÁRÓ: *(megint nevet. Fiúsan illegeti magát, mint aki elégedett fegyveres önmagával. A köd ömlik, de térdmagasságnál nem emelkedik feljebb. Alvajáró elunja a tetszelgést. Szabályos alapállásban, két kézzel átombéli lassúsággal, célra tart.)*

TULAJDONOS: *(a hangfalakból) Ne! Ne! A tükröt ne!*

ALVAJÁRÓ: *(Felkapja a fejét, valobóvá a nézőtéri mennyezet irányába ballgatózik, fegyvert tartó keze elbizonytalanodik. Mintha megtalálta volna a Tulajt: nevet, majd újra komótosan célra tart.)*

I. VIRRASZTÓ: Lenin-fiú?

II. VIRRASZTÓ: Ugyan! Vidéki prolikölyök. Pszt! Még elrontja.

I. VIRRASZTÓ: Dehogy! Istenemre, jobb, mint a színház.

II. VIRRASZTÓ: Pszt!

TULAJDONOS: *(a hangfalakból) Ne! Kérem ne! Még apám hozatta Bécsből. Velencei. Higgyen nekem: valódi velencei. Ez nem pesti hamisítás. Nem körüti svindlerség. Ez Bécsen keresztül jött. Békebeli. Ne! Kímélje meg. Kérjen valamit. Bármit. Teljesítem.*

ALVAJÁRÓ: *(a végsőkre elszánt nevetés. Lövés dörren, női sikoltozás, moraj, majd csend. Alvajáró újra céloz. Lövés. Összetört tükör valóságú csőrömpölése. Színpad legmélyéről a dörej pillanatában – mint a torkolattűz – erős reflektorfény vág bele a nézőtérbe az őrtoronyból és kapkodó kutatásba kezd, majd megnyugszik, kibuny. Két fénynyaláb csomópontjában áll az alvajáró és nevet, eszelősen nevet. Váratlanul – mint akit leütöttek – összecsapkodik.)*

KÉT VIRRASZTÓ: *(első priccseikről nagy robajjal leugrálnak. Többen felébrednek.)*

TÖBBEN: Mi történt? Mi az megint? Szilencium. Aludni akarok.

I. VIRRASZTÓ: *(ütögeti az Alvajáró arcát. A többieknek:)* Kuss.

CINIKUS: Vagy úgy! Megint a mi kis terrorlegényünk. Lövöldözünk? Lövöldözünk?

ALVAJÁRÓ: *(magához tér. Megérti, hogy ismét mászkált. Felpattan, kitépi magát a segítők kezeiből.)* Hagyjanak! *(Fel-alá rohangál.)* Hagyjanak!

CINIKUS: *(gúnyosan röhög.)*

(Lassan világosodik. A barakk belseje mögött szögesdrót és őrtorony látszik az örrel. Mindenki kászálódik. Nyújtózkodás, ásitózás.)

ELZÁRKÓZÓ: Nem fér a bőrébe! Miért kínozza ezt a gyereket?

ALVAJÁRÓ: Nem vagyok gyerek. Se magának, se senkinek. Én a Vörös Hadsereg katonája vagyok. Harcoltam. Nem úgy, mint itt egyesek.

I. MALMOZÓ: *(a társához, II. Malmozóhoz, aki közbe akar avatkozni:)* Nyugi, nyugi. Semmi feltűnés. Minden rendben lesz. Egy parti? Így reggelről...?

II. MALMOZÓ: Sakk?

I. MALMOZÓ: Ne játszd ezt. Sakk? Itt? Biliárdot nem akarsz?

II. MALMOZÓ: Utálom a malmot. Nem mondtam még? Infantiliseknek való.

I. MALMOZÓ: Tehát?

II. MALMOZÓ: A kedvedért. Ma utoljára. *(Asztalhoz ülnek, annak lapjába van karcolva az ábra. Egyikük fehér, másikuk sötét gombokat vesz elő.)*

I. MALMOZÓ: Köszönöm. Hálásan köszönöm. *(Játszani kezdenek. Néhányan köréjük gyűlnek. Időnként cserélik a gombkészletet.)*

CINIKUS: Milyen finom modor! Mily fenkölt stíl!

ALVAJÁRÓ: *(a Cinikusnak)* És vegye tudomásul: főként magának nem vagyok gyerek. Rémhírterjesztő ellenforradalmár!

CINIKUS: Még Kun Béla is megmondta: „A fosztogatás nem proletárdiktatúra.” És ki tudja, mi mindent csináltál te még! Meg a magadfajták. Lejáratatták a Tanácsköztársaságot...

ALVAJÁRÓ: Én kérem..., mi kérem... *(juldoklik a szégyentől)*
Mi semmi ilyet nem csináltunk. Vonja vissza! Vonja vissza!, mert... Ezt nekem még a bíróságon sem mondták.

KÉT VIRRASZTÓ: *(két oldalról lefogják Alvajárót.)*

I. VIRRASZTÓ: Mít froclizza! Nem elég a maga baja?

ALVAJÁRÓ: *(toporzékol)* Vonja vissza, mert...

CINIKUS: ...lelő, mint egy kutyát? *(Hátat fordít és beveti a priccset.)*

ALVAJÁRÓ: *(tehetetlen zokogásban tör ki, Virrasztók csitítják, kitépi ma-*

gát és az ágyához rohan) Ugyis megszököm innen. Megszököm. *(öklével veri a priccset)* Megszököm...

I. VIRRASZTÓ: De vajon miért lőtt kétszer?

II. VIRRASZTÓ: Mit gondol? Mert elsőre nem talált.

TISZT: *(miután bevetette az ágát, már végzett néhány tornagyakorlatot az előtérben. Most sem hagyja abba. Nem találtak, uram, ezek másodjára sem.*

CINIKUS: Uram? Nocsak! Hová fejlődünk!? Micsoda modor...

TISZT: *(befejezi a reggeli tornát. Élesen)* Velem nem fog itten packázni. Nem voltunk játszótársak. Egyszer s mindenkorra vegye ezt tudomásul!

CINIKUS: Parancsára. *(mesterkéltén babozik. Túlzó udvariassággal)* Mi is volt a rendfokozata...?

TISZT: Pimasz. *(Sarkonfordul)* Hol is hagytam abba? Ja, igen. *(A virrasztóknak folytatja, de mindenkinek szánja.)* A fegyverhasználathoz nem elég a lelkesedés. Ahhoz éppen az ellenkezője kell. Higgadt szakszerűség. Nekik honnan lett volna? Az kérem, a jobbra át-balra átnál kezdődik. Civilből katonát kell formálnunk. A fegyver itt még csükkbe se jusson.

PREDIKÁTOR: Már megbocsásson, hogy beleszólok. Ha a magafajtára hallgattunk volna, még mindig a gyakorlótereken kúszatjuk-mászatjuk a munkázetredek. Hol lenne akkor a dicsőséges északi hadjárat?

ELZÁRKÓZÓ: *(Nem lát a borból. Mire kinyitja az ajtót)* *(Valóságos vitaklubba állunk össze, csupán a malmozók játszanak rendületlenül. Alvajáró fekszik az ágyán.)*

TISZT: Dicsőséges? Mihez képest? Hogy itt rohadunk ebben a barakkban? Budapesten pedig mindenféle idegen katonaság?

ALVAJÁRÓ: *(eszélősen)* Ez csak a kezdet! Éljen a Második Magyar Tanácsköztársaság! Éljen Kun Béla!

TISZT: Kérem, ezen a szinten csak a vereség ismétlődhet. Ismertetőnek velem valaki, mi lesz, ha mindig ennyit veszítünk?

I. VIRRASZTÓ: Mondja, maga mért tartott velünk?

ELZÁRKÓZÓ: Vigyázat, provokátor!

II. VIRRASZTÓ: Ne figyeljen rá!

ELZÁRKÓZÓ: Vigyázat! Ennyit csak egy provokátor kérdez!

II. VIRRASZTÓ: Folytassa főhadnagy úr!

TISZT: Tudja valaki, hány képzett tiszt kellett volna a Tanácsköztársaságnak! Es hány volt?

PREDIKÁTOR: Mért engém néz? Én honnan tudnám?

TISZT: Az imént önök közül helyesen állapította meg valaki, hogy fiatal barátunk azért lőtt kétszer, mert nem talált. Nem titkolom, láttam már a jelenetét. A lélek rejtelmec, ugye..., de ezt hagyjuk. Ámbár titkos büntudatként is felfoghatjuk. Fiatal barátunk – mint vérbeli forradalmár – máig igen restelli, amiért már az első lövésre nem omlottak össze régmúlt világok.

ALVAJÁRÓ: *(üvölti)* Nem vagyok a barátja!

I. VIRRASZTÓ: Talán jönne közénk, és mindent tisztázhatnánk...

ELZÁRKÓZÓ: Vigyázat! Provokátor!

KULTÚRAKTIVISTA: Minden ezen múltott: nem volt elég időnk. Én még 16-ban, a lövészárokban olvastam egy pesti lapban a személyi higiénia-ról. Akkor elhatároztam: ha innen megszabadulok, minden erőmmel az emberek felvilágosítását szolgálom. Kultúra! Kultúra! Ezzel győzünk.

CINIKUS: *(idézi az ismert 19-es plakát szövegét. Éllet.)* „Proletárok! Olvassatok mindennap! Könyv a házmesternél.”

II. VIRRASZTÓ: Kuss!

CINIKUS: Lakonikususs. Nesze ncked tömegek felvilágosítása!

I. MALMOZÓ: *(felcsattan)* Te csalsz!

II. MALMOZÓ: *(békülékenyen)* Tudod, hogy unom...

I. MALMOZÓ: Akkor se! Játssz! Megbeszéltük.

II. MALMOZÓ: Már történnie kellett volna valaminek. Mindjárt reggeli szemle.

I. MALMOZÓ: Ne fecsegi! Játssz!

II. MALMOZÓ: Sakk!

I. MALMOZÓ: Hülye.

(A többiek értetlenül néznek. Alvajáró kérés nélkül közéjük áll.)

CINIKUS: *(a malmozóknak szánva)* A biliárd mégis jobb: most üthetnék egymás fejét.

TISZT: *(mintba mi sem történt volna)* Tehát fiatal barátunk mutat készséget az együttműködésre. Kérdezzük meg tőle, mi volt ahhoz képest, hogy mi volt azután, amikor nem talált?

CINIKUS: Mit tetszik kérdezni?

I. VIRRASZTÓ: De kire lő hajnalonta? És miért?

ELZÁRKÓZÓ: Agent provocateur!

PRÉDIKÁTOR: Nincs mit számon kérni a Vörös Hadsereg hősiességén.

II. VIRRASZTÓ: És Szolnok? Budapest?

ELZÁRKÓZÓ: Tudtam. Mindig tudtam! Még egy provokátor!

TISZT: Kuss!

I. MALMOZÓ: Kértelek, hogy ne tépkedd a maradék gombjaidat. Nem használható.

II. MALMOZÓ: Nyugodt vagyok.

I. MALMOZÓ: A fenét! A második csiki-csukit csinálom.

II. MALMOZÓ: Mit akarsz?

I. MALMOZÓ: Nyerj egyszer!

II. MALMOZÓ: Ha eddig semmi, akkor nyertünk. Vagy elúszott az utolsó lehetőség.

I. MALMOZÓ: Kuss! Még gyanút fog valaki.

CINIKUS: Mily fenkölt stíl! Mily finom modor.

I. MALMOZÓ: Leütöm.

II. MALMOZÓ: Te mondtad: kuss!

REGI SZOCDEM.: Mi folyik itt kérem? Mire ez a felhevültség? Érvényes ítélet van rajtunk, töltjük a büntetésünket. Európában élünk, nem a vadonban. Itt jogállamok vannak: Túlhajtottuk követeléseinket a változtathatóság keretein – viseljük a következményeit.

ALVAJÁRÓ: Mit mond?

PREDIKÁTOR: Ne lázadj! – azt mondja.

ALVAJÁRÓ: Nem értem...

I. VIRRASZTÓ: Mi sem téged.

ELZÁRKÓZÓ: Provokátorok egész hadserege.

KULTÚRAKIVISTA: Fejtsd ki! Európáról beszél – végre valaki. Európa – kultúra. Ez egy!

RÉGI SZOCDEM.: Köszönöm, hogy megkaptam a szót.

CINIKUS: Egy frászt kapott meg!

I. VIRRASZTÓ: Én csak bámulok.

CINIKUS: Rossz likba. Ide nézz! *(Az ülepét mutatja.)*

KULTÚRAKTIVISTA: *(belerüg)*

CINIKUS: Kösz. De csak tőled.

(Általános kavarodás)

I. MALMOZÓ: A mi malmunkra hajtják a vizet. Sikrűlnie kell. Ennél jobban már nem lehet megszervezni. Ausztria innen csak egy kövhajtás.

II. MALMOZÓ: Országomat egy sakkért! De legalább azt mondd meg, miért mi vagyunk a visszamaradók.

CINIKUS: Ó kultúra, ó Európa!

ALVAJÁRÓ: Rothadt szocdemek!

PRÉDIKÁTOR: *(feláll egy stokira, Kun szavait idézi.)* A szocdemek képtelenek vezetni a forradalmat. Nem tudják, de nem is akarják vezetni a forradalmat. És nem értik meg az eseményeket. Tegnap is rossz volt ez, ma pedig egyenesen átok!

ELZÁRKÓZÓ: Ne! Testvérharcot ne!

KULTÚRAKTIVISTA: Kell ez nekünk? Nem kell! Mi kell nekünk? Öszszefogás. Embertestvérek! Most én kérek figyelmet. Sorakozzatok fel ide mindahányan! *(Félkörbe engedelmesen felállnak.)* Tudjátok-e embertestvércím, mi volt az utolsó pletyka, amivel közéték érkeztem! Honnan tudnátok? Kinek mondtam volna el? Mint tudjátok, a Monarchia összeomlott.

CINIKUS: Kár, kár, kár...

ELZÁRKÓZÓ: Lőjjetek le! Puffantsátok le! *(„Puskával” céloz, ismétlődően elsüti.)*

KULTÚRAKTIVISTA: Több komolyságot!

TISZT: Ne csináljanak itt május elsejét!

PRÉDIKÁTOR: Ellenkezőleg. Most igazán kell a majális.

II. MALMOZÓ: Mondtam neked: csak semmi beavatás. Ezek hülyék.

KULTÚRAKTIVISTA: Úgy van barátaim! Most kell a majális. Mondandóm lényege ez. Befejezem, ha megengedik. Tudják mit hallottam?

CINIKUS: Halljuk! Halljuk! *(cikiző, szórvány taps)*

RÉGI SZOCDEM.: De kérem! A szó még nálam volt.

ALVAJÁRÓ: Vén trotli!

TISZT: Mi folyik itt?

I. VIRRASZTÓ: Én is ezt kérdezem!

II. VIRRASZTÓ: Korai ébredés.

I. MALMOZÓ: Elég! Összekevered a gombokat.

II. MALMOZÓ: Nekem elég! Egyedül is megcsináltam volna. Nélkületek.

TISZT: Pardon. Csak azt szerettem volna mondani, hogy én katona vagyok. Védtem a hazát.

ALVAJÁRÓ: Én meg munkás. Dolgoztam. Mégis védtem!

TISZT: Vádolsz?

ALVAJÁRÓ: Védted?

TISZT: Taknyos! Talán te? A parasztleánynek én mutattam be a kúszás módját. Megtanulta.

KULTÚRAKTIVISTA: Ez az! Tanulás. Erről van szó. Képzeljék el! Bécsben egy lélekgyógyász betanította a Monarchia bukását.

CINIKUS: *(valódi érdeklődéssel)* Eredmény?

KULTÚRAKTIVISTA: Kifejezetten gyógyulással...

I. VIRRASZTÓ: Mit akar ezzel mondani?

ELZÁRKÓZÓ: Nem megmondtam? Provokátor!

KULTÚRAKTIVISTA: *(I. Virrasztó, felé)* Végre komoly érdeklődést látván, kifejezetten önnek mondom: a kultúra nem más, mint terápia. Ezt Bécsben tudják. Bécs, uraim, soha nem veszít. Vannak önök között néhányan, akik ezt talán tudják. És miért nem áll Bécs vesztésre sohasem? Kultúra, kultúra, és harmadszor is kultúra.

TISZT: Ugyan kérem! Végre közölje a szándékát!

ELZÁRKÓZÓ: Csupa provokátor! Vigyázat! Vigyázat!

I. VIRRASZTÓ: Maga nem beszélt nekem ennyi mindenről.

II. VIRRASZTÓ: Miért ijeszteném meg! Végzésünk van. Letöltjük. Aztán kikerülünk. Hallotta.

KULTÚRAKTIVISTA: Nos... Tehát...

PRÉDIKÁTOR: Majd én. A XX. században élünk, amint az köztudott. Többről van szó, mint az egyén rációjáról. A tudományosság világába lépünk.

II. VIRRASZTÓ: Rövidebben. Mindjárt reggeli szemle.

CINIKUS: „Szeretnék május éjszakáján...”

TISZT: Kuss...

ALVAJÁRÓ: Ezért nem szerettük ezeket. A végén a nemzeti zászlót is kirakatták.

I. VIRRASZTÓ: Beszéljen!

ELZÁRKÓZÓ: Provokátor! *(Virrasztóra mutat)*

KULTÚRAKTIVISTA: Nem értenek embertestvércim! Nem értenek. Mit akarok én? Amit a bécsi professzor.

CINIKUS: Én aludni akarok. Át akarom aludni az éjszakát.

RÉGI SZOCDEM.: Úgy van. Támogatom.

MALMOZÓK: *(nem néznek fel, de oldalt tapsolnak)* Helyes, helyes, helyes.

ELZÁRKÓZÓ: Csatlakozom.

PRÉDIKÁTOR: Ez csapda.

KULTÚRAKTIVISTA: Nálam a nyitja. Megbeszéljük és minden rendben.

II. MALMOZÓ: Úgyis maradunk internáltak.

RÉGI SZOCDEM.: Végzés van. Töltjük a büntetésünk. Élünk. Tudjuk a szabadulás óráját.

KULTÚRAKTIVISTA: Mi tehát a teendő? Feldolgozni, túlélni! Ha azonban ifjonti lázongások uralkodnak el rajtunk, itt veszünk.

CINIKUS: Mondtam. Ifjú barátunkat gyógyítani kell.

II. VIRRASZTÓ: Cinikus barom.

TISZT: Túllépik a mértéket.

KULTÚRAKTIVISTA: Ez az: mérték! Ezt kell visszaállítani. Erre törekedett a bécsi professzor is.

TISZT: De ön mit akar?

KULTÚRAKTIVISTA: Játsszuk el a bukásunkat, gyógyítsuk ki ifjú barátunkat.

KULTURAKTIVISTA: Jászuk el a bukharaiak gőgöszök ki ifjú pa-
tornak.

RÉGI SZOCDEM: Nekem semmi bajom.

TÖBBEN: (*felnyújtják a kezüket*) Nekem se.

PRÉDIKÁTOR: (*megint stokira pattan*) Bennünk a hit: a világorradalom a küszöbön! Börtönünk kapuja diadalkapul!

CINIKUS: (*a malmozókhoz*) Nem vennének be engem is? Nekem ez sok.

(*Nem reagálnak*)

TISZT: Arról volt szó, mindent megbeszélünk...

ELZARKÓZÓ: Negyedóra sincs ébresztőig...

ALVAJÁRO: (*hisztérikusan*) Itt rohadunk mind! Én innen megszököm!

II. MALMOZÓ: Megtaníhattuk volna sakkozni...

I. MALMOZÓ: Kuss!

KULTÚRAKTIVISTA: Tudják kiket adtam elő a csoportommal?

CINIKUS: Fizetek, csak ne sorolja!

RÉGI SZOCDEM.: Halljuk, halljuk! (*Tapsol*)

II. VIRRASZTÓ: (*éneklei*) Szeretnék május éjszakáján, letépni minden oronát...

II. MALMOZÓ: Éppen ez...?

I. MALMOZÓ: Mondtam: fogd be a pofád.

II. MALMOZÓ: Szerezz sakkot!

KULTÚRAKTIVISTA: Most tehát ne legyen élet-halál a tét. Játék legyen. (*Stokit tesz középre*) Ide kérem fiatal barátunkat. Ébresztőre könnyebben érzi majd magát – ígérem.

ALVAJÁRO: (*megbabonázottan leül*). Úgy megy oda, mint éjszaka, alvajáróként.)

ELZARKÓZÓ: Végünk! Végünk! Elveszejt mindannyiunkat? (*A Kultúraaktivistára mutat, majd egy stokira rogyik. A malmozók nem zavartatják magukat.*)

CINIKUS: Reggel van, fáradt vagyok.

II. VIRRASZTÓ: Végre.

ALVAJÁRO: Kezdjük már!

KULTÚRAKTIVISTA: Ez az, tisztelt elvtársaim!

TISZT: Na, na!

KULTÚRAKTIVISTA: (*büvöli az Alvajárót; az ültében bátradólva, megrettenve várakozik. Orrhacsapásként éri a kérdés.*) Ismerted Kun Bélát?

ALVAJÁRO: Igen! Éljen Kun Béla!

TISZT: Nem kivégzőosztag előtt vagy.

KULTÚRAKTIVISTA: Ez az, ez az, tisztelt elvtársaim! Öntevékenység, öntevékenység. Bekapcsolódní. Spontánul.

II. MALMOZÓ: Bugris.

KULTÚRAKTIVISTA: Tessék, tessék! Ne zavartassák magukat! (*Váratlanul Alvajáróhoz*) Ki hasonlít itt Kun Bélához?

ALVAJÁRO: Senki. Kun Béla csak egy van!

KULTÚRAKTIVISTA: Valakinek őt is játszania kell.

TISZT: Talán én mégsem...

I. VIRRASZTÓ: (*az öreg szocdem-re mutat*) Ő a legalkalmasabb rá.

PRÉDIKÁTOR: Kikérem magamnak! Itt egyedül én tudom, mit jelent nekünk Kun Béla!

KULTÚRAKTIVISTA: Tchéat eldőlt. *(A szocdemre mutat)* Ön lesz.
RÉGI SZOCDEM.: *(Nem tiltakozik. Felveszi Kun Béla pózait: jobbával zakója bajtökéjébe kapaszkodik, baljával bajuszt igazít)*

KULTÚRAKTIVISTA: *(Alvajárához, de a Kun Bélát megszemélyesítőre mutatva)* Mikor találkoztál vele először?

ELZÁRKÓZÓ: *(káromva)* Provokátor! Provokátor!

ALVAJÁRÓ: Decemberben, amikor nálunk megalapítottuk a pártot.

KULTÚRAKTIVISTA: Láttad még?

ALVAJÁRÓ: Igen.

RÉGI SZOCDEM.: *(Kun energikusságával Alvajárá felé lép, bajtökéjét nem engedi el.)* Mit kérdeztem tőled decemberben?

ALVAJÁRÓ: *(álmélkodva feláll)* Kun elvtárs?

RÉGI SZOCDEM.: *(követelően)* Felelj! Mit kérdeztem? Nem emlékszel?

ALVAJÁRÓ: *(fiús zavarral)* Mindenre emlékszem.

SZOCDEM.: Akkor mire ez az időhúzás?

ALVAJÁRÓ: Nem hittem, hogy még egyszer látom Kun elvtársat.

RÉGI SZOCDEM.: *(bátravetett fejjel kacag)* Azokra a februári napokra gondolsz? Nézd! Már a hajam is felejtí. Pedig azt a feleségem is sajnálta. És képzeld, így, tüskésen még jobban szerette. Tudod mit mondott? *(Alvajárá fiús szégyenlőséggel rázza a fejét.)* Ilyen vagy hát! – azt mondta. Ilyen vagy hát! – és simogatott. Így gyógyultam meg. *(váratlan váltás)* Válaszolj végre!

ALVAJÁRÓ: Hogy van-e revolverem... Azt tetszett kérdezni.

RÉGI SZOCDEM.: És...?

ALVAJÁRÓ: Nem volt.

RÉGI SZOCDEM.: *(a Kultúraktivistának)* Ez hülye. Már eggyel előbb vagyunk. Már júliust írunk! Szóljon rá.

ALVAJÁRÓ: Kun elvtársnak jelentem, egész századom van. Fegyver mindenkinél.

RÉGI SZOCDEM.: Nekünk, a pártnak pedig hadserege! A Vörös Hadsereg! Szervusz fiam. *(kezet fognak, megölelik egymást, kibontakoznak, de Kun nem engedi el, kedvtelven nézi)* Ti vagytok a reménységem. Veletek nyerünk. Egy tapodtat se hátrálgatok innen. Ez a föld a miénk.

TISZT: Ezt ismerem.

I. VIRRASZTÓ: Csendet! Csendet!

RÉGI SZOCDEM.: Ha béke lesz, eljövök hozzátok a feleségemmel. Bolondul a hegyekért. Tudod, ő erdélyi. Én is. De nekem mindegy, hol élek. Megnézzük Salgót, Somoskőt, Füleket, Almágyot, Kékköt...

ALVAJÁRÓ: Kun elvtárs...

RÉGI SZOCDEM.: Kérdezz fiam! Nektek kérdeznetek kell! Az ifjúság joga a kérdés!

ALVAJÁRÓ: Miért kellett nekünk onnan visszajönnünk? Úgy harcoltunk, mint az oroszlanok.

TISZT: Kik ellen? Az első puskalövésre futottak, mint a nyulak...

VALAKI: Csendet! Csendet!

RÉGI SZOCDEM.: Tudom, fiam. Ismerem hősiességeitek minden mozzanatát. Ebben a frontban biztos voltam. Csak azt nem tudtam, élsz-e, halsz-e.

ALVAJÁRÓ: Egyben vagyok, Kun elvtárs! De a pajtásaim szednek szét. Északról visszajöttünk puskalövés nélkül, most meg menjünk le a Tiszához...!?

Ezt nekem nem hiszik el.

RÉGI SZOCDEM.: Fiam! Egy volt 21-es honvédszászlósna hidd el: ha Tarnopolból a Piavéhez küldenek, nem az a feladatom, hogy gondolkodjam az értelmén, hanem, hogy győzzek és életben maradjak. Ha lehet.

ALVAJÁRÓ: De nekem Kun elvtárs azt mondta, vezessük tovább a spon-tán akciókat, álljunk az élére, aztán alkalmas pillanatban magyarázzuk meg. Most mit mondjak? Ha lemegyünk a Tiszához, *ezek* beszélnek hozzánk. Bosz-szúállás lesz.

TISZT: (*tapsol*) Igaza van.

I. MALMOZÓ: Országomat egy kézigránátért!

ELZARKÓZÓ: Csupa provokatőr!

CINIKUS: Végre! Végre! Valami izgalom.

I. VIRRASZTÓ: Valóban különleges...

II. VIRRASZTÓ: Mondtam! Megmondtam!

PRÉDIKÁTOR: (*bobókásan*) Csak tessék, tessék!

TISZT: Csalárd az ellenfél!

CINIKUS: Préda leszünk! Zsákmány!

PRÉDIKÁTOR: A helyünkön meg kell tudni állni!

CINIKUS: (*gúnyosan!*) Csodát! Csodát!

TISZT: Útonállókkal szemben veszítjük el az országot!

RÉGI SZOCDEM.: Jó! Jó! Nagyon jó!

II. MALMOZÓ: (*felpattan*) Egy percig nem maradok.

I. MALMOZÓ: Ha nem fogod be a szádát, letaglózlak, mint egy barmot.

CINIKUS: Folytassuk elvtársaim! Folytassuk!

RÉGI SZOCDEM.: (*szónokol*) Lássunk világosan! Mit jelent nekünk a felvidéki hadjárat?

TISZT: (*bekiabál*) Harcoltunk saját földünkért.

II. VIRRASZTÓ: Kuss!

RÉGI SZOCDEM.: (*rezzenetlenül folytatja, Kun-pózókkal*) Elvtársaim! Megmutattuk az ellenfélnek, hogy valódi proletárhadseregünk van. Mi győz-tünk. Proletariátus és a haza: az egy.

ALVAJÁRÓ: De Kun elvtárs! Mit mondjak a fiúknak?

TISZT: (*érvelően*) Önként lemondani egy fegyverrel visszaszerzett terület-ről – ilyen nincs. Ezt én nem tanultam.

KULTÚRAKTIVISTA: (*inkább a közönség felé*) Tessék! Tessék!

CINIKUS: (*kikiáltó hangján*) Volt egy ország, nincs egy ország! Tessék, tessék! Volt, nincs! Volt, nincs! Mesét mondok: hol volt, hol nem volt Ma-gyarország...

II. MALMOZÓ: (*I. Malmozóhoz*) Üss le, mert nem állok jót magamért.

I. MALMOZÓ: (*keresztbe tartva dug, fehére vagy fekete. Csaitan az öklén a választás.*)

II. MALMOZÓ: (*választ, játszanak*)

RÉGI SZOCDEM.: Annyira fontos neked a felvidék?

ALVAJÁRÓ: Ennyire.

SZOCDEM.: Miért?

ALVAJÁRÓ: Győztünk a fiúkkal. Losoncon két akkora ágyút zsákmá-nyoltunk... Minden megvolt, csak nem tudtuk kezelni.

TISZT: Mit mondtam?

CINIKUS: (*taps*)

RÉGI SZOCDEM.: (*látja, hogy minden bomlik, kézbe kell venni a dol-gokat. Mintha egy alakulatnak beszélne.*) Mit jelent nekünk a dicsőséges esza-

ki hadjárat? A győzelmen túl? Összekovácsolódtunk, elvtársak. Hadseregünk van.

CINIKUS: *(taps)*

TISZT: De kérem!

II. VIRRASZTÓ: Ha kérhetem, főhadnagy úr, ne pontosítson.

TISZT: *(leül)*

PRÉDIKÁTOR: Ez gyalázat! Határok nélküli Szovjet-Európát akartunk. A népek Európáját. Itt meg felvidékeznek, erdélyeznek.

CINIKUS: Mondanék valamit...

RÉGI SZOCDEM.: *(kizökken a szerepéből)* Jött-ment kalandorok.

KULTÚRAKTIVISTA: De kérem...! Nem erről volt szó.

RÉGI SZOCDEM.: Köszönjük. Talán ennyi elég.

(Általános taps. II. Malmozó csak a jobbajával csattog az asztalon. Feltűnő, mindenki odafigyel.)

ALVAJÁRO: Es velem mi lesz?

CINIKUS: Agyonlőnek, kisfiam, agyonlőnek.

I. VIRRASZTÓ: Szégyellhetné magát.

RÉGI SZOCDEM.: Cinikus barom.

II. VIRRASZTÓ: Szamuely kellett volna ide, úgy látom! Szamuely mindenkinél!

TISZT: Rend kell. Még a forradalomban is.

CINIKUS: *(tapsol)*

II. MALMOZÓ: *(az asztalt ütögeti)*

RÉGI SZOCDEM.: Tudják maguk, hogy Kun Béla mindig félrecsúszott kravátlival járt?

CINIKUS: *(gúnyosan)* És moszkvai guruló rubeljei nem fértek a zsebébe... Károlynak pedig farkastorka volt...

TÖBBEN: *(tapsolnak)*

ALVAJÁRO: Akkor most velem mi lesz?

RÉGI SZOCDEM.: Főbelőnek.

TISZT: Ugyan, kérem! Ne ízetlenkedjünk.

ALVAJÁRO: *(reménykedve)* Ugye? Ugye?

KULTÚRAKTIVISTA: Íme az új páros.

(Mindenkinek zavarodottan felnéz)

RÉGI SZOCDEM.: *(Kun-pózban)* Hogy érti? Még nem mondtam el mindent.

I. VIRRASZTÓ: Nekünk ennyi elég volt.

TISZT: Le vele!

ELZÁRKÓZÓ: Terror! Vörös terrort!

II. MALMOZÓ: Országomat egy kézigránátért!

CINIKUS: *(énekli)* Szeretnék május éjszakáján letépni minden orgonát...

KULTÚRAKTIVISTA: *(rendezői pózban)* Csendet! Rám figyel!

ALVAJÁRO: Akkor most velem mi lesz?

RÉGI SZOCDEM.: *(Még az előző szerep szerint)* Lemegy a Tiszához!

KULTÚRAKTIVISTA: *(Erélyesen, de udvariaskodva)* Megkérném... *(helyet mutat, szocdem. leül egy stokira. Mindenki tapsol. Szocdem. feláll, hajlong, leül)*

ALVAJÁRÓ: Akkor most én jövök.

CINIKUS: Telhetetlen.

II. VIRRASZTÓ: Kuss.

ALVAJÁRÓ: Mesélni fogok. *(Ügy ül, mint aki gesztusokkal fogja kísérni a mondandóját.)*

(Fütyögés.)

MASOK: Halljuk! Halljuk!

ALVAJÁRÓ: Hát az úgy volt, hogy nem tudtunk mi semmit.

(Röhögés, taps)

Csak ütöttük, vertük az ellenséget, akik a proletárhatalom ellen törtek. Az elején még ütöttük, vertük, de aztán már nem volt kit, mit. Azt hittük, nem is az ellenségeink. Mondták is nekünk: megtévesztett proletár testvéreink vannak szemben velünk, egyenruhába kényszerítve. Mi ezt mindjárt gondoltuk, mert amikor a Karacsban verekedtünk, a gyalogsági ásót eléggé egyformán vágtuk egymásba.

(Röhögés, taps)

Történt egyszer, amikor már proletár testvéreinket, szemben velünk, sehogyan se találtuk, hogy portyára indultunk. Hogy Dobsinától feljebb volt-e, vagy a Szélicsei-fennsíkon, már nem tudom, de ott volt velünk Mendelson főhadnagy elvtárs. *(Kultúraaktivista int a Tisztnek, aki jelentkezésszerűen felpattan, majd töprengően fel-alá sétál.)* Őt még Gödöllőről kértük...

ELZÁRKÓZO: Provokáció!

KULTÚRAKTIVISTA: Hagyjuk a részleteket!

ALVAJÁRÓ: Akkor most mondjam, vagy ne mondjam?

REGI SZOCDEM.: *(kegyesen, kunosan)* Folytasd fiam!

ALVAJÁRÓ: *(megvetően)* Nem vagyok a fia... Szóval azt mondja nekünk Mendelson főhadnagy elvtárs, akit Stromfeld küldött Gödöllőről..., mert tőle kértük táviratilag...

II. VIRRASZTÓ: Tudjuk, tudjuk...

ALVAJÁRÓ: Szóval azt mondja Mendelson főhadnagy elvtárs. Fiúk! Tudjátok-e ki harcolt itt előttünk? Hát itt senki, mondtuk mi, mert ide ellenséget soha nem engedtünk. A Kárpátokba a muszka is elakadt. Ez mindig a miénk volt. Azt mondja ő erre:

TISZT: Az anyátok istenit! Prolik vagytok, mégis derék magyar gyerekek.

(Többen tapsolnak. Tiszt is.)

ALVAJÁRÓ: Azt mondja még:

TISZT: *(Patetikusan kinyújtja a kezét)* Lembergig viszlek benneteket, ha megatunuljátok a harcászatot is.

ALVAJÁRÓ: Mi meg erre:

MINDENKI: *(felugráltnak)* Hajrá! Hajrá!

KULTÚRAKTIVISTA: Kérem! Kérem!

II. MALMOZO: *(biggadtan)* Hülye fasz!

ALVAJÁRÓ: Szóval, nem tudtunk mi ilyeneket. Ott voltunk már, valami tők ismeretlen helyen. Erre ő előveszi azt a kurva térképet. Sose tudtam kiismerni azt a kulimászt. Azt megmondom, melyik fa alatt milyen gomba terem de, hogy aszerint menjek, amit valaki lerajzolt, hát nem. Ő meg erre:

TISZT: *(az asztalhoz megy, a malmozókhoz, mintha térképet teritene szét, többen odatelepszének)* Fiúk. Ősi magyar földön járunk. *(Mutogat)* Nincs talp-alatnyi hely, amit ne öntöttünk volna a vérünkkel.

ALVAJÁRÓ: Nem akarom én ezt mind elmondani, mert akkor könnyeztünk a fiúkkal. Ha Králik itt lenne, ő tanúsítaná.

CINIKUS: *(értelmezően)* Mendelson..., Králik... Téged hogy hívnak?

ELZARKÓZÓ: Provokátor! Provokátor!

KULTÚRAKTIVISTA: *(leinti)*

ALVAJÁRÓ: Szóval kiejt ő egy nevet. Azt mondta, hogy...

TISZT: Mátyás király!

ALVAJÁRÓ: Mi meg arra azt feleltük, hogy igazságot teremtünk a földön!

TISZT: Fiúk! Nézzetek ide! *(Térképen mutogat)* A micink ide vannak diszlokálva. Veletek idáig jöttem.

ALVAJÁRÓ: Hát csak néztünk. Ott volt neki minden azokkal a krikszkrakszokkal.

TISZT: Tudjátok?! Nem vittelek bele semmi kockázatosba. De jelölve van itt nekem Mátyás király oszlopa... Itt járt a mi nagy királyunk. Odáig mi most elmegyünk. Önként jelentkezőket kérek.

ALVAJÁRÓ: *(mesél)* Egyszer Mátyás király, amikor már elege volt a felvidéki menyecskékből, úgy megszomjazott, ahogy csak fehérnép után lehet. Ilyen húsrá csak a vörösbor megy. Király volt: tudta. Főurakkal volt körülvéve: azok is tudták. Öntötte is nagy királyunk a nagy pittye mögé, mert szomjazni azt úgy nem tudott senki, mint ő. Ezért is mondjuk: Nem jár erre Mátyás, szomjazik az igazság.

TÖBBEN: *(Vad taps)*

ALVAJÁRÓ: *(Hajlong)* Nahát ugye, se asszony, se bor nem tart örökké. Azért volt király Mátyás, mert ő tudta ezt legelőbb. Csak figyelj, figyelj azzal a ravasz szemével, úgy, hogy oda se néz, miket mondanak neki, ahogy töltenék bele a bort. Mondják neki egyfolytában: most erre, most arra. De mindig teli kupával. Hát ő győzi. Fehér húsrá jó a vörösbor, ugye... Megint mondják: most erre, most arra... Isznak. Hát már kimegy a király, mert feszíti a hólyagja. Kiveszi a brongáját, ezek a fekete hollófiak meg mellette rögtön ugyanúgy. Mert el nem hagyták volna. Eresztik lefelé a völgybe mind a hárman, csak úgy csobog, akár a Tatra hóolvadáskor. Középen a király nagy csobogója. Aszonygya erre az egyik... De már abbahagyta, illendőségből is, mert a király elé azért nem mehet, és csak úgy rázogatja: Király uram! Jó bor, csak úgy vastagodik a lándzsám tőle. Mátyás meg még csinálja a völgyre az áradást, mert amúgy nagy természetű volt. Mondjad fiam, mondjad! Ugyan, kérdezze már meg kegyelmed, vannak-e itt szőlőmunkások. Hát ugye, ritka nagyot röhög erre Mátyás, úgy hogy a falu apraja nagyja kirohant a völgybe, és még éppen látták, ahogy a királyuk elrakta. Hát másnap megvolt, ami megvolt.

I. VIRRASZTÓ: Nem értem. Húgyoztak... és?

II. VIRRASZTÓ: Kirendelt minden főurat kapálni.

ALVAJÁRÓ: Dolgozzanak azok is, az anyuk keservit!

PRÉDIKÁTOR: *(tapsol)* Bravó. Proletár igazság! Ez kell nekünk! Már Mátyás király is megmondta...!

II. MALMOZÓ: Barom.

I. MALMOZÓ: Fegyelmezd magad.

RÉGI SZOCDEM.: És?

ALVAJÁRÓ: Megtaláltuk Mátyás király emlékoszlopát. Mendelson főhadnagy elvtárs pedig elmesélte nekünk a történetet.

CINIKUS: Hogy kivesszük a brokijukat.

TÖBBEN: *(röhögés)*

ALVAJÁRÓ: Igen! Azt, hogy lesz igazságosság. Szedtünk mindenféle virágot. Leraktuk. Ést azt mondtuk: Éljen Mátyás, az igazságos.

PRÉDIKÁTOR: Támogatom.

CINIKUS: Nem áll fel?

TISZT: De kérem... Mindennek van határa.

KULTÚRAKTIVISTA: Úgy van! És most jöjjön a határ. *(Gesztusaival semmi konkrétat nem mutat, mégis a stóvikat vonalba rendezik, mint egy határt. Valahonnan két seprű kerül. A stóvik mindkét oldalán járőrözés indul meg a seprűkkel, mint fegyverekkel.)*

ALVAJÁRÓ: Most velem mi lesz?

CINIKUS: Főbelőnc!

I. MALMOZÓ: Leütöm.

II. MALMOZÓ: Én mondjam neked, hogy nyugi!
TISZT: *(Alvajáróra mutat)* Beszéljen!
ALVAJÁRÓ: Maga is kell hozzá...
TISZT: Készséggel.
KULTÚRAKTIVISTA: Ez az! Erről volt szó.
ELZÁRKÓZÓ: És ki az a Mendelson? Csak nem ő?

(A Tisztre mutat!)

II. VIRRASZTÓ: Vigyázat! Provokátor!

KULTÚRAKTIVISTA: Ne rontsuk el! Fordulatot! De ne rontsuk el.

PRÉDIKÁTOR: Proletárok! Ellensúlyozni kell a polgári csitítást! Ne engedjünk a közvetlen forradalmi felbuzdulásból!

(A járőrözés komolyan tart a stokioszlop kétoldalán. Váratlanul – a világosság ellenére – reflektor is a nézők szemébe. Ekkor mindenki megdermed: élőképpé állnak össze az asztalnál, hasonlóan az „utolsó vacsorához”, de a központi figura hiányzik.)

KULTÚRAKTIVISTA: Kérem a szereplőket előre. *(A Tiszt és az Alvajáró felé pattint.)*

CINIKUS: Kérem szépen, nem akar jönni a forradalom. Ajaj!

II. MALMOZÓ: Szétvágom a fejét!

I. MALMOZÓ: Kértem tőled valamit...

TISZT: *(tétován)* Van még szerepem?

CINIKUS: A pokolba veletek!

II. MALMOZÓ: *(I. Malmozóhoz)* Nem kértem, hogy vigyázz rám.

I. MALMOZÓ: *(Nem bírja tovább: poszon üti)* Feladatod van!

CINIKUS: *(Röhög)*

ALVAJÁRÓ: Főhadnagy elvtárs! Még meg sem ismerkedtünk, pedig már hány hete savanyítjuk egymás levegőjét.

TISZT: Részemről a szerencse. *(Komoly kézfogás, szembenézés)*

ALVAJÁRÓ: Leonidászi feladatunk van.

TISZT: Ezt honnan tudja?

ALVAJÁRÓ: Kun mondta...

TISZT: Magától semmit nem tud?

ALVAJÁRÓ: Induljon. A mozdony felfűtve. *(Innen mozdonyhang)*

TISZT: A fegyverek?

ALVAJÁRÓ: Ne aggódjon. *(Egyenrangúan állnak szemben)*

TISZT: Ahogy megbeszéltük?

ALVAJÁRÓ: Annál biztosabban...

TISZT: Hogy-hogy?

ALVAJÁRÓ: Ez a mi gondunk. Főhadnagy úrnak ezért ne fájjon a feje.

TISZT: Csürhe!

ALVAJÁRÓ: Egy héttel ezelőtt ezért lefogatom.

TISZT Nézzen szét!

ALVAJÁRÓ: Mit akar, hogy lássak? *(A stokikra mutat)* A sorompókat?

TISZT: Ember! Mindjárt elválnak! Ennyi harc után...

ALVAJÁRÓ: Én nem kívántam magát...

TISZT: Ha én vezetem januárban az iglói géppuskásokat, többen maradtok a főutcán...

ALVAJÁRÓ: Nem vártam mást...

TISZT: Ekkora stiklit: Világforradalom! Alszik magában a magyar? Figyelen ide: maguk nem értenek a politikához. Vegye számba: mennyi hívük volt?

ALVAJÁRÓ: *(Elmélázva)* Napokig néztük a vizet tétlenségünkben. Mert végül lementünk a Tiszához. Milyen szép víz, Istenem. Szép a hegy, de még szebb a víz... A vízen túl láttuk a parti füzeseket, mögöttük a semmit, ahol – jól tudtuk – falvak és városok vannak, összehasonlíthatatlanul nagyobbak, mint a mi bányászfalunk, mögöttünk fönt a hegyekben. Mi mégis kitarítottunk. Az előttünk lévőkön viszont átsétáltak. Hogy lehetséges ez? Mi történik itten? Hát lehet ezt érteni. Ki ad erre magyarázatot?

CINIKUS: *(tétova taps!)*

TÖBBIEK: *(Ügyszintén)*

RÉGI SZOCDEM.: *(Felpattan, Kunt idézi)* Azt én Taknyos Jánostól nem tezem függővé, hogy milyen lesz a magyarországi proletáriátus sorsa!

II. VIRRASZTÓ: Kuss.

ALVAJÁRÓ: *(Kunt idézi)* A nemzetközi proletáriátus új és új osztagai sietnek segítségünkre...!

TISZT: Ember! Ismét mondom: nézzen szét!

ELZÁRKÓZÓ: *(közbekiabál, a szokott módján)* Idegen pénzzel hazajött kalandorok!

II. MALMOZÓ: *(kirúgja a stokit)* Elég volt!

I. MALMOZÓ: *(átbajol, lenyomja. Szeliden:)* Testvér!

II. MALMOZÓ: Ha még egyszer megütsz...

ALVAJÁRÓ: *(a Tisztnek)* Mondja végre! Szétnéztem. ... És?

TISZT: Mit szónokol itt nekem osztályokról! Nézzen szét, ember! *(A stokik két oldalán feladatuk megerősödött tudatával sétálnak a seprüpuskákkal az „örök”.)* Osztályai csak egy nemzetnek lehetségesek. Egy nemzetnek pedig hazája van. Hol itt a haza? Hol itt az ország? Látja ezt a sorompót? *(A seprüpuskákkal meginkább teljesítik a feladatukat.)* Melyik oldalán áll magyar baka? Itt *(mutatja)* cseh légionár. Ott *(mutatja)* román pásztor. Köztük csak sorompó. Hol a mi országunk? A térképen se vagyunk. Újra fel kell rajzolnunk magunkat Európa atlaszára. Addig felejtse el ezeket a zsidó–orosz maszlagokat. Ország kell – erre gondoljon! Maga jó eszű *(a vonat sípol)*, katonaként, férfiként is megállta a helyét. *(Vonatsíp)* Ilyen derék magyar emberekre van szükség. *(Hosszú síp)*

TÖBBIEK: *(zúgó taps)*

ALVAJÁRÓ: *(belejön a szerepébe)* Főhadnagy úr! Én mától megint munkás vagyok, ha az ország elveszett is, akkor pedig... *(kizökken a szerepéből, a hallgatóságnak mondja)* Nem hiszik el, de bennünket a románok is, a csehek is megszálltak. Jópofa volt. Fele itt, fele ott: mégis mi irányítottunk mindent.

TISZT: Hagyja most az agitációt!

ALVAJÁRÓ: Hagyom. Maga agitál. Mostantól a magafélék agitálnak majd.

TISZT: Mi van magával? A Felvidéken is, a Tiszánál is teljes volt köztünk az egyetértés.

ALVÁJÁRÓ: Mindkettőnkre ugyanazok löttek. Mindketten ugyanazt a tüzelesi sávot választottuk.

TISZT: Ebben a viszonylatban nem változott semmi.

ALVAJÁRÓ: Ezt csak a főhadnagy úr gondolja.

TISZT: Szerencsétlen csöcselék.

ALVAJÁRÓ: Mátyás király miatt nem lövöm le.

TISZT: Tehát a pisztolya magánál van. Köszönöm barátom.

ALVAJÁRÓ: Tudja, mit mondott nekem Kun Béla?

TÖBBIEK KÖZÜL: Tudjuk! Tudjuk!

ALVAJÁRÓ: Hát itt van! *(Valódi pisztolyt vesz elő. Általános megbökkenés. II. Malmozó felpattan, csuklóra mért ütessel megszerzi a pisztolyt. Mindenki úgy tesz, mintha nem történt volna semmi. A szereplők maradnak. Malmozó visszaül.)*

KULTÚRAKTIVISTA: Nem megmondtam? Gyógymód! Európa! Kultúra!

TISZT: Menjen a példabeszédeivel!

ALVAJÁRÓ: *(A Kultúraktivistához)* Ez később jön.

VALAKI: Itt is jó.

ALVAJÁRÓ: De én kezdeném.

VALAKI: Ki mondja, hogy ne?

ALVAJÁRÓ: *(batározott lesz)* Főhadnagy úr! Futballozott maga?

TISZT: Anglomán hajlamaim ugyan nincsenek, de próbát tettem eme zagyván futkosós demokratikus játéokban. Őszintén szólva, inkább a vívás, úszás, lovaglás, futás érdekel mindmáig.

ALVAJÁRÓ: Nálunk másként van. A cég velünk van. Mi alkotjuk a csapatot. Bенеveztünk az országos ligába is.

TISZT: Ezt akarta mondani?

KULTÚRAKTIVISTA: Nyugalom barátaim, nyugalom.

II. MALMOZÓ: Lelövöm.

CINIKUS: Nincs benne a darabban, de képes rá!

II. VIRRASZTÓ: Kuss.

ELZARKÓZÓ: Lőni! Lőni!

I. MALMOZÓ: Vigyázat, provokátor!

TISZT: Emberek!

CINIKUS: Micsoda modor! Mily fenkölt stíl!

VALAKI: Kuss! *(A feszültség általános. Valaminek történnie kell: ezt érzik.)*

TISZT: Tehát!

ALVAJÁRÓ: Megismétlem...

TISZT: Pontosan értettem. Válaszom: nem futballoztam.

VALAKI: Kár.

ALVAJÁRÓ: Ne szóljanak bele!

KULTÚRAKTIVISTA: Arról nem volt szó! Éppen ellenkezőleg!

TISZT: Pofa be! Elég volt. Bohócot csinálnak az emberből. Hallgatom, fiatal barátom. *(Rámutat)* Valaki, aki figyelemre méltó.

ALVAJÁRÓ: *(folytatja, mintha semmi nem történt volna)* Annyit azért mégis megjegyzett, hogy mit ér a sípszó utáni gól!

TISZT: Időn túl!

ALVAJÁRÓ: Nem én mondtam...

TISZT: Semmit.

ALVAJÁRÓ: Maga mondta.

VALAKI: Láttam olyat, amikor megadták.

TISZT: Miért?

ALVAJÁRÓ: Vegye már észre: a maga meccsét rég lefújták.

TISZT: És ez? Ez itt körülöttünk? Most mi ért véget? Mért éppen az enyém ért volna véget?

ALVAJÁRÓ: Edzőmérkőzés volt. A rangadó ideje bizonytalan. De rangadó lesz.

CINIKUS: Bravó! Bravó! (*Tapsol is*)
TISZT: Uram isten! Ha szabad kérdeznem, kik futnak ki a részünkről a pályára?
ALVAJÁRÓ: A világproletáriátus kezdi majd.
CINIKUS: Bravó! Bravó!
TISZT: (*valóban kétségbe esve*) Emberek! Mit el nem hisznek. Világforradalom – ekkora stikli nincs.
PRÉDIKÁTOR: (*Feláll, Adyt kezdi*): „Világok pusztulásán...”
TÖBBEN: (*lerántják*)
TISZT: (*többiekhez fordul, de nincs lehetősége*)
ALVAJÁRÓ: Elvtársak! Ne hallgassatok rá. (*A Tisztre mutat*)
I. VIRRASZTÓ: („*Adyzik*”) Én a magyarságom nem viseltem bízva!
II. VIRRASZTÓ: Üri számárság!
I. VIRRASZTÓ: Vond vissza! (*Ütéssel fenyegeti*)
ELZÁRKÓZÓ: (*Feláll, „adyzik*”) „Itt is elárulnak, ott is elárulnak, Nem való ez nekünk, csupán csak egy úrnak.”
II. MALMOZÓ: (*Nem tudja, de Ady*) Szétverek köztetek!
I. MALMOZÓ: Majd, Majd. Csillapodj.
TISZT: (*Alvajáró felé*) Folytassa kérem.
CINIKUS: Semmi elvtárs?
ELZÁRKÓZÓ: Kuss!
PRÉDIKÁTOR: (*Adyzik, ingatja a fejét, jobbra-balra*) „Oda van; Oda van, Oda van”
ELZÁRKÓZÓ: Lelőni! Lelőni!
ALVAJÁRÓ: Azt mondja: Felvidék, meg a Tisza...
TISZT: Mondom....
ALVAJÁRÓ: Ki akart velünk harcolni?
TISZT: Talán értem, talán nem...
ALVAJÁRÓ: Nem szeretnék találkozni a főhadnagy úrral, ha majd jobban megérti.
TISZT: Ember! Együtt harcoltunk!
ALVAJÁRÓ: Ki mondta, hogy nem! De nem férj-feleségnek álltunk össze.
TISZT: Úgy látszik, nem ismertük meg egymást eléggé. (*Tömegbez fordul*). Emberek!
ELZÁRKÓZÓ: Hagyjuk ezt!
ALVAJÁRÓ: Ismétlem: nem férj-feleségnek álltunk össze.
TISZT: (*Kiesik a szerepéből*) Tudtak valamit, amit mi nem tudtunk. Mosotak a tisztjeik. Végig. Cseh? Román? Mosolyog. Tudniuk kellett valamit. Más-ként nem mosolyog az ember. Pedig vesztésre álltak.
ALVAJÁRÓ: Igaz. Igaz.
TISZT: Ne! Nem kértém... Idáig jön a román tábornok... Mondom neki... Leállít... Hogy ő is tud magyarul. És mosolyog... Mért mosolyog?
ALVAJÁRÓ: Nekünk Kun Béla azt mondta...
PRÉDIKÁTOR: (*eminensként feláll*) Katona testvércim! Európa mozgásban van! Ezt mi csináljuk, az egyesült proletáriátus!
ALVAJÁRÓ: És azt is megbeszéltük, hogy kiverjük az intervenciósokat.
TISZT: Az politika. A hadtudomány kiverés előtt elhárító csapatmozdulatokat ír elő.

ALVAJÁRÓ: Apám bányász volt. Azt mondta neki egyszer egy mérnök: ilyen jóeszű munkásra van szükségem. Én ismerem a geológiát, maga a csákányt.

VALAKI: És?

ALVAJÁRÓ: Apámat csákányostul odavágta a süjtőlég.

PREDIKÁTOR: A történelemnek is van ilyen katasztrófája. A nemzetet érte süjtőlég. Most hit kell!

ALVAJÁRÓ: *(A Tisztnak, tegeződve)* Te lennél az a hit? Mire bízam magam? Jó lennék áldozatnak?

TISZT: Az istenedet! A haza az kényszercs...!? „Másokra vársz, hogy érte vívni fognak.”

ALVAJÁRÓ: Engem nem táplált mellén a haza.

TISZT: Úgy látszik, nem ismertük meg egymást eléggé.

ALVAJÁRÓ: Ismétlem: nem szeretnék találkozni a főhadnagy úrral, ha majd jobban megért mindent.

TISZT: Ha végiggondolom, soha nem értettem a logikájukat. Egyet viszont tudtam: harcolni és magukból katonát faragni. A többit félretettem. Azutánra.

ALVAJÁRÓ: Hát most itt van az az *azután*.

Valaki vasutasként jelent: Főhadnagy úr! Berakodást befejeztük, indulni kell.

(Távoli vonatsíp!)

TISZT: Már mindegy. *(Kezet nyújt)* Az együtt töltött időre.

ALVAJÁRÓ: *(tétovázik, aztán mégis)* Jó katona a főhadnagy úr. Köszönöm, amire megtanított. A fiúk nevében is.

TISZT: Ne feledje: életben kell maradni. *(Mereven tiszteleg, sarkosan fordul.)*

MINDENKI: *(sűrű taps)* Bravó! Hogy volt! *(Taps folyamatosan.)* Vissza! Vissza!

(Két irányból feltűzött szuronyú csendőrök robannak be. Csendőrtiszt középre. Mögötte ketten vonszolnak egy véresre összevert internáltat. Az, mibelyt meglátja a többieket, összeszedi magát.)

CSENDŐRTISZT: *(Egyenként mindenkit megnéz. A malmozók is állnak.)* Tehát?

ÖSSZEVERT: *(bizonytalanul a két malmozóra mutat. Akinél a pisztoly van, zsebébe kap. Tiszt leüti. Felszedi a pisztolyt.)*

ALVAJÁRÓ: Én! Én! *(Egy csendőr üti le, de fekvő bagyja.)*

CSENDŐRTISZT: *(Az összevertbe fordul)* És?

ÖSSZEVERT: *(megnéz mindenkit, de nem találja, aztán mégis kiköt a Cinikusnál.)*

CINIKUS: *(Sziréna hangja kintről)* Tehát sikerült! Sikerült! Hányan?

CSENDŐRTISZT: *(Pofon üti)* Megtudod időben.

CINIKUS: Szeretnék május éjszakáján...

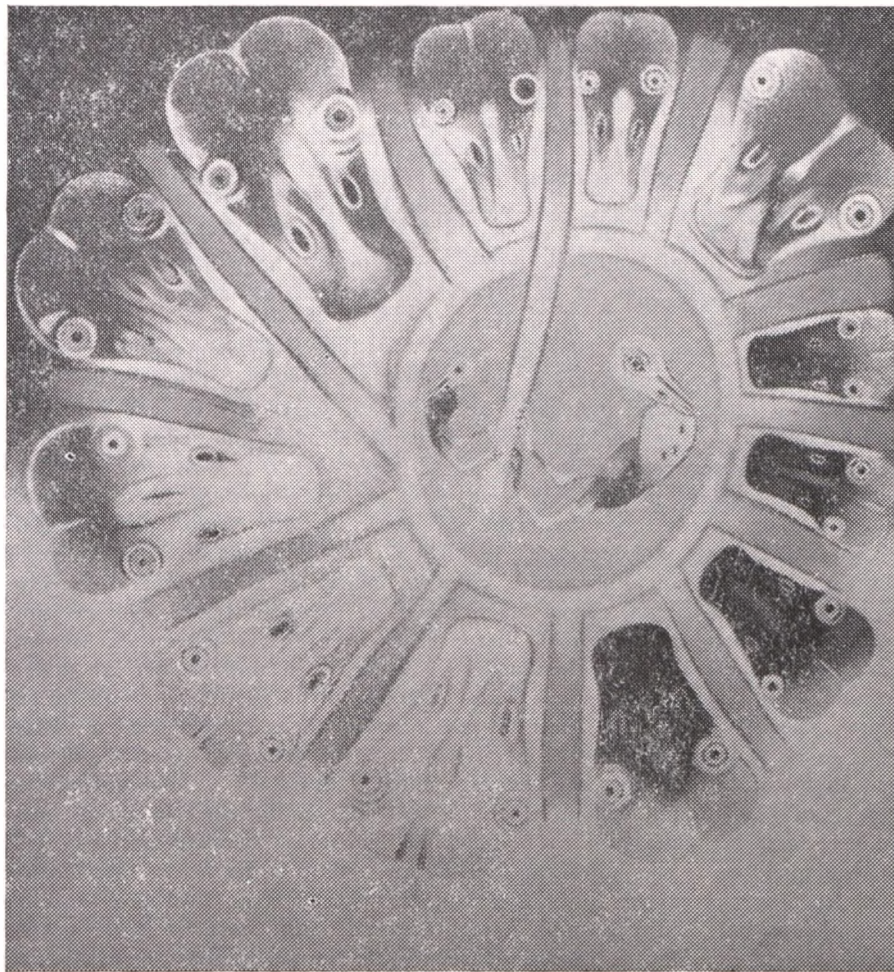
CSENDŐRTISZT: Kuss!

(A megjelölteket elvonszolják, kikisérik.)

ALVAJÁRÓ: *(Feltápáskodik)* Én! Én! Én! Én is!

TISZT: Fiam! *(Magához öleli. Alvajáró zokog a mellén, aztán észbekap, el-
löki a tisztet, térdre esik, zokog.)*

(Függöny)

valóságunk

KERÉKGYÁRTÓ T. ISTVÁN

Szegénység és kulturális megfosztottság

„Nem mondhatjuk, hogy valami van, amíg meg nem mondtuk, mi ez a valami. Mibelyt csak elgondoljuk a tényeket, máris fogalmakra vonatkoztatjuk őket és nyilvánvalóan nem mindegy, melyekre”. (Fr. Schlegel)

A szegénységet valójában könnyű is meghatározni. Mert nyilvánvaló s mindenki által érzékelhető jellemzői ugyanúgy vannak, mint rejtett – okként és okozatként egyaránt felfogható – vonásai. S hogy többnyire az alacsonyjövedelműséget, az anyagi javak hiányát, vagy szükségességét, a többszörösen hátrányos helyzetet, az egyén önmagával és a társadalommal való „meghasonlottságát”, s ezzel összefüggésben a korlátozott önbecsülést említik a leggyakrabban, mi sem tűnhet természetesebbnek. Kivált azon oknál fogva, hogy ezek – bárhogyan is nézzük – valóban a szegénység szembeszökő vonásai. Csak az újabb szociológiai kutatások tették egyértelművé, hogy a társadalom által nyújtott javak közül nemcsak az úgynevezett *materiálisak* játszanak szerepet az elszegényesedésben, de azok is, melyek a tudás, az autonómia, a hatalom, az érdekérvényesítés hiányával függnek össze. Nyilván nem önmagukban, hanem rendszerint az előző veszélyeztető faktorokkal összefonódva. Olyan emberi magatartásokat hozva létre, melyekből az önjobbitás vágya is kiveszett, s amelyek mindenképpen a végső elidegenültség, a semmivel azonosulni nem tudás, a tulajdonságnélküliség végső állomását jelzik. *Egészeben is a kulturális deprivált-ságot, mely legalább olyan kínzó lehet, mint az anyagi eredetű.* Mert ez a megfosztottság az egyént teljes közönybe süllyeszti, szociális és biológiai homeosztázisát (alkalmazkodóképességét) is kikezdi, kívülmaradását végérvényesen rögzíti. Legtálálóbban alighanem a kultúrán inneni lét következményének tartathatnánk, melyből kilépni aligha lehet, hiszen az egyénből éppen azok az ismeretek (tájékozottság, hozzáértés), illetve érdekérvényesítési képességek hiányoznak, melyek motiváló erőt jelenthetnének számára. Am amilyen mértékben képtelenné válik valaki helyzetének változtatására, olyan mértékben válik depriválttá. Akarva-akaratlanul. Mert ha gondolatilag képes is végigjárni a változtatás útját, vagy azt felismerni, mennyire hátrányos helyzetű, ugyanakkor azonban kiszolgáltatottságához nagobbrészt mindig megtalálja az önfelmentés érveit. Ami végső fokon bármiféle lépésre való alkalmatlanságot is jelent, volta-keppen egyfajta „nullpontot”, ami már-már egyenlő a „nemlétezéssel”.

Mindenképpen a szó kulturális értelmében; akkor is, ha ezt a nemlétezést nem lehet egy az egyben individuális okokra visszavezetni. Inkább a társadalmi viszonyokban kell keresnünk a magyarázatot. Mindenekelőtt olyan tapasztalati tényekben, mint az iskolai végzettség, a munkamegosztásban elfoglalt hely, a kedvezőtlen települési státus, a kulturális szokások hiánya, s általánosságban is azokban a körülményekben, *melyek a fizikai és szellemi alulprivilegizáltságot létrehozzák.* Nagyjából annak megfelelően, ahogyan a hátrányos

helyzet továbböröklődése és továbbörökítése a társadalom szélső pólusain érzékelhető. Akár a közkeletű jelenségekből indulunk ki (amilyeneket – többek között – a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokhoz tartozók kommunikációs készsége mutat), akár azokból az egyenlőtlenségekből, melyek a hátrányokat életben tartják, a végeredmény ugyanaz. Nevezetesen: ha az életszervezési és -vezetési stratégiákból végképp kiszorulnak a kulturális értékek, az óhatatlanul a depriváltság újratermelődéséhez járul hozzá. Amint pedig tovább vizsgáljuk mindazt, ami a szegénységgel összefügg, *a kulturális megfosztottság okként és okozatként egyaránt megjelenik*. Minél kevésbé képes valaki autonóm viszonyt kialakítani a szimbolikus javakhoz, azaz minél fölöslegesebbnek tartja a kultúra értékeit, annál inkább bezárul deprivált helyzetébe. S bár az anyagi javaktól való megfosztottság előfeltétele a kulturálisnak, de egy idő után következményeiben is végzetessé válhat.

Végzetessé mindenekelőtt abban az értelemben, hogy a lemondás, a beletörődés ugyanabból a magatartásból táplálkozik, mint amelyek az egyenlőtlenségeket tényként fogadja el. A pozitív életprogram hiányának oka így egyértelmű, hiszen, ha esélyek még az élet egyszerű reprodukciójának magasabb szintre emeléséhez sincsenek, hogyan jelenhetnének meg a magasabb rendű szükségletek kielégítésében. Látszatra és felületesen szemlélve, a kulturális megfosztottság itt megint csak az okozat szerepét tölti be. Ha ugyanis az egyén idejét mindennapi létfenntartásának kínzó gondjai töltik ki, hogyan lenne képes ettől a kényszertől más irányba szabadulni? Úgy is mondhatnánk, hogy ebből a szempontból a társadalom szelektáló mechanizmusa mégiscsak kulturális következményű. Annyiban, hogy mindenki számára adva vannak ugyan a művelődés esélyei, és a munkamegosztás, a végzettség, a települési hátrányok következtében létrejött rétegződés az egyének jelentős részének esetében nem engedi teljes egészében kibontakozni, mivel a rétegek hierarchiájában alul helyet elfoglalók számára *gátolt fejlődést* biztosít csupán. Gyakorlatilag többnyire behozhatatlan hátrányt a privilegizált körülmények közé születettekkel szemben. Éppen csak az a kérdés, mi az, amire ezek a szociális tényezők hatnak? Még ha tudjuk is, hogy az egyén nem öröklí az úgynevezett kulturális tőkét. Pontosabban nem öröklí olyan tulajdonságokat, melyek *ab ovo* lehetővé tennék a kultúrához való autonóm viszony kialakulását.

De ez már a társadalmilag elosztott és meghatározott esélyekkel áll szoros összefüggésben. Hiszen az igazán patológikus eseteket nem számítva (mint amilyen egyfelől a testi rokkantság, másfelől a szellemi fogyatékoság), *a depriváltság társadalmilag termelt hátrány*. Még ha súlyossága életstíluscsoportonként változik is, ha az összefüggésbe hozható is az iskolai végzettséggel, a család szocio-kulturális helyzetével és így tovább. Mert végeredményben semmi sem szól amellett, hogy a tanulási képesség egyénenként tökéletesen egyforma lenne, amiért is nyilvánvalónak látszik, hogy az ebből fakadó differenciáltság a kulturális örökség egyik vagy másik részének jobb vagy kevésbé jó elsajátítását teszi lehetővé. Így a művelletlenséget – mely a dekulturalizáció következménye – leplező *önfelmentés* legfeljebb csak kísérő jelensége a megfosztottságnak, pusztán a belső egyensúly megőrzése érdekében. Köznapi példák egész sorával lehetne bizonyítani, hogy a többszörösen hátrányos helyzetű rétegek számára mennyire jelentéktelen a tudás, a műveltség, a tájékozottság. *S nemcsak a kényszerítő szociális körülmények miatt, hanem ugyanígy belső indítékokból eredően is*. Ahogyan redukálódik a fogyasztásban, ahogyan viszonyaiban is kiszolgáltatott lesz a hátrányokkal küszködő egyén, kulturális szük-

ségelei ezzel egyidejűleg szűnnek meg. És mivel a környezet megbélyegző (stigmatizáló) hatása vele párhuzamosan erősödik, a tehetetlenség érzete és „élménye” kiméletlenül fellép. Egyre kevésbé hisz abban, hogy kézben tarthatja életét, akarata céljai felé viheti, tettekkel teremtheti magát és környezetét.

Olyannyira beszűkül, hogy azok a választási lehetőségek, melyek – *Losonczy Agnes* kifejezésével élve – a szoros meghatározottságban élő egyént döntésre kényszerítenék, szükségképpen lényegtelennek válnak számára. A mindent meghatározó körülmények szigorán ugyanis csak akkor tudna lazítani, ha valóban választana. Azaz „vagy biztosítani próbálja a maga autonómiáját, s az adottságon belül tudatosan és szándékosan belső függetlenségét megőrzi; vagy megmagyarázza ésszel, illetve létrendszerébe foglalja, hogy lehetőségei így is optimálisak, és beletörődik a maga kiszolgáltatottságába; vagy igyekszik módot találni a kényszerpályákon belül mindig adódó játéktér kihasználására” (*Losonczy Agnes: A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben*. Bp. 1986. Magvető K., 56. o.). Igazán képtelenné azonban a mobilitási csatornák bezárulásával válik a helyzet. A kulturális megfosztottság legsúlyosabb következménye éppen abban rejlik, hogy teljességgel redukálja az egyént, maximálisan korlátozza viselkedését, a minimumra csökkenti aktivitását, kezdeményező-készségét, s *egyirányúsítja* lehetséges kapcsolatait. Ez az izolálódás annyira fokozódhat, hogy a magárahagyottság akár önpusztító tettekben is kifejeződhet. S ebben nyilván szerepet játszik az is, hogy a szegénység ethosának napjainkban nincs társadalmi relevanciája. Mert az az ethos, melyet a szegénységgel ugyancsak összefüggő puritánság, aszketikusság valaha sugallt, vallásilag és kulturálisan volt megalapozott. Ezért is lehet különbséget tenni a szegénység és a depriváció között.

Míg az egyik vállalható, addig a másik társadalmilag közvetített. *Mégpedig kényszerűen*. Valójában a dekkulturalizáció is abból a közvetítettségéből származik, maga után vonva mindazon társadalmi és szociálpszichológiai folyamatokat, amelyeket joggal tekinthetünk patológikusaknak. A létfeltételek szükségsege ugyanis nemcsak materiálisan, hanem kulturálisan is értendő. Az alkalmazkodóképesség elsorvadása értékvákuumot hoz létre az egyénben, amikor is nem egyszerűen a kulturális orientáció hiányáról beszélhetünk, hanem a személyiséggel teljes „elnémulásáról”. Akadályozottá válik kommunikációs készsége, megmerevülnek a szociális percepciók és ítéletalkotási mechanizmusai, és így tovább. Ez a helyzet szabadítja fel a rosszindulatú folyamatok spirálját, ami törvényszerűen vetíti elő az egyéni önfelszámolást. Társadalmi csoportonként persze különböző formában. Nyilván a legszembeszökőbbben azokban a subkulturális csoportokban, amelyekben a nyelvi „elnémulás”, a társadalmi beilleszkedési zavarok a meghatározóak. Csakhogy itt nem egyszerűen a hátrányos helyzet megnyilvánulásáról van szó, s aligha csak a társadalom peremére szorult rétegek jellegzetes „életstílusáról”. Mert ha figyelembe vesszük is, hogy a hátrányos helyzet halmozottan termelődik újjá a társadalom első pólusain (első sorban a képzetlen segédmunkásrétegek körében), azáltal, hogy ezeknek a csoportoknak *objektíve nincs lehetőségük helyzetük megváltoztatására*, a kultúrához való hozzáférés esélyeinek növelése önmagában semmiképp sem jelent megoldást.

Alaptényezőnek tekinthetjük ugyanis az egyének előzetes ismereteit, családban szerzett szociális és kulturális diszpozícióit. Ha ezek nem örökítődnék át, az értékelsajátítás, a szellemi nyitottság eleve fölöslegesnek tűnik számukra. S ezzel csökken, illetve előbb-utóbb megszűnik saját helyzetük diagnosztizálá-

sának képessége. Cselekvési orientációik a pusztá megélhetésre irányulnak, a nap nap utáni kényszerű önfenntartásra. Ám ebben az állapotban indokolatlan oktulajdonítások, értékelések és valószínűsítések is felléphetnek, *s mindezekelőtt a megfosztottság öngazoló módon való elfogadása*. Olyan paradox helyzet jön létre, hogy minél dominánsabbá válik a kulturális megfosztottság, annál kevésbé artikulálódik az egyénben a változtatás szükségessége. Inkább végzettszerűként fogadja el helyzetét, s a keletkező zavartság, düh, frusztráció és félelem legfeljebb a devianciákhoz (alkoholizmus, öngyilkosság) nyújt esélyt. Ugyancsak a kulturális megfosztottság érzékletes jele, ahogyan a többszörösen hátrányos helyzetben levők önkifejezésükben is beszűkülnek. Társas kapcsolataikból kivesszük a valódi összekötő szálak, s ünnepeik is csupán a szimulált boldogság érzését közvetítik. Mert éppen a létezés alapvető feltételein való változtatás hiányzó igénye hatja át ezeket a pillanatokot. S éppen azért, mert megfosztottan valódi érzelmi szükségletek sem szülehetnek meg. Sokkal inkább az illúzió keltette boldogságélmények, melyek pillanatnyi megfeledezést jelentenek a hiányoktól megnyomorított létezésről.

Az életnek ezekben a látszólag örömmélményt nyújtó perceiben a schova sem tartozás, a társadalmi gyökértelenség és peremreszorultság érzése csak ideig-óráig függesztődik fel. S valóban ideig-óráig, minthogy ezek a kivételes alkalmak sem segítik elő a racionális alkalmazkodást. Nem is segíthetik, hiszen ehhez *felismerésekre* lenne szükség, illetve olyan eszközökre (anyagiakra és nem anyagiakra egyaránt), melyek a depriváltság felszámolását tennék lehetővé. Onmagába záruló folyamatról lenne szó? *A közvetlen létszükségletek kielégítése ennyire meghatározó lenne? A szorongató hiányérzet okozta feszültség csak az alkoholban vagy – szélsőséges esetben – az öngyilkosságban oldódhat fel?* Bármennyire összetartozó kérdésekről is van szó, nem a társadalmi egyenlőtlenség szorul (morális vagy más) magyarázatra, hanem az, vajon hogyan lehetséges az egyének életvitele, életcéljaiba beavatkozni úgy, hogy felismerjék kulturális megfosztottságukat? És ha ez a felismertetés sikerülne, lenne-e mód arra, hogy a társadalmunkban szaporodó hátrányos helyzetű csoportok többé ne essenek vissza a depriváltságba? Nyilvánvalóan nem, hiszen a kulturális megfosztottság a társadalmi zárványhelyzetek következménye. A felvilágosítás vagy a filantróp állami gondoskodás nem szüntetheti meg ezeket a zárványhelyzeteket. Már csak azért sem, mert ehhez elengedhetetlenül szükség volna azoknak a viszonyoknak a megváltoztatására, melyek újratermelik az egyenlőtlenségeket.

Még azokban az egyéneknél is, akikben megvan az önjobbítás vágya, a már említett kulturális tőke hiánya átléphetetlen korlátot jelent a deprivált létből a nem depriváltba. Vagy ha mégsem így lenne, nyomban felmerülhet a kérdés: az ismeretszerző kommunikációs készségek beszűkülése, a megismerő tudat fejletlensége, a szükségletek egyoldalúsága mennyire határolja körül az egyének változtatási lehetőségeit? Alighanem a szónak abban az értelmében is, hogy az esélytelenség legfőképp kulturális esélytelenséget jelent, s valamilyenre még akkor is, ha ennek az esélytelenségnek a csökkentésére *elvileg* adottak az eszközök. A tömegkommunikációtól egészen az önszerveződő művelődési formákig. Elvileg és részben gyakorlatilag. Mert a valódi kultúrateremtéshez és értéksajátításhoz kognitív és érzelmi készségek szükségesek. Ezért is keresik a többszörösen hátrányos helyzetűek a tartalmatlan kikapcsolódást, a kulturális pótélményeket. Méghozzá olyan pótélményeket, melyekből *kiveszett a személyiségeltető erő*, s inkább csak a nyomasztó mindennapi lét elfeledtetését szolgálják. Vagy éppen a megfosztottság átmeneti megszűnésének illúzióját keltik. Ami viszont érthető, sőt másképp nem is igen képzelhető el. Mivel a

szegények értékvilágára is az a tudat nyomja rá bélyegét, hogy életkörülményeinek javulására nincs kilátás, aligha tudják átvenni a társadalom uralkodó vagy elvárt morális, esztétikai értékeit. A vegetatív alapszükségleti szint megtartásáért folytatott küzdelem ezt eleve akadályozza. Épp ezzel jön létre a kettős kiszolgáltatottság, mely materiálisan az anyagi javak hiányában, vagy szükségében, kulturálisan pedig a tudatlanságban, az informátlanságban ölt testet.

Nem tudják képviselni önmagukat, nem ismerik fel saját érdekeiket, s ráadásul még környezetük is megbélyegzi őket. Ezt pedig nem csupán szegénységük következményeként kell számon tartanunk, hanem ugyanennyire annak a ténynek is, hogy az emberi élet újratermeléséhez szükséges anyagi és nem anyagi erőforrások csak elvont lehetőségét adják az érdekérvényesítésnek. Ha a domináns kultúrában való részvétel szubjektív feltételei hiányoznak, valóságos esélyről sem beszélhetünk. S minthogy a kulturálisan megfosztott egyén nem képes a körülményeket a maga befolyása alá vonni, nincs se kontrollja, se ismerete afölött, ami vele történik, előbb-utóbb autonómiáját is végképp feladja. *A korlátozott létezésbe való beletörődés ezért jelent rendelkezéshiányt, önátadást és apátiát.* Aminek kapcsán mindjárt az is felmerül, hogy ez az el lehetetlenülés megállítható-e? Belenyugodhatunk-e abba, hogy a társadalomban növekvő számú csoportok kénytelenek a kultúrán innen élni? Függetlenül attól, miként válaszolunk ezekre a kérdésekre, látnunk kell, a kulturális megfosztottság csökkenése azoktól a változásoktól függ, melyek a munkamegosztási-munkavállalói, települési, hatalmi stb. zárványhelyzetek oldásában nyilvánulnak meg. De legalább ennyire fontos hosszabb távon az is, hogy a művelődési esélyegyenlőtlenségeket sem az iskola, sem a munkahely ne fokozza tovább. Alighanem azt is megvilágítva ezzel, hogy a szegények és a kulturálisan megfosztott csoportok önerejükben nem képesek a kiemelkedésre.

Éppen a szegénység és a kulturális megfosztottság egymást erősítő inerciája révén. Nem utolsósorban annak révén, hogy kultúrafelfogásunkban mindmáig kísértének azok az ellentmondások, melyek kezdettől fogva anomáliákat szültek az elvek és a gyakorlat ütközésében; az egyik oldalról erősítik, míg a másik oldalról gátolják ugyanannak a célnak az érvényesülését. Konkrétan ez azt jelenti, hogy ellentmondás feszül a kulturálisan preferált törekvések és a törekvések megvalósításának társadalmilag strukturált útjai-módjai között. A művelődés sem egyénileg, sem társadalmi méretekben nem válik attól intenzívebbé, ha olyan kulturális értékeket közvetítenek az egyéneknek, amelyek el-sajátítására nincsenek meg sem az egzisztenciális, sem az életmódbeli, sem a szociális feltételek. Ezzel függ össze az a körülmény is, hogy „míg általában tekintve, a művészet és a tudomány, illetve az általuk kidolgozott emberi képességek potenciálisan minden ember számára való értékek, addig korábban és aktuálisan ugyanez a műveltség csak kevesek számára való, és ezért az ebből a „nembeli” szférából objektíve kirekesztett többséggel szemben nem egyszerűen semleges, azaz nem képvisel értéket, hanem a maga elérhetetlen, de követelményként velük mégis szembe szegzett minőségében negatív, elnyomó funkciót tölt be”. (*Orosz István: Az esztétikum egyeduralmi törekvései. Mozgó Világ, 1982. 2. sz., 108. o.*) S tegyük hozzá: minél egyenlőtlenebb egy társadalom, illetve minél inkább az egész társadalom hierarchiájának alján van az egyén helye, annál inkább foglya marad körülményeinek. S annál kevésbé lesz képes abból az ördögi körből kitörni, melyet anyagi és kulturális megfosztottsága teremt számára. Időlegesen vagy végérvényesen.

Néhány szó a szegénységről, a gazdagságról

1. Milyen város Salgótarján? Szegény, vagy gazdag város? Nem hiszem, hogy bárki is hiteles és rövid minősítő választ tudna a kérdésre adni. A válaszadás során – mivel a kérdés mögött az anyagi létre vonatkozó összefüggések rejtőznek – talán akkor vagyunk legbölcsebbek, ha azt mondjuk: attól függ. A jólét az egyén, egy közösség számára leginkább áldásos, mert értékteremtő munkát tartalmaz, amelyben az eszközök, a célok és az eredmények megkülönböztethetők. Az alkotás eszközei és haszna időben elkülönülhet. A cél, eszköz, eredmény lecsupaszított összefüggése mindennapjainkban, és távlatos gyakorlatunkban is vizsgálható, noha tudjuk azt, hogy minden élő szervezet elemzése élveboncolás: fájdalmat okoz. Arra teszünk kísérletet, hogy a jelzett hármass összefüggésben rendezzük a kérdések nyomán feltoluló lehetséges válaszokat.

Az 1950-es évek végén, a 60-as évek elején még érdekes látványosság volt a le-föl hullámozó vasárnapi salgótarjáni korzó. Több más mellett azt is bizonyította, hogy a korábbi kisvárosi létforma, a hozzákapcsolódó szokások még élénken éltek. Az élet természetes keretei, a városkép külsőleg nem változott. „Be'alkottsága” viszont szembetűnt. A korzó ténye bizonyítja azt is, hogy az itt élők még nem gubóztak be, a nem túl régen megkapott megycsékhehelyszerep még nem ölte ki a korábban kialakított emberi kapcsolatokat: a vasárnap délutáni séta – éppenúgy mint a megbeszélhető futballmeccsek – a jóízű beszélgetések alkalmai is voltak.

A sétalók külleme és a szintér állapota elütött egymástól. A ruhák szabása, anyaga és más kellékek a kor vezető ízlését tükrözték. Annál feltűnőbb a kopottas környezet: a szűk utca, gyér forgalmával, az egykor fényesebb időt is megélt kereskedőházak hámló vakolata. Olykor a sár, máskor a por, mindig a füst. A városlakó ehhez a nem túl szívderítő feltételrendszerhez is tudott alkalmazkodni. Megtanulta – mert élni akart – a létnek legapróbb részleteiben és legnagyobb elemében a mindig legjobb alkalmazkodást: az alkalomhoz illő tiszta, divatos ruha viseletében, s munkájában egyaránt ez jellemezte.

A városlakó érezte a mindig mögöttes és csak néha felszínre bukó elletmondás tömegét. Nem túl sokat törődött vele, mert élni, megélni akart. A városlakó akkor munkájával megkeresett pénzt, küllemének korát megelőző karbantartására, és erejének – leginkább fizikai teljesítőképességének – újratermelésére fordította. Olykor túlzottan is hedonisztikusan. A városlakó lelke és vágyai tükröződtek életformájában, viselkedésében: nagyvárosba – a kinőtt cselekvési szintér megújítására – szolid, anyagi jólétre vágyott, és biztonságra. Bensőjében folyamatosan alakult ki ez, a gondolatok, a cselekvés logikája szerint: az otthagyt, az elfelejtendő szegénység.

2. A szegénység változó tartalmával több formában is végigvonul a vá-

roszlakó életén. A hatvanas évek elejétől közel húsz éven át a hivatalos beszédekből is megtapasztalta, oda is beépült: a szegénység program és intelem. Sokfelé hallhatta az elindulás keservét nem elfelejtendő: Tarján nemcsakúgy, hanem leginkább kenyeretlen. A szószerkezet mint múltunk és közvetlen életünk sorscsapása stigmaként riasztja naponta életét. De miért? A válasz elmaradása lelke mélyére húzta vissza.

A ránktelepült fogalom *Bél Mátyás* leírásaiból, a szorgalmas *Radványi Ferenc* nógrádi jegyző latin nyelvű szövegében bukkant fel legelőbb, még a XVIII. század elején, nem sokkal a török kiűzését, Rákóczi-szabadságharc elbukását követően. Az akkori elnéptelenedett vidék, a tucatsorsú jobbágyfalu, az ínséges kor, a mezőgazdasági termékszerkezet hegyi körülményei – ahol a kenyeret jelentő búza előtt a zab, az árpa honosabb volt – szinkronban volt a „kenyeretlen Tarján” fogalmával. Eleendő volt egy kései történelmi rátalálás, és a szópár századok határait áthágyva elterpeszkedett riadalmat okozón mai életünkön is, sokszor gúzsba kötve a lanyhuló közösségi életet is. Az időcsúszások rendje szerint az akkori szegénységre, a korabeli nélkülözésekre is magyarázatként szolgált. Közben pedig történt egy s más, ami elfelejtődött.

Közel egy század múltán a XIX. század közepétől – a parányi jobbágyfalu saját kereteit szétfeszítő, eddigi életét felrúgó, hatalmas fejlődésen ment át. Népeisége megnőtt. Jöttek is a szélrózsa minden irányából új lakói. kik ideiglenesen, kik véglegesen megtelepedtek itt. A település a megdagodás, a gyors anyagi siker, a műszaki karrier szimbóluma lett. Mára elfelejtettük: a kor magyar és európai újságjaiban sok hír, közlemény jelent meg róla. Kimeríthetetlennek tűnő nyersanyaga, ipari termékei révén világhíres lett. Akkor sokfelé így is emlegették: a *magyar Birmingham*, a *magyar Rurb-vidék*. A ma élő ember számára ez legalább olyan fontos hagyomány mint a korábbi.

A történelem léniján következő XX. század nem folytatta – nem is csak önmaga okán – az előző hagyományt. A kor nemzetközi politikai döntései miatt a település a perifériára vetődött: kezdetben beszűkült, a munkaerő szükséges mozgása, később a nyersanyag-utánpótlás fogyása miatt a tökéletesen kivonult. A technológia elveszítette vonzó újdonságát. Az 1920-as évek változása: a várossá válás, örömműp helyett kínna, a nem kívánt szegénység példájává tette Salgótarján.

Az ellentmondások kiélezettebbek lettek. A társadalmi, a politikai tér leszűkült a cselekvés számára.

Ne felejtjük el *Szabó Zoltán* minősítő megállapításait: „A gazdagság pompázóbb ezen a tájon, modernebb színvonalasabb és több fényel telített. A szegénység szomorúbb, rikoltóbb és lehangolóbb. Ha megállsz az új telepek sétányain valami kispolgári Rózsadombon érzed magad, ha a barakkok közt jársz, valami hatványozottan reménytelen, szintelen és kopott perijérián, ahol szürke minden, a ház, az ember, a pocsolya, a sár, és a levél”.

Az 1945. után bekövetkezett változás, és elsősorban a termelésre utalóan – minden heroizmusa, tényleges erőfeszítése, a városkép mára már valósgos értékei ellenére – sem tudta a ténylegesen új kor, új követelményei szerint tartósan újrafogalmazni az anyagi lét alapjait. A modern város új ellentmondásai mellett, tovább hordozott többet a régiek közül is. A szolid – korábban kisvárosi lét – a középvárosi léttérré változott. A meg-

termelt értékek közül az anyagi ma is megelőzi – a szépen fejlődő, de borotvaélen táncoló – szellemet. A város környéki munkáskertek üdülőövezetté alakultak. A pénz mozgása látható: Gedőc, Szilvás, Eresztvény házai, kertjei a tulajdonosainak – az eddig rejtekező, most látható – anyagi állapotát jelzi. A tehetősebbek a Mátra, a Balaton lehetőségein valósítják meg be nem váltott álmaikat.

A városlakó differenciáltan él. Van aki szépen gyarapszik – a legfontosabb az anyagiakban – van aki kevésbé. A szellem alkotói közül sokaknak gyerekkori élmény, be nem teljesült álmom színtere lett Salgótarján. A mai tapasztalat úgy fogalmazza: salgótarjánival az ország minden pontján lehet találkozni. A városlakók be nem teljesült vágyaikat, lelki egyensúlyukat akarják visszaállítani: országos vándorlásra indultak.

3. A statisztikusok szerint a szegénység és gazdagság folyamat. Jellemzőket egy állapotban kivethetően nehezen végezhetjük el az állandó mozgás következtében. Alkotóelemeiket, azok egymáshoz kapcsolódó viszonyát azonban megvizsgálhatjuk. Felsorolásuk is eligazító a sorsunkat továbbrendítő gondolkodásban. Elemzésük pedig tanulságos.

Nem véletlenül került az első helyre a *demográfiai tényező*. Úgy tartjuk, hogy a magas népszaporulat, a szegénység, vagy az elszegényedés biztos jele. De a másik pólusának tényeit is jobban illik szemügyre vennünk: a népesség kormegoszlásában az idősek, a nem aktív keresők, a nyugdíjasok számarányának változását. A mindehhez kapcsolódó munkaerővonzás folyamatait jelzik: *nagyobb a baj, mint ami ma látható*. A lakosság tekintetében fogyó megyei népesség, Salgótarján lakóinak apadása mutatja: nem az önmagunkat költető intézkedések ma a sürgetőek, hanem e folyamat megállítása, később megfordítása igényel koncentrált figyelmet. Ügyelnünk kell arra is, hogy a statisztikai hivatal 1987-es adatai szerint *1982. óta folyamatosan romlanak Nógrád jövedelemviszonyai*. A megyék sorrendjében Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú, Szabolcs, Somogy megyéket előzzük csupán.

Életünk, jövőnk tervezésében a *természeti-földrajzi tényezők* fontosságát – nemcsak a divat miatt – kell hangsúlyoznunk. A közlekedés, a kereskedelem állapota, az emberek közötti, az élethez szükséges mindennapi kapcsolat minőségét jelzi.

A *tőkehiány* a termelékenység színvonalában is megfogalmazható. A munkaerő gyenge minősége, alacsony teljesítőképessége fizikai és szellemi értelemben egyaránt utal az elit létére, vagy hiányára. Ez pedig továbbrendít, az oktatás, az egészségügyi ellátás, az ételmezési szokások minőségének irányába.

A fentiekkel vessük össze helyzetünket. Meditálhatunk viszonyaink reális ismeretében: szegények vagyunk, vagy gazdagok? A válasz a végletekig vihető. Okosak lehetünk, amikor azt fogalmazzuk meg: egyik sincs a másik nélkül. A két pólus egymással összefüggésben jeleníthető meg, a kettő közötti távolság nagyságrendje azonban nem elhanyagolható. Azt talán megkockáztathatom: senki sem szereti a szegénységet mint állapotot. Ha tartósan ehhez a pólushoz közelítés jellemzi életünket, természetes igényünk a társadalmi, gazdasági törvények biztosította új nyomvonal kijelölésének akarása.

4. A szegénység, a gazdagság mozgásformái: a történelem síkján, a mindennapokban jól elkülöníthető kísérői életünknek. Jellemzői ott és akkor

is jelen vannak, ha különböző okokból vezérelve tudtják jelenlétüket. Társadalmi, csoport- és egyéni mozgásokat, ambíciókat gerjesztenek. Mindemllett bizonytalanságot is okoznak ugyanebben a közegben. Egy sor összefüggés helyes értelmezésére kényszerítenek: munka, munkaalkalom, megélhetés, haszon a segítségükkel értelmezhető helyesen. Tenni felismerésükkel lehet érdekükben, vagy ellenük, ez új folyamat elindulásával jár szükségképpen.

Úgy tűnik, itt és most is helyes megfogalmazzunk: e téren is a cselekvésnek jött el az ideje. A kényszer is járhat érdemi eredménnyel. Témánk kapcsán azzal, hogy a megváltozott város, lakói identitásának, le'ki egyensúlyának, a körülmények diktálta összhangját, céljainkat leszünk képesek újrafogalmazni.

Cselekedjünk a'kötő eszközeinkkel, reménykedjünk, hogy az eredmény sem várat magára, mert létezőnk.

ALULLEVŐK

Jogszegénység

Tisztességben és bátorságban sokunk példaképe, *Günter Walraff*, írt egyszer egy könyvet *Legalul* címmel. Ott, Nyugat-Németországban akkor a vendégmunkások voltak legalul. Amikor mi most egy sorozatot kezdünk *Alullévők* címmel, azt kutatjuk, hogy egy „maga alatt lévő” nép társadalmában kik és miért jutottak még alább. Jó, hogy ma már se tisztesség, se bátorság nem kell ahhoz, hogy a kérdéseinket föltehessük.

Kis Zoltánnak, aki nem csak az egyik legegényibb hangú magyar író, hanem történetesen gyakorló bíró is, beszélgetésünk elején azt mondtam, hogy szeretnék egy olyan Magyarországon élni, ahol egyetlen cigány megütése, a dominóelvet követve, a rendőrtisztek sorának leváltásához, végső soron a belügyminiszter lemondatásához vezet. Én tudom, hogy jószerivel ilyen ország a világon nincs. De úgy gondolom, akkor beszélhetünk majd szocialista demokráciáról, ha a mi demokráciánk emberi jogokból minden más társadalomnál többet biztosít.

– Egészséges politikai és jogi közállapotok esetén természetesen nem lenne kérdés, hogy *egy cigány* bántalmazása miatt mondjon le a belügyminiszter, ugyanis hasonló helyzet adódhatna egy nem-cigány megpofozását követően is. A lemondásra nyilván egy prularista berendezkedésben kerülne sor, ahol a kormányzásban résztvevő párt féltene képviselőhelyeinek számát, ezért maga kényszerítené lemondásra kellemetlenné vált politikust, aki megengedte, hogy az általa irányított nyomozó hatóságban még a leghalványabb lehetősége is felmerült annak, hogy valakit tiltott kényszer alkalmazásával vallassanak. Ez, szerintem, nem utópia. Talán annak hangzik. Ez elvi, tehát kissé elvonatkoztatott kérdés,

– *Egém már vertek meg rendőrök, azért mert kölyökkoromban stopoltam, kissé szakállasan. Ezek a rendőrök talán még ma is szolgálnak, ma már az én adómból fizetik őket.*

– De a kérdésedben a saját sérelmed mellett egy átpolitizált társadalmi vezérgondolkodás prudériájának nyomát is megsejthetjük. Nem tudom, szoktál-e bírósági ítéleteket olvasgatni? Ha igen, találkozott-e már egyetlen olyan büntető ítélettel, ahol az indoklás, „személyi részében” szerepelt az a szó, hogy *cigány*? Jőmagam is legföljebb a nyomozati anyagokban, kihallgatási jegyzőkönyvekben bukkantam erre a szóra. Vagyis nem létezik olyan eseti jogalkalmazói aktus, határozat, vagy ítélet, ami egyébként, indokolási kötelezettséggel jogokat és kötelezettségeket, büntetőítéletben szabadságelvonással járó kötelezettségeket és hátrányokat állapít meg, amely elfogadta, respektálta volna, hogy valaki cigány vagy nem az.

Nem hinném, hogy ennek jogi elismerése diszkriminációt jelentene. Aki ezt mondja, annak csak a létező előítélet, a hátrányos megkülönböztetés jut eszébe. Pedig itt sokkal többről, és nem csak hátrányról van szó. Sőt, én mint büntető bíró vallom, hogy e körülmények figyelembevételével születhetnének igazán törvényes ítéletek.

Ez a társadalmi prudéria, ami mélyen beitta magát a közgondolkodásunkba, a bírót óhatatlanul törvénytársra ösztökéli. Tudniillik nekem a „tényállást” teljes egészében fel kell derítenem, ugyanakkor tisztáznom kell a bűncselekmény alanyi oldalát is. Vagyis azt, hogy *ki*, milyen, személyiség követte el a cselekményt. Arról, hogy mit jelent a személyiség, talán nem nekünk kellene beszélni, mégis az elkövető személyiségének föl-tétlenül vannak olyan „metszeti”, amelyek jogilag relevánsak. A mai büntetőeljárás jog gyakorlatának nagy átka, hogy a jogalkalmazó csaknem kizárólag a tényállás után érdeklődik, illetve csak azután érdeklődhet. Merrincsenek a kezében olyan eszközök, amelyek által megközelíthetné az elkövető személyiségét. Egy cigány vádlott esetében nem kell számot vetnie és számot adnia arról, hogy az az ember milyen hatást gyakorolt rá. Ez a tényállás befejeztével a nyíló ajtón mintegy kipárolog a folyosóra. A bíró legfőjebb azt veszi figyelembe, hogy az illetőnek milyen a priusza, házasa, vannak-e gyerekei, ésatöbbi... Semmi sem kényszeríti, hogy önvizsgálatot tartson: él-e benne az a bizonyos létező előítélet? A büntető jogalkalmazás szempontjából a cigányság ezért leledzik a jogszegénység állapotában.

Ki kell mondanunk végre, hogy a cigányok másfajta. Minthogy a bíró nem ismeri ennek a másságnak a kulturális, történelmi, civilizációs vagy vallási „karakterisztikáját”, a tárgyaláson nem lehet vádlottja „egyenrangú partnere”. Köztudott, és alighanem tudományosan földolgozott kulturális tény a cigányságnak a tulajdonnal kapcsolatos attitűdje. Természetesen nem az előítéletek szintjén, azt is figyelembe kellene venni, midőn a bíró az elkövető személyiségében rejlő társadalomra való veszélyességről nyilatkozik.

– *Hogyan lehetne „hidalni” a cigányok és nem-cigányok tulajdoni szemlélete közötti szakadékot?*

– Rettetenes nehéz kérdés, legfőjebb ötleteim vannak. Ha a helyi bíráskodásnak lehet jelentősége, az éppen a cigányságra igaz. Elképzelhetőnek tartanám, hogy a krisz (romanyi kris = cigány törvény – a szerk.) nagy tekintélyű bírái együttműködjenek a kodifikált törvény alkalmazásával. Sokkal hatékonyabbá válna a jogalkalmazás. Akár úgy is, hogy a bíróságok ügyforgalma a krisz-bírák (krisz bíró = cigánybíró – a szerk.) támogatásával csökkenne.

Visszatérve az előző kérdésre, szerintem az előítéletek föloldásának csak egyetlen útja létezik, egymás kultúrájának, társadalmi helyzetének megismerése és megértése. Mielőtt a tudatosan vagy akaratlanul fölszított faji érzület, nacionalista hőzöngés lincshangulatba torkolna, nagyon fontosnak találnám, hogy végre lehetőséget kapjunk eme másság megismerésére, megértésére. A cigányság büntetőeljárás jogszegénységének, mint már említettem, vannak olyan okai is, amik a processzualjog intézményi környezetéből, környezeti elégtelenségeiből fakadnak. Hogyan lehetne megakadályozni, hogy egy cigányt – vagy bármilyen alant lévő embert – ne verjenek meg a rendőrségen? Legalábbis ne kényszerítsék akaratával ellentétes tartalmú vallomásra?

- *Talán az ügyvédek jelenlétével.*

- Megmondom őszintén, a nyomozati iratokat lapozva a legritkább esetben találkozom az ügyvéd nevével a nyomozati vagy ügyészi kihallgatás során. Meghatározott fenyegetettséggű bűncselekmények alapos gyanúja, fogva tartás esetén például kötelező a védelem. A védő ilyenkor rendszerint „más elfoglaltsága miatt” a kihallgatáson nincs jelen. Tény, hogy az ügyvédek igen elfoglaltak. Az esetek nagyobb részében kötelező védelem esetében a hatóság rendeli ki az ügyvédet, akinek a díja ilyenkor minimális. Hogy csak érzékeltessem: a bírósági tárgyaláson, vagyis ahol „fölteszik a koronát az eljárás fejére”, egy nem túl bonyolult ügyben a kirendelt védő díja 150 forint. Egy szerződésért ennek a tízszerese is jár a munkaközösségnek. Nyilván ez is közrejátszik, hogy kevés a védő. Talán nem köztudott, de az országban – ha jól emlékszem – összesen 1500 védő lehet. Kivételcs az, hogy egy ügyvédi munkaközösségen kívül, magánprakszist folytat. Tehát az ügyvédség is jó alaposan „meg van szervezve”. Ennek az indokát nem ismerem. Fogalmam sincs, mi szükség erre a limitált létszámra, miért nem alakulhat ki valamilyen szabadabb verseny az ügyvédek között, miért kell őket „betagosítani”, és az emelkedő bünygi statisztikáival eképp miért kell csorbítani a gyanúsítottak védekezéséhez való, törvény által biztosított és megkövetelt jogát? Ilyen körülmények között – mert így a kirendelt védő és védenca is a jogi szakértelmet igénylő kérdésben is afféle statisztikai szerepre kárhoztatik – tanácsos *meghatalmazni* az ügyvédet. Nem kell különösebben bizonyítanom, hogy a bűnözés, hogyan függ össze az anyagi szegénységgel. A jelenlegi viszonyok között egy ügyvéd meghatalmazása, különösen egy halmozottan hátrányos helyzetű vádlott esetében – anyagi csőd. Sajnos ez nem csak a büntető jogalkalmazásban van így, hanem a polgári ügyekben is. Noha a hivatalbóliság, az officialitás elve általában érvényesül a bírósági jogalkalmazásban, mégis a bíró nagy nehézségek árán, s emiatt talán igen rossz hatékonysággal képes a jogi szférában transzformálni az ügyfél vagy vádlott igazságkereső szándékát. Így az ügyfelek kielégítetlenül távoznak a tárgyalóteremből, minthogy nem értik, hogy az előző egy órában miről is volt szó, ezért egyszersmind elégedetlenek is. A jogalkalmazás titkos nyelvét használó hatóság így méginkább elidegenedik ügyfeleitől.

Még valamit: a szegény, és ettől jogszegény, esetleg, ráadásul sötétebb bőrszínű vádlott megpofozásának nem csak az a motívuma, hogy ambíciózus rendőrtisztviselők valami elvont bűnüldözési eszme követelésére minél gyorsabban akarnak hozzájutni a büntetőeljárásban egyébként túlon túl nagy jelentőséggel fölruházott nyomozati beismerő vallomáshoz. Tényként azt is elfogadhatjuk, hogy a rendőrség presztízse rendkívül alacsony, ezért egyebek híján a rendőri testület legfeljebb anyagi okokból csábító...

- *Te mennyit keresel?*

- Már majdnem annyit, mint egy „jólmelő” rendőr főtörzsőrmester járandósága. De természetesen nekem nem jár ruházati illetmény.

- *Ez elképesztő.*

- Sajnos ennek az a következménye, hogy a rendőrök is hátrányos helyzetű, vagyis jogszegény környezetből rekrutálódnak. A kultur- és jogszegény környezetben pedig kiváltképp tenyészik a faji előítélet.

- *Mondani szoktuk, hogy ebben az országban mindenki jogszakértő. Ebből csak az igaz, hogy pörösködő nemzet ez.*

- A jog az emberek túlnyomó többsége számára egy ronda, százkarmú monstrum. Nem hiszem, hogy az emberek szeretnék a jogászokat. Nem hiszem, hogy jogállamban élünk...

- Szerintem inkább túlszervezetten anarchikus jogrendben.

- Ez a két dolog szorosan összefügg. Ha nincs jogállam, akkor alattvalók vagyunk. Tehát mi is többé-kevésbé a jogszegénység állapotában élünk.

Nagyon divatos mostanában a társadalom működésének zavarai kapcsán afféle értékválságról, az értékek lezüllesztéséről beszélni. . .

- *Én úgy látom, hogy a lobogókra aggatott értékeink nagy része már „kibirdetése” pillanatában amortizálódott, ugyanis az emberek egy csomó „értéket” semmibe se vettek, de ezt senki nem mert kimondani.* !

- A funkcionalitás értelmében nekem ez a bizonyos értékválság társadalmi kommunikációs válságot jelent. A társadalom értékfogalmi megkönnyítik a kommunikációt, a kommunikációs csatorna hatékonyságát növelni képesek. Egyszerűbben: az emberek nem értik egymást. Közös értéknormatívusok híján a társadalom kommunikációs állapota egy *Franz Xaver Kroetz*- vagy egy *Spiró*-drámához hasonlatos – a *Csirkefejre* céloztam. Mindenki mondja a magáét, függetlenül attól, hogy a másik mit mond. Szociálpszichológusok talán így fogalmaznának: nincs hatékony interakció. *Inglehart* kifejezésével: hiányzi a flusztráció-tolerancia. Az egyik legnagyobb magyar jogfilozófus és *Lukács-szakértő, dr. Varga Csaba* szerint a jog a nyelvhez hasonlóan társadalmi szuperközvetítő ágens. Tehát kommunikációs csatorna.

Amikor a jogalkalmazással kapcsolatban bizalmatlanságról, a jog tekinthetősztéséről beszélek, akkor azt mondom, hogy jogalkalmazásban megnyilvánuló kommunikáció hatékonysága rendkívül rossz. Úgy találjuk, hogy ez a csatorna csak egyfajta irányból érkező információkat közvetít, a fölülről lefelé jövőket. Amikor az információk majdnem kizárólag fölülről lefelé áramlanak, akkor nem beszélhetünk jogállamról. A jog szempontjából ez az információáramlási „vektor” fejezi ki és definiálja a diktatúra fogalmát.

Ennek okát, azt hiszem, a marxistának magasztalt, de valójában sztálini elmélet rendkívül hatékony érvényesülésében lelhetjük meg. Vagyis az elmélet, az akarat, az *Ige* a maga képerre formálta a valót. Ez az elmélet a politikai akarat mindenhatóságát hirdeti, és ezt az onnipotenciát vérnősző következtetesség érvényesítette is. Kezdetben vala az Ige, s lön: nézzünk körül, ez a valóság. Ez egy nagyon nehezen érthető valóság. A kétféle „mi” valósága ez. Egyrészt a párt- és állami funkcionáriusok szájából hallható dörgedelmes fejedelmi többes „mi” szóhasználatának valósága. Másrészt az egytömbű hatalmi struktúrából és a korrupciós befolyáspiacról kiszorított alattvalói indifferens „mi” meghunyászkodásának szóhasználati valósága. Az indifferencia tudatos szándék eredménye: tudatosan előidézett szerveződésképtelenség, a szervezkedés betiltásának következménye. Az indifferencia, az alattvalói „mi” viszonyai közepette pedig rendkívül alacsony hatásfokú a kommunikáció. Gondoljunk csak arra, hogy Rákosi hatalomra jutásával, az iparosítás elkezdésével, a civil-szervezetek szétzúzásával a társadalom korábban megvolt kommunikációs hálója teljességgel szertefoszlott.

– *Azért ez valakinek így nagyon megfelelt a Rákosit követő időkben is. Nem is beszélve a reformpangás mesés korszakáról...*

– Homogén, szürke orwelli tömeggé lettünk. Aki pedig tömegben van, az nem képes társalogni, hosszasan és értelmesen a mellette állóval. A tömegember választhat: vagy meghunyászkodik és tovább sodródik, vagy üvöltöni kezd, és *megkönnyeztetik*.

Amit most elmondtam, tekintsük „alaptényállásnak” Többlettényállási elem viszont az, hogy a sztalinizáció, az ikonokra festett politikai akarat teljességgel eleszköziesítette, instrumentalizálta a jogot, amit afféle korbácsként használt föl. Egy szolgálóleány, a politika szolgálóleánya, aki pliszékesztyűs kézben korbácsot markol.

– *(Ez is egy kis adalék a politikai vágy és a szexus ikermagvúságáról. Csak a szerelemben választod vagy elfogadod az aberrált partert, a politikában kapod.*

– Ugyanakkor a nálunk még mindig betiltott *Hans Kelsen* Tiszta Jogtanából tudjuk, hogy a politika és a jog olyan, mint a víz és az olaj. Ha mégis megpróbáljuk összekeverni a kettőt, olyan szutykot kapunk, ami most a nyakunk magasságában hömpölyög. A jogg instrumentalizáltsága hozta azt, hogy eme szuperközvetítőben az információk csak – majdnem kivétel nélkül – lefelé áramolhatnak. Jogállamokhoz képest Magyarországon az állammal szembeni bírósági út rendkívül szűk. A bírósághoz fordulás jelenthetné ugyanis azt, hogy az ügyfél *fölfelé* indíthatná el saját „információt”.

– *Gondolom mindez rátelepszik a pörösködők egymás közötti viszonyára is.*

– Te egy bírósági tárgyaláson nem azt látod, hogy a tiszteletben megöszült bíró bölcsen végighallgatja az ellenfelek ügyvédei által lefolytatott bizonyítást, és végül minden erejével és tehetségével a *jogvita jogász* eldöntésére kell csak hagyatkozni. A bíróságoknak kutyakötelessége, hogy ahol csak tudnak, ott „beavatkozzanak” a felek jogvitájába. Ha a felsőbb bíróság hatályon kívül helyez egy ítéletet, akkor igen gyakori érv az, hogy az alsóbb bíróság „nem derítette föl a tényállást”. Vagyis a „földről jövő információk” alapvetően a tényállás felderítésében, az arra vonatkozó törvényi és eseti döntésekben megnyilvánuló iránymutatásokban testesülnek meg. Így aztán az a furcsa helyzet adódik, hogy a bíróság bizonyító és végrehajtó hatósággá válik, azzal szemben, ami ex definitionem kellene lennie – mármint ítéelhatóságnak. Ahelyett, hogy a peres eljárás tényleg az lenne, aminek lennie kellene, miszerint ellenérdekű felek pereskednek, vitatkoznak egymással, az amúgy is túlterhelt bíróságnak a tényállással, a bizonyítással kell viaskodnia. Nem kétséges, hogy kinek a rovására. A kérdés másik dimenzióját pedig akképp lehet jellemezni, hogy a bíróságok, a szép és garanciákat nélkülöző törvényi deklarációk ellenére korántsem függetlenek. A jelenlegi gyakorlatban a végrehajtó hatalom képviselője, egy kormányzati-miniszteriális hivatalnok jogosult arra, hogy egy úgymond „független” bírót minősítsen, megítéljen,

Tehát jogszegénységünk összetevőit, így tudom összefoglalni: a társadalom kommunikációs válságában élő emberek „peren kívül”, kulturáltan vitájukat, konfliktusukat nem képesek föloldani vagy megoldani. Egy elidegenített monstrumtól várják az igazságosztást. Ez a monstrum csak az egyirányú, földről érkező információkat képes áramoltatni, ezzel mégin-

kább fokozza elidegenedett jellegét – önmagától annyira elidegenedett, hogy már maga is kiszolgáltatott, függésben lévő, végrehajtó funkciókra degradált.

Ilyen viszonyok közepette aztán könnyen megérhetjük, hogy az általános jogszegénység állapotában leledző polgárok közül miképpen kereshetik a jogukat azok, akik a szegénység, a társadalmi esélyegyenlőtlenség más vonatkozásaival is terheltén tétováznak a törvény, a bíróság rideg boltívei alatt, „a törvény kapujában”.

Soro!hatnám az iménti általánosságokat megalapozó példákat, de most csak egyre hagyatkoznék. A panasznapon bejött hozzám egy ügyfél, aki üvöltve, artikulátlanul, csak a magánhangzókat tudta kiejteni. Valószínűleg sérült a hallása. Nekem is kiabálni kellett vele, hogy megértsen, pedig – most nem csak a saját „csetemre” hagyatkozom – ilyenkor, a tehetetlen szájalom miatt, összeszorul az ember torka. Előadásából annyit ki tudtam venni, hogy idős ügyfelem másfél éves korában agyhártyagyulladás esett át, és azóta „sokszor fáj a feje”. Följjelentést kívánt tenni, mert két cigány kövel megdobálta. A látélet szerint nyolc napon belül gyógyuló sérüléseket szenvedett. Ügyfelem *magánválló* kívánt lenni – tehát önállóan kell bizonyítania, hogy az a két személy volt az, aki a sérüléseit előidézte.

Lehetőség van arra, hogy a bíróság az ügy iratait a vád átvételének megfontolása végett megküldje a vádhatóságnak. Akkor, ha valamilyen közérdek indokolja a vád átvételét. Végzésemben hivatkoztam arra, hogy „közvetlen észlelésem” alapján a följelentő valószínűleg értelmi fogyatékos – mindenkinek joga van ahhoz, hogy büntető igényét érvényesítse, s hogy ügyfelem, állapotára tekintettel, ne akadályoztassék, ajánlatos lenne, ha az ügyészség átvénné a vád képviselőtét.

Rövid, háromsoros átiratban közölte velem az ügyészség, hogy „nem kívánja átvenni a vádat”, indoklás nélkül.

Aztán arról értesültem, hogy az ügyész kéresemmel kapcsolatban egy magánbeszélgetésben megjegyezte: „az ügyészség nem népjóléti intézmény!”

Kérdem, hát miféle intézmény akkor az ügyészség? És azt is megkérdezném, hogy hol és milyen társadalomban élünk?

ANDRASSEW IVÁN

Kapcsolatok a lakótelepen

1981–85. között az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete nagyszabású empirikus vizsgálatot végzett Salgótarjában. Többéves kutatásunk során arra a megállapításra jutottunk, hogy a város a település- és társadalomfejlődés sajátos irányát – talán modelljét – képviseli. Salgótarjában jól nyomon követhetők mind a munkamegosztást, mind a város fejlődést-fejlesztést alakító legfontosabb gazdasági és társadalmi tényezők.

Tökintettel arra, hogy a városlakók egyre nagyobb hányada él lakótelepeken és ez Salgótarjában is megfigyelhető, kutatásunkban részletesen vizsgáltuk a lakótelepen élő munkáscsaládok életmódját. A rendelkezésünkre álló adatok alapján most a lakótelepi munkáscsaládok kapcsolatairól igyekszünk átfogó képet adni.

A lakóteleppel kapcsolatos, a közvéleményben meggyökeresedett sztereotípiák közül a leggyakoribb, hogy a lakótelep a maga tárgyi és szociális színterével az elidegenedés melegágya. E vélemény kialakításában és fennmaradásában komoly szerepet játszott a publicisztika, amely gyakorta tüzte tölthegyre a lakótelepi életmód visszásságait, de éltette, sőt ma is élteti ezt a felfogást, az ott élők tapasztalata. A szegedi kontroll csoportban az egyik megkérdezett így summázta véleményét: „Egy lakótelepen ez mindenütt így van, mindenki rohan, mindenki siet, tele van gonddal. Rohan az ember, megycsak lehajtott fejjel, föllöki inkább a másikat, se nem köszön senkinek se. Bevágja az ajtót, kész, az ő részéről el van intézve. Ez így van. Sajnos, annyira rohanunk, annyira sietünk valahová, de az egész ország. Kivételet azok a részek, külkerti részek, ahol még megvan az a régi jó szokás, hogy a szomszédok összejárnak, segítenek egymáson, ugye?! Itt benn az ember csak szalad, szalad, idegeskedik, el van foglalva a saját problémájával, most hozzák a fűtésszámlát, most nincs fizetés, mit tudom én, jön a karácsony, venni kellene ezt, venni kellene azt, nincsen rá pénz. Szóval egyszerűen rohanunk. . .”

Nem vitatjuk, hogy a lakótelepi népesség heterogén összetétele, egy-egy kisebb lakóterületi egység tagjainak teljesen véletlen kiválasztódása, a rétegspecifikus életmód jegyei a lakótelepi népesség jövedelmi viszonyaiból, életkörülményeiből következő „hajtás” és a szinte kényszer jellegű takarékoság és az ehhez társuló gyakran nem szerencsés építészeti megoldások kedvező lehetőségeket teremtenek az elzárkózás, a befeléfordulás, végletes formájában az elmagányosodás jelensége számára. A jelenségekkel szembeni tiltakozást, megdöbbenést hangsúlyossá teszi a településforma lehetősége és valósága közötti ellentmondás: viszonylag kis területen emberek ezrei laknak együtt, ugyanakkor sok-sok ember érzi magát egyedül, bajában és örömeiben teljesen magárahagyottnak másoktól – akik talán szintoly egyedül érzik magukat – karnyújtásnyi távolságra. Ezt az ellentmondást a felszínen mozgó köznapi gondolkodás érthetően nem tudja sem feloldani,

sem elfogadni, és egyértelműen a lakótelepi életmód számlájára írja. Eközben megfedkeznek arról, hogy az elzárkózás korábbi formái, például az én házam az én váram jelszóval jellemezhető felfogás nem lakótelepi termék. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a városfejlődés e szeretlen képződményében is végbe ment a mennyiségi változások minőségbe történő átcsapása; a lakótelep emberek nagy tömegét – olykor egy (kisebb) városnyi népességet – fogta össze egyetlen nagy differenciálatlan építészeti egységbe és nem számoltunk azzal, hogy ezzel az urbanizáció keretei között egy új minőséget is teremtettünk. Mint ez gyakorta előfordult más esetekben is, az új minőség egy sor meglepő jelenséggel hívta fel magára a figyelmet. Tudtuk, hogy a városi életmód is kedvez a személytelen kapcsolatoknak, mégis meglepődtünk, amikor a lakótelepeken ezek tömegeivel találkozunk. Ismert volt, hogy a városi közegben – a kapcsolatok lazább volta, felületesége miatt – nehezebben vagy alig érvényesült a társadalmi kontroll, mégis furcsállottuk, hogy ez a lakótelepeken – ahol jó ideig szinte mindenki a teljes ismeretlenségben élt – még hatványozottabban igaz. Kutatók már korábban felhívták a figyelmet arra, hogy szinte minden rétegben megfigyelhető „hajtás” az életfeltételek megteremtéséért vagy javításáért ellene hat a társadalmilag kívánatosnak tekintett életmód kialakulásának, de igazán csak akkor figyeltünk fel erre, amikor a lakótelepeken ezres nagyságrendben vált vizsgálhatóvá a „semmire nincs időm, mert hajtani kell” magatartás. A problémák további felsorakoztatása helyett szeretnénk megfogalmazni véleményünket, ezzel kapcsolatban: a lakótelepi életmód számos visszássága egyáltalán nem lakótelepi sajátosság és nem csak a lakótelepi életmódban figyelhető meg, viszont a méretbeli különbségek miatt itt sokkal szembetűnőbbek, mint másutt. Vannak ugyanakkor olyan lakótelepi sajátosságok, melyek oka a lakótelepek szeretlen keletkezésében keresendő. A szociális összetétel, a betelepítés esetlegessége, a helyi szervezet hiánya vagy késői keletkezése hosszabb-rövidebb ideig akadályát jelenti a helyi érdekek megfogalmazódásának, a helyi közösségek keletkezésének. Véleményünk szerint azonban sem a szociális, sem a tárgyi szintér nem predesztinál egy közösségellenes életmódra, nem zárja ki a közös érdekeken, érdeklődésen, térbeli közelségen stb. alapuló kisebb-nagyobb közösségek létrejöttét. Most – konkrét adataink segítségével – arra keressük választ, hogy Salgótarján lakótelepein kitapinthatók-e ezek a pozitív és negatív tendenciák.

Kiinduló hipotéziseink egyikében azt fogalmaztuk meg, hogy azokon a lakótelepeken, ahol az egyes lakóegységeket *nem csupán az együttlakás ténye* köti össze, ott könnyebben és gyorsabban kialakulnak a helyi kapcsolatok, kisebb-nagyobb közösségek. Salgótarjánban, a régi kolóniák tradíciója, valamint a vállalatok ma is érvényesülő szemlélete és gyakorlata kedvező szerepet biztosít olyan lakóegységek kialakulásának, ahol a közös munkahely az a fontos összekötő kapocs, amely sok esetben katalizátora a *közösségi kapcsolatok* kiépülésének. Egyik interjúalanyunk így beszél erről: „Talán egy családot mondhatnék, aki itt az egész lépcsőházban kiválik, ilyen van mindenhol, de itt még olyan sincs, hogy egyik szomszéd nem beszél a másikkal, szóval itt nagyon jó az összetartás, üvegyáriak vagyunk, kis kollektíva. Üvegyáriak vagyunk, itt mindenki ismer mindenkit. Nemcsak minket, a szülcinket is, mindenki mindenkit. S talán ez adja az ilyen közeli

kapcsolatok, jobb viszonyok kialakítását. . . Itt még van olyan, hogy ki-
ülünk a padra is, szóval biztosan azért van így, mert mindenki mindenkit
ismer. Itt akárkit megkérdeznek mindenki meg tudja mondani, hogy akár-
ki hol lakik.”

Természetesen a munkahelyi ismeretség önmagában nem garancia egy jó
kollektíva létrejöttére, de mindenesetre egy lehetséges kiindulópont, amely
az objektív körülmények tekintetében is bizonyos hasonlóságot jelent. Például
műszakbeosztás, az üzem által nyújtott szolgáltatások, juttatások stb.
E lehetőségből azonban csak akkor lesz realitás, ha a lakók maguk is töre-
kednek kapcsolatok kialakítására és fenntartására. Néhány olyan ház, il-
letve lépcsőház találtunk, ahol igazán jó kollektíva alakult ki. Ez álta-
lában nem látványos külsőségekben nyilvánul meg, hanem olyan apró moz-
zanatokban, melyről egyik interjúalanyunk így beszélt: „Mindenkivel jó vi-
szonyunk van az egész házban. Szeretnek bennünket. Teljes kétségbeesés
volt a lakáscserével, hova sikerül. (A család néhány hónappal az interjú
készítése előtt költözött ugyanabban a lépcsőházban nagyobb lakásba.
Üvegyáriak.) Mert: ó, el ne menjenek innen a házból! Az egész hurcol-
kodásunk úgy zajlott le, hogy én fönt adogattam, ő pedig itt lent pakolta,
és állandóan mindenki jött-ment, és mi senkinek nem szóltunk, de itt
mindenki hurcolkodott. Egy délután, 4-5 óra alatt az egész lakás ki lett
ürítve.” Ugyancsak üvegyári házban készült az interjú, amelyből a kö-
vetkező részletet idézzük: „Itt olyan lakás van, hogy itt már nem szégyen
az, hogy »jaj elfogyott a cukrom, adjál már egy pohárral!« Nagyon szere-
tek itt lakni, mivel én falun nevelkedtem, 14 éves voltam, mikor ide ke-
rültünk Tarjánba, és én ehhez voltam szokva falun. És ez még egy olyan
lakás. Ha most kiáll egy gereblyézni, akkor biztos, hogy öt perc múlva tí-
zen mellette vannak, vagy legalábbis, aki itthon van, azok mennek.” (Ter-
mészetesen nemcsak ilyen lakóházak vannak, ennek bizonyítására éppen ide
kívánczik egy rövid részlet egy másik interjúból: „Nem tudom látta-e azt
az élősövényt a ház előtt? Hoztak 150 darabot. Az egyik közös képvise-
lő ültette, és itt állnak a ház előtt: hát Lajos csinálod? Jaj, de szép lesz!
és az ő részükről el van intézve.”)

A kollektív kapcsolatoknak van egy sajátos formája, amit *latens* vi-
szonynak neveznénk. Ennek mibenlétét nagyon jól adja vissza a követke-
ző interjúrészlet. „A lakókkal nagyon nagy kapcsolat nincs, de harag sincs...
megértjük egymást mindenkivel. . . nem járunk egymáshoz. . . Én azt hi-
szem, amikor hazajön az ember a munkából, van mit tenni-venni, ahol
család van, és itt azért a legtöbb helyen van család. Szeretjük, tiszteljük
egymást, csúnya dolog is volna, hogy egy helyen dolgozunk, egy vállalat-
nál (ez megint a siküvegyár), és akkor együk, marjuk egymást. Itt ilyen
nincs.” Az interjú további részében kiderült, hogy a családot néhány évvel
ezelőtt rettenetes csapás érte, középiskolás fiuk tornaórán baleset követ-
keztében meghalt. És ekkor kezdett funkcionálni ez az általunk *latens*-
nek nevezett közösség. „Bizony nagyon sokszor van úgy, hogy egyedül van
a gyerek (ez a kisebbik fiú, 11 éves) délután idchaza. De nincs egyedül,
mert tudom, hogy itt a társaság is figyel és szereti és tényleg, ha már nem
látják, vagy nem hallják, mert magnózik, akkor keresik. . . Örülök, hogy
mégsincs egyedül. . . És tényleg olyan aranyosak voltak a lakók, hogy kér-
ték a segítséget, látták, hogy nagyon le voltunk rombolódva, hogy miben
tudnak segíteni. . . Ez nekünk nagyon jó volt.”

Mint a rövid részletből is kitűnik, a kapcsolatban nem egy-egy család vesz részt, hanem szinte az egész lakóközösség. A kapcsolat megnyilvánulási formái között már csak a résztvevők nagy száma miatt sem jellemző a gyakori összejárás, de a résztvevők számon tartják egymást, figyelemmel kísérik életük alakulását, szükség esetén bárki segítséget nyújt az arra rászorulóknak. Ez természetesen nem zárja ki, hogy ilyen kollektívisztikus kapcsolatokon belül szorosabb barátságok kötődjenek, egyes családok illetve családtagok között, de nem tekinthető jellemzőnek. Más házakban, ahol nincs erre igény, a munkahelyi összetartozás ellenére sem jön létre szorosabb kapcsolat az együttlakók között. Találtunk arra is példát, hogy csupán az együttlakás ténye és néhány ember találékonysága, szervezőkészsége nemcsak nagyszerű lakókollektívát kovácsolt egybe, de klubot építettek a ház nem megfelelően kihasznált helyiségében. A kérdőíves megkérdezés ehhez nem nyújt támpontot, de az interjúk egyértelműen tanúsítják, hogy az objektív adottságok mellett nagy szerepe van a szubjektív tényezőknél: az együttlakók készségének, nyitottságának, és legalább egy ember aktív kezdeményező-készségének, ötleteinek. E feltételek szerencsés összehatalálkozása esetén, a lakótelepen is kialakulnak nagyon kellemes emberi kapcsolatok, kisebb-nagyobb kollektívák.

Az egy-két családot összekötő jó szomszédság vagy *barátság* létrejöttéhez elegendő a kapcsolatban részt vevők szimpátiája, valamilyen közös érintkezési pont felismerése. Ilyen jellegű kapcsolatot is sokat találtunk. Ezek minősége, mélysége, bensősége volta főként a résztvevők kapcsolatremtő készségétől, a kapcsolattal szemben támasztott igényeiktől függ. Volt olyan család, amely szinte testvéries összetartozásról számolt be: „A szomszédoméknak volt kocsija, nekünk sátor, és így közösen oldottuk meg a kirándulást. A benzinpénzt azt mindig megfizettük, szóval közösen. Nagyon jól megegyeztünk, így elfértünk a kocsiban, míg a gyerekek kicsik voltak. Nagyon jó szomszédok voltunk, sokan azt mondták, hogy testvérek vagyunk, mondták, hogy nem is igaz, hogy ilyen jó barátok legyünk. Voltak, akik majdnem azt lehet mondani, hogy irigyelték, hogy ilyen jó viszonyban vagyunk. . . Minden születésnapot akár nekünk, akár a szomszédoméknak, megtartunk.”

Akadott olyan, aki a *barátság* és a kölcsönös segítség szép formáiról számolt be: „Van a lépcsőházban három család, szomszédok, velük jó viszonyban vagyunk, és összejárunk, eszünk, iszunk, beszélgetünk. A közvetlen szomszédainkkal vagyunk tényleg nagyon jó viszonyban. Van olyan eset, hogy egymásnak főzünk. Ilyen jó viszonyban vagyunk. Volt olyan eset, hogy én nagyon beteg voltam. . . és a két gyerek egyedül volt itt-hon, és a szomszédasszonyom, a Jutka átjött, kimosott, ellátta a gyerekeket, meg a férjemet. Szóval ilyen viszony van. Ha elmentünk üdülni, akkor főtt étellel várt bennünket, ha ők mentek el, akkor én vártam a kedvenc ételükkel. Ilyen viszonyunk van a szemben levő szomszédunkkal. . .” Ez a kapcsolat az elmondottak alapján valóban mély, baráti, amelyben a résztvevőket már nemcsak a közös érdeklődés, a hasonló problémák tartják össze, hanem egy szavakban nehezen megfogalmazható mély érzelmi kontaktus is. Ismerik egymást a szó mélyebb értelmében is. Volt olyan *barátság*, amit a résztvevő családok már-már rokoni jellegű köteléssel is meg kívánták erősíteni, és a barátta vált szomszédokat választották a gyermek keresztszüleinek. Az interjúk – mint említettük – munkáscsaládokkal ké-

szültek. Ebben a társadalmi rétegben nem szokás az érzelmeket elemezni, „lelkizni”, ahogy mondani szokták. Mégis, amit néhány család kialakult baráti kapcsolatairól elmondott, az meggyőzött bennünket arról, hogy esetükben nagyon komolyan vett kapcsolatról van szó.

A kialakult kötődések egy része nem ilyen mély érzelmi kapcsolat, hanem – véleményünk szerint – inkább a *haverság* fogalmával jellemezhető. Nehéz pontosan elhatárolni a két fogalmat egymástól, de a haverság esetében a kapcsolat valamivel felszínesebb, inkább alkalmakhoz kapcsolódó. Osszejönnek alkalmanként, közösen szórakoznak, adott esetben segítenek is egymásnak. Az összetartozás érzését azonban inkább a közös létfeltételek, a közös programok tartják fenn, kevésbé fontosak az érzelmi kötődések, az azonos vagy hasonló lelki frekvencia. Ha valaki jópofa, tud valamelyest alkalmazkodni a társaság kialakult szabályaihoz, ha benne van a „balhétkban”, az már lehet haver. Ebből a típusú kapcsolatból jóval többet találtunk, sőt azt mondhatni, hogy ez tekinthető a leggyakoribbnak. E két fogalom megkülönböztetésének szükségességét részint az interjúk készítése során, részint a kérdőív elemzése során éreztük, értettük meg kissé elkésve. A kérdőívben még nem tettük meg ezt a distinkciót, a szomszédokkal kialakult jó kapcsolat megnevezésére két alternatívát adtunk: jószomszédi és baráti viszony. Az első összegzéskor már érezhető volt, hogy ez nem eléggé differenciált, ugyanis a kérdésre válaszolt 1723 fő és ebből 976 szomszédjához fűződő kapcsolatát barátinak minősítette. A kérdés nem egyetlen, hanem 5 szomszédra vonatkozott, a második szomszéddal kialakult kapcsolatot 894, a harmadikkal 706, a negyedikkel 555 és még az ötödikkal is 478 fő barátinak nevezte. Ez nyilvánvalóan nem lehet egy romantikus barátságfogalom, feltevésünk szerint ezeknek a kapcsolatoknak egy kisebb része tekinthető a szó igazi értelmében barátinak, és nagyobb része inkább az imént körvonalazott haverság fogalma alá tartozik. Ezt a véleményünket interjúkból vett néhány idézettel szeretnénk alátámasztani:

„Van-e olyan család a házban, akikkel összejárnak?”

– Hát van, mert azt nem mondhatom, hogy nincs, mert a két lány az én két lányommal egyidős és mondjuk ott elég jó a kapcsolat.

Vannak alkalmanként összejövetelek is?”

– Hát, születésnapok, névnapok, mit tudom én, de úgy különösebb nagy kapcsolatunk nincs.”

„Említette, hogy a házban vannak haverok. Ez a haverság hogyan alakult ki?”

– Hát szóval volt, amelyik spontán jött, magától, problémával. Föl kellene vinni egy szekrényt, ugyan jöjjön már segíteni! Vagy néha megállunk: szevasz, szevasz, beszélgetünk és akkor kijön, hogy hát koma, lenne egy kis problémám, ezt kellene csinálni, és akkor így kialakul. Akkot van olyan, hogy összejön egy névnapra egy társaság, olyanok is voltak, akik csak jó napot, jó napot. Akkor a következő összejövételre, hát mondjuk mint haver, hát csak nyiltabb volt az ember, tehát nem az, hogy na egy lakó, hanem hát már csak jobban ismerem.”

A haverság nemcsak gyakorisága miatt érdemel megkülönböztetett figyelmet. Ha tipizálni próbáljuk a kapcsolatokat, akkor a haverság a barátság és a jószomszédság között foglal helyet a kapcsolat érzelmi mélységét, intenzitását, funkcióit tekintve. Nem jelent általában olyan szoros kötődést, mint a barátság, viszont lakóhelyhez kötötten viszonylag rövid idő

alatt is kialakulhat. Míg az igazi barátságok rendszerint fiatalabb kortól datálódnak, és gyakran tér- és időbeli távolságok ellenére is fennmaradnak, addig a haverság felnőttkorban is gyakran létrejön, ha kialakulásának feltételei (szimpátia, hasonló érdeklődés, szakmai kontaktus, hasonló gondok, stb.) adottak. Ezért a lakótelepi kapcsolatokon belül a legfontosabb kapcsolatformának tartjuk. Funkciói nem merülnek ki a segítség különböző formáiban, emellett fontos szerepe van a napi kommunikációs szükséglet kielégítésében, a szabad idő házon vagy lakótelepen belüli eltöltésében, bizonyos fogyasztási, viselkedési minták kialakításában. A mintakövetésben és az ebből következő bizonyos mértékű nivellálódásban jelentős szerepe van ezeknek a kapcsolatoknak, melyeken keresztül a mintakövetés megvalósul. Ez a mintakövetés elsősorban a külsőséges dolgokban nyilvánul meg: hasonló lakásberendezés, alig eltérő ötletek a lakás kellemesebbé tételére, hasonló hobbik, amelyek részben okai, részben következményei a haverságnak. A haveri kapcsolatok olykor barátsággá mélyülnek, illetve barát hiányában vagy távollétében gyakran töltenek be olyan funkciókat is, amelyek eredetileg a barátság fogalmához és funkcióihoz tartoztak. Felszínre került családi konfliktusok esetén a haverok – mentalitásuknak, műveltségüknek megfelelő módon – megkísérelnek segítséget nyújtani. De sokkal nagyobb aktivitás észlelhető ebben a kapcsolattípusban, ha munkahelyi problémában, vagy a haveri körön belül felvetődött nem családi természetű gondról van szó. Részben ez is visszavezethető az érzelmi kitárulkozás alacsony készségére, e kapcsolatforma bizonyos mértékű felszínességére.

Az eddig elmondottak részben igazolják azt a hipotézisünket, hogy a *lakótelep* – legalább is általunk vizsgált régióban – nem tekinthető kapcsolatszegény területnek. A kérdőív adatai számokkal is megerősítik eddigi információinkat. Megkérdeztük, hogy „Vannak-e barátai a házban vagy a közelben?” A lakótelepi mintában 23,6 százalék válaszolt erre a kérdésre nemmel, 1,1 százalék ismeretlen, a többi, tehát 65,3 százalék, igennel felelt. Az igen és a nem válaszok is megoszlának a különböző státusú csoportok között, de nem találtunk egyértelmű korrelanciát a barátok száma és az alkalmazás minősége között. A szellemi dolgozók és a szakmunkások, korábban is megfigyelt, hasonló attitűdjei itt is érvényesülnek: a szellemiek 43,7 százaléka, a szakmunkások 47,8 százaléka válaszolta, hogy három barátja van, míg a betanított munkások 24,6 százaléka és a segédmunkások 31,6 százaléka felelte ugyancsak. A baráttal nem rendelkezők között viszonylag magas a betanított munkások aránya saját csoportjukon belül is. Fontosnak találjuk, hogy lakótelepi mintán belül valamivel kedvezőbb képet kaptunk, mint a minta egészében illetve a városi, de nem lakótelepi mintában, sőt nem jobbak, de nem is rosszabbak az arányok, mint a Salgótarjánon kívül eső, lényegében falusias településeken, melyet pedig általában az emberi-baráti kapcsolatok mintájaként tartunk számon.

A baráti kapcsolatok számának egybevetése az iskolai végzettséggel eléggé nagy szórást mutat. Az egyértelműen kitűnik, hogy a 8 általános és középfokú végzettséggel rendelkezők illetve a felsőfokú végzettségűek tudnak a leginkább kapcsolatokat kialakítani, ők szerepelnek nagyobb arányban a két, illetve három baráttal rendelkezők csoportjában. (Ezeknél az adatoknál a barát fogalma alatt barát és haver egyaránt értendő.)

Érdekes képet mutatnak arra vonatkozó adataink, hogy az egyes társadalmi csoportoknál mi az alapja a barátkozásnak. A szellemi foglalkozásúaknál és a szakmunkások között a leggyakoribb válaszok: a szimpátia, az azonos érdeklődés és az azonos korosztály. Emellett fontos még a szomszédság, és a szakmai hasonlóság. A betanított- és segédmunkáscsoportoknál ennél fontosabb a rokon kapcsolat, a szomszédság és a munkatársi kapcsolat. (Százalékos arányát tekintve magas még a gyerekekre történő hivatkozás illetve a véletlen említése, de tekintettel a rendkívül alacsony abszolút számokra, ezek nem tekinthetők viszonyítási alapnak. A nagy szórás miatt egy-egy kategóriába olyan kevés egyed került, hogy ez nem értékelhető.) Ezt a kérdést a válaszban megjelölhető mindhárom barátira feltettük, és a válaszok a tendenciákat tekintve hasonló arányokat mutatnak. Különbség a válaszok hiányában fedezhető fel, az első barát esetében 23,6 százalék nem válaszolt a kérdésre, illetve nem nevezte meg a kapcsolat alapján, a második barát esetében ez az arány 34,8 százalék, míg a harmadik barátnál már 54 százalék. Ennek megfelelően természetesen csökkennek a pozitív válaszok, de ezeken belül az arányok lényegében változatlanok.

Az iskolai végzettség szerinti csoportosításban is megnehezíti az értelmezést, hogy kevesen kerültek egy-egy kategóriába, ezért módszertanilag is kifogásolható lenne az alacsony számokból messzemenő következtetéseket levonni. Három tendencia fogalmazható meg a túlértékelés veszélye nélkül:

- minden iskolai végzettség szerinti csoportban a legfontosabb a szomszédság;
- a 8 általános végzettségűek között magas arányban szerepel még a rokonság;
- a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél gyakori még az azonos érdeklődés és a szakmai azonosság.

Előzetesen úgy gondoltuk, hogy a lakótelepen kialakult különféle kapcsolatok a mindennapi élet során felmerülő problémák, gondok megoldásában fontos szerepet játszanak. Feltételeztük, hogy az egymással baráti kapcsolatban állók segítséget nyújtanak egymásnak a háztartási, a kereti munkákban, a gyermekgondozás feladataiban, szakmai problémák megoldásában stb. Ezért megkérdeztük, hogy miben segítenek egymásnak barátaikkal. A válaszok várakozáson aluli eredményt hoztak, s ez azért is meglepő, mert interjúalanyaink közléseikben többen is említették, hogy segítenek egymásnak barátaikkal. A kapott válaszok igen nagy és viszonylag egyenletes szórást mutatnak. Ez arra enged következtetni, hogy bár a segítség különböző formái léteznek és nem jelentéktelenek a baráti kapcsolatokban, de ennél fontosabbak a barátság egyéb funkciói, a baráti viszonyban állók magát a kapcsolatot tekintik elsőrendű fontosságúnak. A lakótelepeken élők számára ma is a baráti, haveri, jószomszédi kapcsolatok az egyén családon kívüli dimenzióit jelentik, melyek mélyen hozzátartoznak az ember társadalmi lény mivoltához.

A lakótelepi kapcsolatokban fontos típust jelent még a szomszédság, melyről a bevezető fejezetben már szoltunk. Vizsgálatunk megerősítette azt az általános tézist, hogy a szomszédság a lakótelepeken is élő kapcsolatforma, amely minőségét és funkcióit tekintve három csoportba oszt-

ható. Megkülönböztettünk jószomszédi, felületes és konfliktusokkal terhelt, feszült viszonyt.

A teljes minta 20,2 százaléka (347 fő), a lakótelepen élő megkérdezettek 17 százaléka (47 fő) mondta, hogy mindenkivel jószomszédi, viszonyban él. A legtöbb megkérdezett szomszédaival más-más kapcsolatot alakított ki. Minden települési formában és a minta egészében is a legtöbben a kapcsolatok mindhárom típusát megjelölték, utalva arra, hogy szomszédaikhoz való viszonyuk differenciált. A többség tehát részben a felületes, részben jószomszédi és részben baráti kapcsolatban áll szomszédaival. A lakótelepi mintában 44,2 százalék (122 fő), Salgótarján nem lakótelepen élők 45,8 százaléka (373 fő), a Salgótarján környékéről 48,3 százalék (266 fő) és e minta egészében 47,2 százalék (812 fő) válaszolt ily módon kérdésünkre.

Többen említették, hogy szomszédaikkal csak felületes kapcsolatban állnak, amely alapvetően információ- és időhiányra vezethető vissza. A „keveset tudunk egymásról”, „nincs időm szomszédolni, mert akkor az itthoni munka nem halad” típusú válaszok jól jellemzik ezt a viszonyt. Nem jelenti ez azt, hogy a családnak vagy az egyénnek nincsenek más típusú kapcsolatai, éppen ellenkezőleg. Akinck a közelben (házban, lakótelepen) baráti, haveri vagy rokoni kapcsolatai vannak, az természetesen kevésbé szorul a „csak szomszédok” segítségére, érthetően nincs igénye arra, hogy meglevő egyéb kapcsolatai mellett még szorosabb szomszédi viszonyt is kiépítsen. (Az interjúk során összesen három családot találtunk, akiknek semmilyen kapcsolatuk nem volt a lakótelepen.) A kérdőíves megkérdezés során a teljes mintából 372-en minősítették az első szomszéddal való kapcsolatukat felületesnek, a másodikkal 401, a harmadikkal 374, a negyedikkel 301 és az ötödikkel 276. Ezek a szomszédi kapcsolatok valóban csak a köszönésre, semmitmondó, néhány mondatos beszélgetésre vagy apró szívességekre, például posta átvétele, számla kifizetése stb. szorítkoznak.

A szomszédi kapcsolatok egy kisebb része feszült, melyek jelenlegi vagy régebbi konfliktusok következtében váltak ilyené. Ennek okai oly sokrétűek, hogy tipizálni aligha lehet őket, hiszen a gyerekek viszálykodásától kezdve az együttélés során megnyilvánuló minimális alkalmazkodási készség hiányán keresztül igen sokféle ok vezethet egy kapcsolat megromlásához. Anélkül, hogy menteni kívánnánk a lakótelepi helyzetet, szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a rossz szomszédság (mely állítólag török átok), nem lakótelepi specialitás. Az összes megkérdezetteink közül 190 válaszolta, hogy az első szomszédjával a viszony feszült, a másodikkal 144, a harmadikkal 76, a negyedikkel 75 és az ötödikkel 52.

Úgy véljük, az elemzett adatok és interjúk alapján megfogalmazható, hogy a lakótelepen élők is akkor érzik igazán jól magukat, ha kapcsolataik nem korlátozódnak csak a családra, illetve a rokonságra. Igényük van a megváltozott lakóhelyi környezetben is olyan emberi kapcsolatokra, melyek mintegy meghosszabbításait jelentik saját életterüknek. Igényeiket kielégítő képességeiktől, szükségleteiktől, kapcsolatteremtő képességüktől függően hosszabb-rövidebb idő alatt különböző minőségű és mennyiségű kapcsolatokat építenek ki és tartanak fenn. Ezek nem mutatnak lényeges különbségeket más települési formákban létező kapcsolatokhoz viszonyítva, nem jobbak, de nem is rosszabbak annál.

SZOMSZÉDSÁG ÉS KÖZÖSSÉG

MEZEY LÁSZLÓ MIKLÓS

A NEMZET: KÖZÖS IHLET

A szlovákiai és hazai magyar irodalom kapcsolata
a két világháború között

I. A BEKERÍTETT FA

Van *Móricz Zsigmond*nak egy szép példázata a területi részekre szabdalt magyar irodalom összetartozásáról. A Nagy Fát kerítéssel övezték az osztozkodók, és szívós gyökerei és lombos, termő ágai továbbra is átnyúltak a rács alatt és fölött. „És a Fa olyan távolról szívta az éltető föld savait, s oly messzire szórta virágai illatát, sorsának gyümölcseit, amennyire a természet parancsa terjesztette ki arányait...” A hazai és a határon túli magyar irodalom egész-rész kölcsönhatású viszonyrendszerének természetes életmegnyilvánulása volt, hogy a szlovákiai, erdélyi és vajdasági irodalmak alapozói nyomban kutatni kezdték az anyaország szellemi életével való termékeny együttműködés lehetőségeit. A kapcsolatkeresés legfőbb ösztönzője – az együvé tartozás érzésén túl – az a fölismerés volt, hogy a nemzeti irodalom művelése kizárólag Magyarországon az állami élet része, valamint az irodalmi és anyanyelvi intézményrendszer teljessége csakis itt található meg. Ahhoz tehát, hogy a kisebbségi irodalom lépést tarthasson – a vidékiesség és az elmaradás veszélyét kerülendő – az egyetemes magyar irodalom művészi és nyelvi továbbalakulásával, az anyaországgal való szoros és folyamatos kapcsolattartásra utalt. E józan ésszel egykönnyen belátható igazságra akkor is és azóta sem ritkán a politikai természetű gyanakvás árnyéka vetült, és nem csupán a határokon túl. Így volt ez a két világháború között a szlovákiai és hazai magyar irodalom viszonyában is. A *Horthy* nevével jelzett bel- és külpolitika, valamint *Masaryk* polgári demokratikus Csehszlovák Köztársasága között az éles ellentétek mély sánca húzódott, amely egyebek mellett megakadályozta a kölcsönös sajtó- és könyvbéhozatalt. 1921. tavaszán Szlovákia teljhatalmú minisztere rendeletet adott ki, megtiltva azoknak a magyarországi nyomdatermékeknek a terjesztését, amelyek 1918. október 28-a – Csehszlovákia megalakulása – után láttak napvilágot. Szigorú betartására különös gonddal ügyelt az éber hatóság; egymást érték az elkobzások, könyvrazziák. Az új magyar irodalom csempészárának minősült. De nem csak a kisebbségi és a hazai szellemi élet kapcsolata került válságos helyzetbe. A 20-as évek mélypontot jelentettek a cseh–szlovák–magyar kulturális érintkezés történetében is. Az egymás iránti érdeklődés hiányának légüres terében néhány regényfordítás, elszórtan megjelenő versátültetés és könyvismertetés árválkodott. Az idegenkedés és gyanakvás okozta szellemi hullámvölgyből hagzott fel a szlovák és a cseh irodalmi, politikai élet két – egymástól ugyancsak különböző – személyiségének, *Milo Urbánnak* és *Julius Fučíknak* a kapcsolatok rendezését sürgető fölhívása. Urban a pozsonyi *A Reggel* hasábjain figyelmeztetett a kul-

turális elszigetelődés veszélyére, melynek következményeként a szlovákság számára a korábban nagyra becsült magyar műveltség teljesen ismeretlenné válik néhány évtized alatt. Mindössze hetekkel később, 1931 szeptemberében Fučík a Sarló-mozgalom pozsonyi kongresszusán mondott beszédében a szomszédos népek szellemi összefogásának jelentőségét hangsúlyozta. A nem kevésbé *Anton Straka* áldozatos munkájának köszönhető cseh–szlovák–magyar kulturális érintkezéseknek a 30-as években bekövetkezett föllendülését időben és intenzitásban megelőzte a kisebbségi, illetve a magyarországi irodalom kapcsolatfölvétele. A szigorú szellemi határzár oldódását követően hamar kibontakozott és mélyült az érdeklődés és várákozás ösztönözte kölcsönös figyelem. A fölfedezett, ismerkedő találkozást *Mécs Lászlónak* – a korszak több tekintetben jeles pap-költőjének – nagyhatású honi előadóestjei alapozták meg. Az első nagyobb és immár kollektív jellegű szlovákiai magyar irodalmi estet 1926 telén rendezték Budapesten, amikor a pozsonyi *Új Aurora* almanach munkatársai léptek fel. 1930-ban a kassai *Kazinczy Társaság* alkotóközössége vendégeskedett a Petőfi Társaságnál. Ebben az időben váltak rendszeressé magyar írók szlovákiai előadókörútjai, látványosan szaporodott a hazai szerzők munkáinak megjelenése a kisebbségi sajtóban, és kisebb mértékben viszonyosan: szlovákiai magyar költők, írók művei az anyaországi lapokban. A kapcsolat szálainak mennyiségi sűrűsödése akkor csapott át új minőségbe, amikor Móricz Zsigmond lett a *Nyugat* szerkesztője, illetve a Vajdaságból hazatért *Csuka Zoltán* megindította nevezetes, mindmáig egyedülálló folyóiratát, a *Láthatárt*. A program mindkét lapnál világos volt. A *Nyugatot* Móricznak a „nemzeti koncentrációról” vallott fölfogása, vagyis a Nagy Fa példázata mutatta. A *Láthatár* pedig így szól: „Hidat verni a négy égtáj felé hullott magyarság szellemi életéhez, s ezzel párhuzamosan hidat verni az egymás mellett élő népek kulturális életében is.” A lap évtizedes munkájának eredménye fényesen igazolta a beköszöntő ígéretét. 1934-ben a szlovákiai magyar könyv szereplője volt a budapesti utcának is: akkor hívták meg első ízben hazai könyvnapra a *Kazinczy Szövetkezetet*.

Érdemes idézni *Fábrí Zoltánnak* egy 1937 októberében kelt, *Remenyik Zsigmondhoz* szóló leveléből, amelyben új kötetének, a *Fegyver s vitéz ellen* magyarországi népszerűsítésének fontosságára hívta föl a címzett figyelmét. „Itt nem az író nem kér, nem a »szerző koldul«, itt a mi életünk, a mi lényegünk tárulkozik. (...) Nekünk nincsenek vízumaink, pesti attaséink, mi itt az önzsírunkba fulladunk, ha nincs, aki megvált minket. Nekünk segítség kell, és mert Önök Barátaim, egész munkát végeztek: kérjük, hogy nekünk is a mi hangunknak is hasítsanak levegőt. Lehet ezt kérni? Itt érdem és rang dönt és még valami. Az hogy talán nekünk is vannak történeti érdemeink. Mi voltunk azok, akik a frontot tartották, míg a mai atmoszféra így kirobbant – Szép Szóvá, Szamadássá stb. Mi voltunk a progresszív folyamatosság és töretlenség, az állásfoglalás. Ne feledkezzenek meg erről...” A levélrészletből szempontunk szerint két fontos megállapítás következik. Először az, hogy a szellemi határzár oldása ellenére és után a szlovákiai magyar irodalom még ugyancsak rászorult a hazai támogatók és népszerűsítőik segítségére. Ennek fő oka abban keresendő, hogy a sok visszahúzó nyűg közepette majd két évtizeddel előtte éledező irodalom legjava még csúcsaival sem ért föl a kortárs nemzeti irodalom rangos alkotásainak szintjéig. Ezt a tényt *Fábry* is belátta, tehát kénytelen volt hivatkozni a szlovákiai magyar írás egyetlen elfogadhatatlan érdemére, hogy ugyanis az tartotta fenn a haladó szellem folyamatosságát a magyar nyelvterületen, mindaddig, amíg

Erdélyben ki nem bontakozott a *Korunk* körének tevékenysége, valamint Magyarországon a baloldali és népi irodalom. Ez utóbbiakra utalt Fábry a levelében a *Szép Szó* és *Veres Péter* új kötetének említésével. Másodszer tehát az a következtetés olvasható ki az idézetből, hogy a szlovákiai kisebbségi irodalomnak volt valami sajátos, jellemző vonása – amely kétségtelen esztétikai közepszerűsége ellenére – hatott a nemzeti irodalom egészére. Közlebből mi volt ez a hasadék? Az, amit *Féja Géza* állított: „A szlovenszkói írónak az adott polcot és létjogosultságot a magyar irodalom egészében, hogy a szellemi visszahőkölések éveiben bátor és haladó író volt.” Az „újarcú magyarok” nemzedékének a 20-as évek derekára eső zászlóbontása friss lendületet hozott és hatásában roppant nemzeti irányú, népi szellemű áramlatot kezdeményezett a kisebbségi irodalomban. A rögtön maximális programmal föllépők archimedészi pontnak tekintették magukat és munkájukat, ahonnan kivethetik sarkaiból, pontosabban megválthatják szellemi szugesztiójukkal a félfudális gondolkodási, zavart tudatú magyarázatot. Joggal állapította meg Fábry Zoltán a fölszabadulás után: „... ami szellemforradalmi és néptestvérülési mozgalom Magyarországon megindult, annak magjaiban benne van a szlovenszkói vox humana vetése (ifjúsági mozgalmak, a Sarló hatása, szociográfia stb.) Európai kultúrtudatunk, szociális emberségünk az egész Magyarországra kiható értelmet nyert. Nem éltünk hiába!” A mélyen demokratikus, a népben-nemzetben gondolkodás és szociális érzékenység alapüteme mellett a kisebbségi irodalom még a szülőföldön és népének hagyományaihoz való ragaszkodás, az együttélő nemzetek egymásra találásának szép példáit is nyújtotta.

Az elemző hajlamú irodalomtörténeti kutatás nagyjából érintetlenül hagyta azt a kérdést: vajon az akkori honi irodalom milyen konkrét – azaz művekben kimutatható – hatással volt a szlovákiai magyar költészetre és prózára. Mégis meglévő, csekély kiterjedésű és vázlatos ismereteink elsősorban a kor és a téma avatott kutatójának, *Turczel Lajos*nak a munkásságából származnak. Az a bizonyosság leszögezhető, hogy a kortársakat messze fölülmuló mértékben és intenzitásban *Ady* lírája hatott termékenyítőleg a nehezen induló kisebbségi irodalomra. Emellett érvel az az irodalomtörténeti tény, hogy a születő szlovákiai magyar irodalom legelső életmegnyilvánulása a költészet volt; az epika jóval később, a 20-as évek második felében mutatkozott, s mindössze néhány jelentősebb műre korlátozódó kibontása a következő évtizedekre esik. Első pillantásra talán könnyű magyarázni *Ady* népszerűségét, mert hiszen az államfordulat – s a szellemi határzár – előtti utolsó korszerű nemzeti irodalmi hatás az ő munkássága volt. Továbbá a tragikus magyar sorsot egészében fölérző és kifejező lírájának hatásmechanizmusa szinte magától értetődő egy olyan fogékonyra vált közösségben, amelyik egyik napról a másikra szorult államalkotó többségi helyzetből kisebbségi sorba. Mindez igaz, mégsem kizárólagosan. *Ady* életművének egésze – a mindenséget megragadó teljessége okán – fegyverként volt forgatható akár a bal-, akár a jobboldalon. Isten-keresése és -tagadása, forradalmas hevülete és komor bánata, duhaj kedve és rezignált lemondása „tetszés szerint” fölhasználható volt a világnézeti szempontból felettébb megosztott kisebbségi irodalom benső vitáiban. Valamennyi táborban mindent eldöntő érvként csattogtak *Ady* igéi. Legszembetűnőbb Fábry Zoltán írói eszköztárában, a sarlós fiatalok irodalomszemléletében, kivált *Győry Dezső* korai pályaszakaszában érezni ezt, továbbá kimutatható *Mécs László*, *Merényi Gyula* és *Ölvedi László* verseiben. Nem szólva most az epigonok modort utánzó hadáról. *Ady* a „népi triász” tagjaként döntő hatással volt az „újarcú magyarok” nemzedéké-

nek gondolkodásmódjára, szellemének fénye vezércsillaguk volt, ahogy azt már *Böhlöni György* is megállapította nevezetes könyvében, *Az igazi Adyban*. A triász másik két tagja, *Móricz* és *Szabó Dezső* gondolatainak és nyelvzetének lenyomatát a két legjelentősebb szlovákiai prózairónál, *Darkó Istvánnál* és *Tamás Mibálnál* lehet érzékelni. Kivülük a *Nyugat* első költőgenerációjának mutatható ki több-kevesebb, de mindenkor áttételes hatása: *Vozári Dezső*nél és *Szenes Erzséknél*, aki később maga is a folyóirat rendszeres munkatársa lett. A népi irodalom alkotói és műveik még ilyen mértékben sem hagytak nyomot külön-külön, inkább gondolkodói rendszerük mint irányvétel figyelhető meg az amúgy is hangsúlyosan szociális érzékenységgel és látású kisebbségi irodalomban. Szlovákiai tollforgatóknak aligha volt esztétikai szempontból elemezhető, kimutatható hatása magyarországi művészre, talán az egyetlen Mécs Lászlónak, bár igazi sikereit nem a honi íróársadalom körében, hanem a nagyközönség előtt aratta.

A fönti credmények birtokában és hiányok tudatában indokoltnak látszik a kapcsolatszálak szövevényébe hatolni, mert az itt szerezhető részismeretek nem pusztán irodalomtörténeti adalékok, de szerencsés esetben manak szóló tanulmányok is lehetnek.

II. JULIANUS BARÁTOK

Ha a kapcsolatfölvétel egyik első ösztönzője Mécs László volt, megalapozója és még inkább kitercbélyesítője *Móricz Zsigmond*. Az ottani magyarság „Szlovenszko Julianus barátjaként” ünnepelte a mestert, hiszen ő fedezte föl a hazai köztudat számára a mind erőteljesebb és jelentősebb kisebbségi szellemi mozgalmakat és ritkábban rangos alkotásokat is teremtő irodalmát. *Móricz* és az „újarcúak” azonos szellemi csapáson haladtak, reveláló egymásra találásuk szükségszerű volt. *Ady* és *Szabó Dezső* mellé – mint a „népi triász” harmadik tagja – az ő neve került a másult generáció zászlajára. *Móricz* a magyar népélet mélyvilágát mutatta föl, a valóságismeretre éhes fiatalok pedig lényegében ugyanazt olvasták ki a regényeiből, amivel falukutató regészjárásaik során maguk is találkoztak a dél-szlovákiai falvakban. A megkapó szellemi azonosság és a hasonló cselekvési program mellett nem lényegtelen tényező, hogy amíg *Ady* *Endre* hagyomány, *Szabó Dezső* meg távol élő próféta és csak leveleivel, üzeneteivel ható példa volt, addig *Móricz* közöttük járó, velük érző és értük tevő személyiség. Aligha van a két világháború közötti korszakban jelentős magyarországi író, aki annyiszor megfordult volna Szlovákiában mint ő. Összesen tizennyolc alkalommal. Az államfordulat után először 1926-ban, a kassai *Renaissance Kultúregyesület* meghívására járt Kelet-Szlovákiában és Kárpátalján. Második és diadalúttá átváltozott előadókörútját már az „újarcúak” mozgalma, a később Sarlóvá átalakuló *Szent Györgykör* szervezte 1927 áprilisában, amikor lényegében valamennyi nagyobb magyarlakta városban föllépett. Az utazást egy hónappal előzte meg nevezetes írásának, a *Gyalogolni* jónak a losonci diáklapban. A *Mi Lapunkban* való megjelenése, mellyel további falukutató munkára buzdította ifjú híveit. Ennek az egymást már nem csak fölfedező, de ünneplő körútnak volt még egy irodalmi szempontból – igazából távlata miatt – jelentős mozzanata. Megismerte *György Dezső Újarcú magyarok* című programot kiáltó és a korszaknak, de mindenekelőtt a nemzedéknek névadóul szolgáló verseskönyvét. A személyes ismeretségek és barátságok mellett ez az egymásra találás igazi pillanata volt. *Móricz* a *Nyugat* 1928 márciusi számában lelkesen üdvözölte az if-

jú szlovákiai magyar váteszpoétát, s bátran előrchaladó nemzedéki mozgal-
mát. Móricz évek múltán is vissza-visszatért nyilatkozataiban arra a feledhe-
tetlen élményre, amelyet Szlovákia magyar fiatalsága okozott neki. Velük
való megismerkedése – az élmény erején túl – belső meggyőződésére is be-
folyással bíró tapasztalatot hozott. Nem a vendéglátók elragadtatása tévesz-
tette meg, józan figyelme pontosan fölmérte, milyen más az ottani ünneplés,
mint a hazai. Kevesebb a külsőség, visszofogottabb a hang, egyúttal több a
mélység, érezhetőbb a körülményekkel számoló realitásérvék; a csinnadratta
helyett a hiteles életakaratot sugárzó humánus szellemiség. Az ötödik évtize-
dében járó mester is talált tanulnivalót a tájon, s nem is keveset. A trianoni
diktátum és következményei minden kortársban mély nyomokat hagyott. Vi-
szont csak kevesekben volt elengedő erő és akarat, hogy korábbi ítéleteit és a
magyar külpolitika harsány téziseit átlépve a maga belátása szerint mérle-
gelje új tapasztalatait. Móricz gondolkodása ebben az értelemben válto-
zott, hiszen a nemzeti felsőbbtség propagandájának évtizedeiben a néptest-
vériség bartóki programjához jutott el. És még valamihez: megértte álmai való-
ra válását. 1931 húsvétján levélben üzent a Prágában tanuló főiskolásoknak:
„És életem egyik legnagyobb élménye volt, hogy az ifjúsággal találkoztam.
Azzal a magyar ifjúsággal, amelyet huszonöt éven át hirdetek és várok. S kü-
lönösen nagy élményem, hogy azzal az ifjúsággal éppen általatok, köztetek, s
bennetek találkoztam.”

1930-ban már *Nyugat-esteket* tartottak Kassán és Eperjesen, májusban az
író díszvendége volt a marosvécsi helikoni összejövetelek mintájára szerve-
ződött, s a kisebbségi irodalom nemzeti egységének megteremtésén munkál-
kodó tanácskozásnak, az első Szentiváni-kúriának. Novemberben az időköz-
ben Sarlóvá alakult és politikai tekintetben mindinkább balra tolódott ifjúsá-
gi szervezet vendége Pozsonyban és Balogh Edgár hívására Prágában. A ko-
moly „parlamentí vitává” feszült előadás után Móricz így összegezte tapaszt-
talatait: „Odahaza a mi ifjúságunk üvegóra alatt nevelkedik. Ti itt a vihar-
ban mégis férfiak vagytok”. Napokkal utóbb pedig egy levélben ezt írta föl-
emelő prágai élményeiről: „...én még soha ilyen végzetesen komoly vitát
nem hallottam a magyarság dolgairól. Én az Országgyűlésről mindig undor-
dással megyek ki, utálva a fölösleges szalmacséplést és itt égett az ar-
com és dobogott a szívem, hogy százötven diák úgy állott némán négy óra
hosszáig, mint egy nemzeti törvényszéken, ahol az élet és a halál fölött dön-
tenek. A magasztosságot éreztem.”

Itthon azonban még Móricz sem érezhette büntetlenül a szlovákiai magyar
ifjúsággal való találkozás utáni magasztosságot. A hivatalos politika dühöd-
ten támadt az íróra és a *Nyugatot* „Beneš félhivatalosának” nevezte, az író-
t a cseheknek való hízélgéssel vádolta. A hajsza otromba kiátkozási kampány-
ba fulladt. Zemplén vármegye például hazafiatlannak bélyegezte az író-
t, és erről szóló határozatát elküldte az ország valamennyi törvényhatóságának.
Négyesy László szerint Móricz egyszerűen nem volt magánál, amikor úgy
szólt és írt a kisebbségi fiatalokról, ahogy tette. A hangulat érzékeltetésére
elegendő egyetlen mondatot idéznünk magától az írótól: „Még a beleimet is
kitaposnák, ha elnöki beszédekkel és vezércikkkel lehetne”. A kultúra itt-
thoni hivatalosainak acsarkodása nem rettentette meg a mestert, 1932-ben há-
romszor járt Szlovákiában: januárban Pozsonyban, márciusban Érsekújvá-
rott, decemberben pedig Komáromban, ahol a Földes-féle szintársulat mutatta
be a *Légy jó mindhalálig*-ot. A rákövetkező esztendőben a *Szlovenszkói Ma-
gyar Kultúregyesület* ípolysági szervezete meghívásának tett eleget.

Szlovákia-szerre fiatalok és idősebbek, értelmiségiek és munkások olvasták döbbenet és aggodalmas izgalommal a Móricz elleni hajsza magyarországi híreit. A diákegyesületek és -mozgalmak egymással versengve adták ki nyilatkozataikat együttérzésükről, támogatásukról; még a klerikális vagy konzervatív szervezetek is mellé álltak. A szeretet és a tisztelet minden korábbinál magasabb lánggal lobogott föl. Az olvasók elkapkodták könyveit, a pozsonyi tanítóképző önképzőköre a nevét vette fel, megjelent az első szlovák Móriczfordítás (*Sárarany*), hamarosan pedig csehül látott napvilágot a *Légy jó mindhalálig*, írásai bevonultak a tankönyvekbe. *Szalatnai Rezső* találó megfogalmazása szerint: „Budapesten anatóna, Pozsonyban érettségi téma Móricz Zsigmond.”

A személyes kapcsolatokon túl, Móricz ismerte és értékelt a szlovákiai magyar írók munkáit. Elismerően vélekedett Mécs László költészetéről, Tamás Mihály, *Rácz Pál*, *Simon Menyhért* és kivált Darkó István prózájáról. Mint említettem, különös szeretettel figyelte Győry Dezsőnek, a kisebbségi lírában korszakos jelentőségű munkásságát. A *Nyugat* szerkesztői székéből kiterjedt levelezést folytatott számos íróval; legtöbbjüket Győry Dezső, *Sebesi Ernő*, *Simándy Pál*, Szalatnai Rezső, *Szentivány József*, Tamás Mihály írta, illetve kapta. Említésre érdemes, hogy Móricz személynének és munkásságának milyen nagy számú és mennyire elismerő hangú visszhangja volt a kisebbségi sajtóban. Fölsorolni is hosszadalmas volna mindazokat, akik riportot készítettek vele, ismertetést írtak köteteiről. Alig volt jelentősebb szlovákiai tollforgató, aki ne szerepelne Móricz szlovákiai bibliográfiájában; egyedül Szalatnai Rezső vagy tizenöt írást szentelt neki. De a magyar mesternek is legalább hatvan műve látott nyomdafestéket szlovákiai magyar lapokban: legtöbb a népfrontos szellemiségű *Magyar Napban*, a nemzeti ellenzéki *Prágai Magyar Hírlapban*, s a két kormánytámogató, aktivistaújságban, a *Reggelen* és utódjában, a *Magyar Újságban*. Egysíkú és árnyalatlan volna a kép, ha nem szólnánk arról, hogy bizony szlovákiai magyar szerzőktől is jelentek meg Móriczot becsmélő, sőt a rágalmazás fogalmát is kimerítő írások – de jellemző módon nem az ottani sajtóban, hanem a *Gaál Gábor* szerkesztette *Korunkban*. És még sajnálatosabb, hogy szerzőik között ott találjuk Fábry Zoltán nevét, akinek éppen ez az idő volt a legszcencsétlenebbül ultraradikális, rappista korszaka. Az ártalmas szándékok, elfogultságok és végzetesen téves – mert az irodalmi értékítéletet világnézeti hitvallásokkal összecserélő – nézetek természetesen nem zavarhatták meg Móricz és a szlovákiai magyarok egymást gazdagító és tartós kapcsolatát, hisz' cleve nem érhetek föl annak szellemi magaslatáig.

Nem a személyes jelenlét, hanem a gerjesztő szellemi erő révén Móricz után a „népi triász” másik élő tagja, *Szabó Dezső* volt a magyarországi írók közül a legjelentősebb hatású Szlovákiában. Őt is az „újarcúak” nemzedéke fedezte fel a maga és a kisebbségi szellemi élet számára, s az író jelentőségére való ráismeréssel szinte egy időben Szabó Dezső lett az ifjúság szellemi tájékozódásának irányítója. A *Szent György-kör*, majd a *Sarló korai, regös-mozgalmi korszakának* „narodnyik” irányultsága éppen egybeesett az író nézeteinek magvát egy mondatban összegző maximájával: „A magyarság voltaképpen a magyar falu”. Az erre felépített sajátos gondolkodói rendszer – és el nem hanyagolhatóan az átütő erejű, dinamikus stílus – elragadta az ifjúságot, és nem csak gondolkodását, hanem fantáziáját is. A nemzet jövője formálásának közös gondjában mélyült el az időben viszonylag rövid, de hatásában

annál erőteljesebb Szabó Dezső-kapcsolat. A *Szent György-kör* megalakulásától nagyjából 1929-ig mint orákulumra függesztették szemeiket a fiatalok, s üdvözült arccal olvasták irányregényeit, cikkeit, szövezeit, hozzájuk intézett leveleit. Az eszmék találkozási pontján létrejött rendkívül intenzív kapcsolatot annál sajátosabb, mivel – ismereteink szerint – az ifjúság bálványa mindössze egyszer járt Szlovákiában. Miként Móriczot, először őt is a *Renaissance Kultúregyesület* hívta meg kassai és eperjesi előadások tartására 1926 decemberében. Jöttét fokozott várakozás előzte meg, hiszen ebben az esztendőben már két jeles magyarországi személyiség is szerepelt itt: Móricz és *Bartók*; valamint akkor jelentek meg összegyűjtött munkái, köztük nagy hatású regénye, *Az elsodort falu*. Az esteken többnyire önmagáról beszélt; személyiségének, gondolatainak kétségbevonhatatlan szuggesztivitása lenyűgözte hallgatóságát. Apró adalék, de bizonyosság arra, hogy Szabó Dezső hatásának mennyire lényegi eleme volt a nyelv: utazásának még a sajtóviszhangja is átvette módorát. És persze nem csupán a megmámosodott zsurnalisztika, hanem az ifjúság maga is szívesen sajátította ki az író minden tekintetben egyedi nyelvezetét. Olyannyira, hogy mindazok, akik nem épp' rokonszenven figyelték ottani eszmei hatását, igyekeztek Szabó Dezső befolyását pusztá stíluskövetésre szűkíteni. Az mindenesetre tény, hogy a haladó ifjúsági mozgalom korai szakaszának frazeológiája belőle építkezett. Amennyire a vitairadalom módorát Szabó Dezső határozta meg, oly kevésbé hagyott nyomot a kisebbségi szépíráson. Györy Dezső verselésén és Darkó István kisprózájának néhány darabján mutatható ki sajátos expresszivitása. Az eszmeileg mindinkább balra tolódó és az osztályharc történelmi szerepét fölismerő nemzedéki mozgalom számára azonban már nem volt elegendő program Szabó Dezső „hasznos destrukciója”: a bálványdöntögetés. A konzervatív társadalomszemlélet dogmáinak elvetésében még iránymutató lehetett, a tudatos politikai munka szakaszában már nem.

Móricz nemzedékéből számottevő szlovákiai kapcsolatait voltak *Schöpflin Aladár*nak, aki a maga elemző érzékenységgel az elsők között ismerte föl a kisebbségi irodalomnak az anyaországtól elütő vonásait. „A magyar nemzetnek kisebbségi sorsban élő tagjai szellemileg és sok tekintetben külön életet élnek, más szellemi, társadalmi és politikai légkörben, lényegileg más élethelyzetben, más életbevágó problémákkal viaskodva, más műveltségi behatások alatt. Ebből a különállásból a magyarországi közvéleménytől, az általános világszemlélettől gyökeresen különböző eszmei és érzelmi reakciók származnak, amelyeket mi itthoniak befogadunk, szeretettel igyekszünk megismerni és megértetni, de teljesen átélni csak azok tudják, akiknek ez a mindennapi levegője. Ebből a reakcióból a magyarországitól eltérő irodalom keletkezik, amely csak ott, a helyszínén tenyészhet és virulhat” – írta Csuka Zoltán folyóiratában a *Láthatárban*. Ő tehát a korszakra általánosan jellemző vélekedéssel ellentétben az anyaországi és a kisebbségi irodalom különbözőségeire figyelt; mai tudásunkkal úgy is mondhatnánk, hogy a kettős kötődés „tűlparti” összefüggéseire. Schöpflin – hasonlóan Móriczhoz – a kisebbségi irodalom jelentős alkotások születését eredményező kibontakozásának legfőbb akadályát abban látta, hogy Szlovákiában a 30-as évek elejéig nem volt egyetlen megbízható értékrendszerrel mérő, tartósan színvonalas magyar irodalmi folyóirat. Ezért is üdvözölte olyan lelkesedéssel *Szvatkó Pál* lapalapítási kísérletét, az irodalom eszmei-stiláris színskálájának teljességét átfogni óhajtó *Új Munka*-tervezetét.

Móricz nemzedék- és majd a *Nyugat*nál szerkesztőtársának, *Babits Mihály*-nak óriási tekintélye volt Szlovákiában. Sajátos e tisztelet forrása. Mert amíg a kisebbségi irodalom odahaza folyvást a „kicsi, de a miénk” engedékeny kritikai szemléletét követelte a maga megmérttetésekor, addig Babitsban – a líráján túl – éppen az igényes és kérlelhetetlenül szigorú műtésztt becsülte. Aki valóban több *Nyugat*-beli cikkében nyomatékosan figyelmeztetett, hogy a kisebbségi írók munkáinak értékelésekor csakis azt az értékrendet szabad alkalmazni, amit a magyarországi alkotók esetében. A mindent elnéző, földajkáló kritika a „vidékiességre” amúgy is hajlamos kisebbségi irodalom provincializmusának tenyészete. Babits mint a *Nyugat* társszerkesztője a szlovákiai írók közül *Szenes Piroskával* és *Szenes Erzsivel* állt közelebbi kapcsolatban, utóbbit a Baumgarten-alapítványból segélyben is részesítette. Levelező viszonyban volt még a költő *Erdőházi Hugóval* és a haladó ifjúsági mozgalom vezetőjével, Balogh Edgárral. Balogh 1928-ban, a *Sarló* nevében hívta szlovákiai előadókörútra Babitsot, aki akkor nem vállalta az utazást. A következő esztendőben ismét a fiatalok mozgalma invitálta a költőt, aki végül csak 1932-ben, a pozsonyi *Uránia* tudományos és ismeretterjesztő társaság hívására utazott el a szlovák fővárosba, ahol *Szellemi kultúránk válsága* címmel tartott nagy érdeklődéssel kísért előadást. Ott-tartózkodása alatt felkereste őt a *Sarló* delegációja és lelkesen ünnepelte a költőt.

Babits munkásságának jelentős visszhangja volt a kisebbségi sajtóban. *Beleyei (Zapf) László*, *Dobossy László*, *Egri Viktor*, *Erdőházi Hugó*, *Féja Géza*, *Komlós Aladár*, *Marék Antal*, *Mécs László*, *Peéry Rezső*, *Szalatnai Rezső*, *Vájlak Sándor* – vagyis valamennyi szellemi, politikai és művészeti áramlat képviselője – elismeréssel méltatta életművét és köteteit. S amiként Móriczot, úgy Babitsot is az amúgy pártállás szerint megosztott sajtó egységesen ünnepelte: a cserkész szellemségű *A Mi Lapunk* épp úgy, mint a katolikus *Új Elet*, a haladó *Magyar Újság*, a nemzeti egység gondolatában szerkesztett *Magyar Írás* és a *Tátra*.

Megemlítenéd, hogy 1929-ben még két neves és Szlovákiában is igen népszerű író, *Móra Ferenc* és *Karinthy Frigyes* vendégeskedett Losoncon, illetve Kassán és Eperjesen. Karinthy szó szerint fellépett itt, ugyanis egy Kassán bemutatott egyfelvonásosában maga is szerepet vállalt.

A fiatalabb hazai írónemzedék tagjai közül a legszorosabb kapcsolatban a szlovákiai magyar irodalommal – nem csupán lévai születése okán – *Féja Géza* állt. A 20-as, 30-as évek kisebbségi sajtójában számos igen szigorú hangú cikk jelent meg a kisebbségi irodalom szembetűnő fogyatékosságairól. Lényegében ő is ugyanazon fáradozott, amin Babits a *Nyugatban*: a kérlelhetetlenül igényes kritika, s általa a minőségelvű irodalmi közszellem kialakításán. Kíméletlen szókimondással szembesítette Szlovákia magyar irodalmát a maga középszerűségével, dilettantizmusának és provincializmusának feltűnő megnyilvánulásaival. *Féja* szigorú azonban nem a kívülálló kockázat nélküli indulatából következett, hiszen nagyon is tevékenyen vett részt a kisebbségi irodalom lehetőség szerinti továbbalakításában. Budapesti szerkesztője volt a *Magyar Írásnak*, lektora a *Kazinczy Könyv és Lapkiadó Szövetkezetnek*, szervezője és szorgalmas munkatársa a *Tátrának*, a *Magyar Napnak*, továbbá *Régi magyarság* című munkája először a *Tátra Kiadó* gondozásában jelent meg. *Féja* – és mint a népi írók általában – hatással volt a kisebbség szellemi életére, még akkor is, ha a szlovákiai magyar irodalomban – a kétségtelenül meglevő előzmények ellenére – nem alakult ki ilyen irányzat.

Németb László két 1934-es *Válasz-beli* tanulmányában a magyarság helyzetével foglalkozva, kitért a kisebbségi irodalom viszonyaira. Figyelemmel kísérte a szlovákiai magyar próza új természetét, recenziákat közölt Darkó István és Tamás Mihály könyveiről.

Külön kell szólni *József Attiláról*, aki bár sosem jutott el Szlovákiába, már első kötetének megjelenése után folyamatosan jelen volt verseivel a kisebbségi sajtóban. Először a *Kassai Napló*, aztán *A Mi Lapunk*, s az ugyancsak losonci *Indulás* közölte verseit. Természetesen legnagyobb figyelemmel a szocialista eszméiségű lapok követték munkásságát, a kassai *Munkás*, a Fábry Zoltán szerkesztette kommunista kultúrpolitikai folyóirat. *Az Út*, a népfrontos *Magyar Nap*, valamint a *Kéve*. A polgári beállítottságú orgánumok közül a politikailag meglehetősen jobbraálló – de föltétlenül minőségelvű – *Prágai Magyar Hírlapban* is számos műve megjelent.

Valamennyi szlovákiai magyar író közül – érthető módon, a világnézeti azonosság alapján – Fábry Zoltánnal volt a legszorosabb kapcsolatban. A kölcsönös nagybecsülés jellemezte viszony azonban nem nélkülözi a kultúr-történeti izgalmakat sem. Fábry lapja, *Az Út* közölni kezdte a *Moszkvai Proletárirók Szervezete* magyar csoportjának 1931-ben készült platformtervezetét, de azt a részt, amelyben József Attila oly' méltatlanul durva és igaztalan minősítést kapott, Fábry már nem engedte megjelenni. Ha már az érdekes adalékoknál tartunk, szólni kell arról is, hogy a több alkalommal emlegetett kassai *Renaissance Kultúregyesület* 1926-ban egy József Attila-verseskötetet szándékozott kiadni, *Renaissance Könyvtár* nevű sorozata kilencedik darabjaként. Am épp' a megjelenés tervezett időpontjában az egyesülettel szorosan összefonódott és a könyvkiadásból is részt vállaló *Kassai Napló* szerkesztőségében politikai természetű nézeteltérések robbantak ki, melyek következtében a kulturális rovat vezetője, egyben az egyesület titkára, *Jarnó József* távozott a laptól és Kassáról. Utódjának – az álnéven igénytelen ponyvaregényeket írogató – *Keller Imrének* semmit nem mondott József Attila költészete, s a már nagyjából együttálló kötet anyaga elkallódott a helyi világnézeti-politikai összetűzések forgatagában. Mint annyiszor és oly jellemzően a szlovákiai magyar szellemi élet két világháború közötti történetében, ezúttal is az eszmei megosztottság, az ideológiai torzsalkodás hiúsított meg ercdményesnek ígérkező, művészi szempontból jelentős vállalkozást.

A költő tragikus halála azonban – akárcsak versei közlésekor – a világnézeti különbségek ellenére egységesen őszinte döbbenetet váltott ki a kisebbségi irodalom valamennyi táborában, csoportjában. Az irodalmi, kulturális társaságok színvonalas emlékműsorokkal, a lapok méltató nekrológokkal búcsúztak a XX. századi magyar líra óriásától.

A fiatalabb hazai írógeneráció másik jelentős, és nagy hatású személyisége *Illyés Gyula* volt, aki *Elégia* című versét a *Sarló* mozgalomnak ajánlva küldte el *A Mi Lapunk* számára. Illyés hatása talán nem olyan pontosan nyomon követhető – mivel nem annyira átütő erejű –, mint Móriczé, Szabó Dezsőé, vagy később Kassáké, de a fiatalok nemzedéki mozgalma számára igazodási pontot, kiegyensúlyozott, állandó eszmei „háttérrel” jelentett. Balogh Edgár szavaival: „Illyés Gyulát idézzük és ünnepeljük, felcsillan az ő állócsillagmivolta, s végigsuhanva több, mint fél évszázad történésein, úgy érzem, az ő sarkigazságai körül forgott a mi égboltunk.” Ha mondjuk Szabó Dezső az üstökös csóvaragyogásával villanófényűvé erősítette órákra-napokra a nemzedék fölismeréseit,

Illyés a távolabbi, de mindenkor megbízható fénypont volt gondolkodásuk egén. Legtöbb írása – szám szerint harminc – az 1936–1938. között megjelent kommunista irányú és hangsúlyosan népfronti beállítottságú *Magyar Napban* látott nyomdafestéket. A lap – elsősorban is *Vass László* érdemként – nagy teret szentelt a magyarországi népi irodalom alkotóinak és műveiknek. Éber figyelemmel követte a hazai falukutatás és szociográfiai irodalom új és újabb eredményeit. A *Puszták népéből* szemelvényeket közölt az újság, Petőfi-monográfiája – amely a behozatali tilalom miatt nem kerülhetett be Szlovákiába – nem maradt ismeretlen, sőt a folytatólagos Petőfi-kultusz ösztönzőjévé vált. Oroszországi útinaplója pedig *Az Út* számára volt visszatérő hivatkozási alap.

Illyés a maga érzékenységgel, biztos irodalomszemléletével követte nyomon a kisebbségi irodalom termését, s tárgyilagosan mérlegelő kritikái a *Nyugathban* jelentek meg. A kisebbségi líra friss eredményeiről szólva, *Forbáth Imre*, Mécs László és *Sáfáry László* műveiről szóló ismertetései a legjelentősebbek. Érdekes cikke Forbáth Imre *Favágók* című kötetének méltatása, a szerzőt az öt legfontosabb kortárs magyar költő között tartotta számon. Kritikusi munkásságának szlovákiai jelentőségét nagymértékben növelte, hogy 1928. és 1933. között – vagyis a kisebbségi irodalom rövid minőségelvű szakaszában – megjelent objektív bírálataival, találó elemzéseivel segítette a nehezen bontakozó irodalom átmeneti magára találását.

Az érsekújvári születésű *Kassák Lajos*tól igazság szerint nyomban Szabó Dezső után kellett volna megemlékeznünk, hiszen a „hasznos destrukció” taktikáját elhagyó és a konstruktív építőmunka stratégiáját kialakító *Sarló* mozgalom soron következő írószemélye ő volt. Balogh Edgár visszaemlékezése szerint: „...minél tovább merészkedtünk szemináriumainkon a társadalmi kérdések elemzésébe, annál szivesebben tagadtuk Kassák Lajos Pozsonyban is terjesztett *Munkáját* a maga utópista ragyogásával, sokoldalú művészi konstruktivizmusával”. Az ideológiailag és politikai cslekvéstervével egyre inkább balra tartó *Sarló* új eszmei üstökösékként fedezte föl a maga számára Kassák aktivizmusát. Hatása azonban ellentmondásoktól nem volt mentes. A mozgalom szellemi egén való tündöklés mögött kérdések, zavarok felhőzete gomolygott. Egyfelől a Kassák-hatás erősítette a *Sarlóra* gyakorolt szociáldemokrata befolyást, amitől a szervezet kommunista párt felé tájékozódó vezetése tartott; másfelől a *Munka* világnérspektívája a nemzedék számos tagjának csupán megfoghatatlan utópiát jelentett, nem eligazítást. A diákság nagyobb hányada a kisebbségi élet sokszorosan szorongató körülményei között az európai horizont helyett a nemzeti jellegű rész munkák elvégzésére pontos tanácsokat adó gondolatokat várt. Vagyis, Kassák amilyen mértékben serkentette továbbhaladásra a *Sarló* legön tudatosabbjait, olyan mértékben jelentett veszélyt a mozgalom – ebben az időben már amúgy is kikezdett – egységére. Éppen ezért az avantgárd mestere és a *Sarló* kapcsolata csak időleges lehetett. Mindazonáltal szlovákiai recepciója folyamatosnak mondható. Már a 20-as évek első felében sűrűn felbukkant a neve a *Kassai Munkásban*, főként *Mácza János* – aki a *Tett* és a *Ma* rendszeres szerzője volt – ismertette új köteteit. A *sarlós Peéry Rezső* a diáksajtóban méltatta munkásságát; hasonlóképpen írt róla *Fábry Zoltán*, *Kovács Endre* és Szalatnai Rezső. Verseinek, művészeti tárgyú írásainak a magyar nyelvű baloldali, emigráns és szociáldemokrata sajtó adott teret, a *Kassai Munkás*, *A Reggel*, a *Magyar Újság* és a *Csehszlovákiai Népszava*.

Folyamatos szlovákiai jelenlétét és hol erőteljes, hol meg lanyvább eszmei hatását számos ottani előadókörútja segítette. 1922-től 1937-ig átlag kétfévente

járt Szlovákiában, többnyire baloldali szervezetek meghívásának téve eleget. Még bécsi emigránsként 1922-ben feleségével, *Simon Jolánnal* léptek föl a kassai proletkult-csoport rendezvényén. Később a *Munka* gárdájával érkezett Szlovákiába a szociáldemokrata munkásakadémia magyar tagozatának hívására. Másfelől a *Munka* hasábjain jó néhány alkalommal tűntek föl progresszív szlovákiai magyar írók, például *Bányai Pál*, *Berkó Sándor*, *Sellyei József*, Szalantai Rezső munkái, a valóságirodalom pártolása jegyében *Szöke József* ifjúmunkás önéletírása. Ugyanakkor recenziók útján tájékozódhattak a *Munka* olvasói a szlovákiai szocialista irodalom új terméséről. A sokoldalú és többszálú élő kapcsolat mellett Kassák valójában mindig csak egy eléggé szűk rétegre volt igazán hatással. Még a kis taglétszámú, de legradikálisabb ifjúsági mozgalom, a *Sarló* sem tudta követni és vállalni egészében. E kérdésben beszédes dokumentum Kassák és *Kovács Endre* levélváltása. Kovács Endre vállalta a *Munka* szlovákiai terjesztésének megszervezését, és amikor tudtára adta a főszerkesztőnek, hogy lapja nem lesz kelendő e tájon, mert a munkásság értetlenül forgatja, akkor Kassák így válaszolt: ha a munkások nem értik meg a lapot, akkor ebből nem az következik, hogy a *Munka* száll le olvasói szintjére, a munkásság emelkedjék föl a lap nivójára. „Ezzel le is zárult a *Munka* terjesztésének ügye” – emlékezett Kovács Endre.

Lényegében hasonló a helyzet *Balázs Bélával*, aki a két világháború közötti első kisebbségi korszak kommunista sajtójából igen ismert volt, de tömeges hatása össze sem mérhető Móriczival, vagy akár Illyésével. Írásainak zöme a *Munkásban*, *Az Útban*, *Barta Lajos Új Szó*jában, a *Magyar Napban* jelent meg, sőt – egy adalék a kisebbségi könyvkiadás zilált képet mutató történetében – *Intellektüel aggályoskodás* című könyve a *Sarló* könyvsorozatának első és egyetlen darabjaként látott napvilágot. Balázs Béla politikai és esztétikai nézeteinek hatása – kerülendő a magunk ismétlését – Kassák recepciójához volt hasonlatos: a *Sarló* kései, már erősen megosztott korszakában volt erőteljes. A korábban sem magas taglétszám erősen lepadt, nem tudván követni vezetését, amely – földadva a mozgalom azelőtt hangsúlyosan nemzedéki jellegét – a *Csehszlovák Kommunista Párth*a történő beolvadás irányába haladt.

Komlós Aladár kisebbségi, mégpedig szlovákiai magyar íróként, a *Tűz és a Kassai Napló* munkatársaként indult. Kevésbé személyes jelenlétével, sokkal inkább a *Nyugat* recenzenseként és tanulmányírójaként volt jelen Magyarországra települése után a szlovákiai szellemi életben. Számon tartotta Darkó István prózáját, de igazi területe a költészet volt, *Darvas János* és *Mécs László* költeit ismertette, átfogó, fölmérő tanulmányt közölt *Magyar költészet Szlovenszkon* címmel a *Nyugat* 1930-as évfolyamában. Lelkes híve és ápolója volt a csehszlovák–magyar kulturális közeledésnek; 1937. őszi pozsonyi és prágai előadásait Anton Straža kezdeményezte. Már ezért is, de leginkább bátor és őszinte beszédeiért, valamint a *Magyar Nap*nak adott nyilatkozatáért a Móricz Zsigmondéhoz hasonló sajtóhajsza támadásait kellett elszenvednie, s két évre tanári állásából is felfüggesztették.

Összezásként tehát azt mondhatjuk, hogy – jellemzően a kisebbségi irodalom politikaközpontúságára – a legnagyobb hatással a korszak magyarországi írói közül azok voltak Szlovákia magyar szellemi életére, akik gondolkodói rendszerekkel világnézet-formálók voltak. Sokkal kevésbé egy-egy mű, mint inkább egy-egy alkotó eszméi kisugárzása volt fontos. Nem elsődlegesen az alkotásokban megtestesülő esztétikai magasrendűség, hanem a társadalmi-politikai-nemzeti öntudatot gazdagítani képes eszmék hagytak nyomot a kisebbség gondolkodásán.

III. A SAJTÓ TENGERÉN

„A felvidéki magyar irodalom nem szakadt el soha az egyetemes magyar irodalomtól, mindig megtartotta a kapcsolatot a budapesti irodalmi élettel. Folyóiratai állandóan közölték a modern magyar írók java termését, rendszeres magyar könyvszemlét vezettek” – olvasható egy korabeli fölmérő tanulmányban. Csakugyan, a magyarországi és szlovákiai írók egyéni rokonszenvétől, vonzalmától, gondolkodásáról függetlenül sűrűre szövődtek az intézményesnek mondható – lapok közötti – kapcsolatok szálai. Ennek megfelelően, laponként persze roppant eltérő mértékben, sorozatosan bukkanunk magyarországi szerzők nevére a kisebbségi sajtóban, és megfordítva, a hazai folyóiratokban szlovákiai írókéra.

A két világháború közötti korszak szlovákiai magyar sajtója megismertette olvasóit a kortárs magyar irodalom jeles alkotóival, legértékesebb műveik többségével; lényegében megbízható áttekintést adva a nemzeti irodalom egészéről. Ez a megállapítás általánosságban igaz, de kiegészítésre szorul. Részben azért, mert nemcsak a legrangosabb hazai írók kaptak nyomdafestéket a lapokban, hanem a második, harmadik vonal tollforgatói is; részben pedig a szlovákiai lapok politikai pártállás szerinti különbözőségüknek megfelelően népszerűsítették egyik, vagy másik eszmei-irodalmi irányzat, vonulat szerzőit, illetve munkáikat. A baloldali sajtó nyilvánvalóan a hazai szocialista irodalom fóruma volt, a jobboldali pedig *Herczeg Ferencet* kínálta. Hasonlóképpen a politikai szempont erőteljesen érvényesült a magyarországi könyvszemlékben, kritikai rovatokban. Elfogult „elemzések” láttak napvilágot, melyeknek főbb szempontjait aligha az esztétikai mérték, a minőségelv szabta meg. Az egyoldalúságokat azonban a lehetőség szintjén helyrebillentette, hogy valamennyi lap – gyakorlatilag lehetetlen – áttekintése esetén az olvasóban mégis hiteles kép formálódhatott a kortárs magyar irodalomról.

Az 1919–1938. közötti első kisebbségi korszakban a rövid életű, kis példányszámú, burjánzó, vagyis gyorsan keletkező és hamar elhaló lapocskák százait nem számítva, egy időben mintegy nyolcvan magyar nyelvű periodika jelent meg rendszeresen és folyamatosan, ezekből hét-nyolc napilap. A sajtó egészének áttekintése tehát szinte reménytelen feladat volt a korabeli olvasó számára. Elnagyolt válogatással legalább ötféle irányzat különíthető el a lapoknak a tengerében: a nemzeti ellenzék, az emigráció, a szociáldemokrata, a kommunista párt, valamint a „politikamentesnek” hirdetett, azaz részben, vagy egészben „független” sajtó. Áttekintésük is a felosztáshoz igazodik.

A nemzeti ellenzék – mely politikai célokból is a lehető legszorosabbra fogta az anyaországgal összekötő kulturális szálakat – sajtójának legjelentősebb, egyben központi orgánuma az *Európai Magyar Hírlap* (1922–1938.) volt. Tekintélye, színvonala magához vonzotta a kisebbségi irodalom szinte valamennyi tehetségét és – a nemzeti szellem szolgálatában – nagy gonddal követte a magyarországi irodalmi élet új eseményeit és termését. Figyelemre méltó tárcarovatában ott találjuk *Heltai Jenő*, *Móra Ferenc* és *Molnár Ferenc*, majd *Karinthy Frig*, és *Móricz Zsigmond* írásait, *Schöpflin Aladár* kritikáit. Egyedül *Móricztól* hűsz novellát és cikket közölt 1927-ben, s ezen fölül folytatásokban hozta – a *Pesti Naplóval* párhuzamosan – *Úri muri* című regényét. Heti melléklete, a *Györy Dezső* szerkesztette *Magyar Vasárnap* munkatársai között találjuk *Márai Sándort*, *Somlyó Zoltánt* és *Szabó Dezsőt*. A melléklet önállósult folytatása, a *Képes Hét* (1928–1932) hazai főmunkatársa *Márai* volt, rendszeres

szerzői sorában pedig Babitsot, Heltai Jenőt, Herczeg Ferencet, Komlós Aladárt és Kosztolányit találjuk. Ez a névsor persze, csak a leggyakrabban megjelent szerzők kiemelésére vállalkozhat, mert egy-két előfordulás alapján a két világháború közötti magyar irodalom valamennyi jelentősebb költőjét, íróját, esztétáját felsorolhatnánk; Erdélyi Józseftől Krúdy és Pap Károlyon át Tersánszkyig. A *Magyar Minerva* (1930–1938), alcíme szerint „Szépirodalmi, tudományos és társadalmi folyóirat” a leghosszabb életű irodalmi orgánium volt. Lényegében ugyanaz mondható el róla, ami a *Prágai Magyar Hírlapról*, azzal a kiegészítéssel, hogy egyrészt föltűnően sok erdélyi és jó néhány vajdasági magyar író is munkatársa volt, másrészt bőséggel közölte a nem éppen legrangosabb hazai szerzők írásait. Viszont az „élcsapatban” található Áprily Lajos, Csuka Zoltán, Féja Géza, *Kozocsa Sándor*, *Marconnay Tibor*, *Pável Ágoston*, *Takáts Gyula*, *Vas István* és *Weöres Sándor*. A legszínvonalasabb szlovákiai magyar irodalmi folyóirat a Darkó István, majd *Szombathy Viktor* szerkesztette „egység szellemű” *Magyar Írás* (1932–1937.) volt. A legmegbízhatóbban minőség szempontú, igényes lap – vállalt hivatásához ragaszkodva – mindenekelőtt a kisebbségi írók fóruma kívánt lenni, de számos hazai szerző nevére bukkanunk oldalain, mint Csuka Zoltán, Féja Géza, *Fekete István*, *Földessy Gyula*, *Kodolányi József*, *Mubaray Elemér*, *Móricz Zsigmond*, *Sárközi György*, *Schöpf-Illy Aladár*, *Sinka István*, *Somlyó Zoltán*, *Szabó Pál* és *Tolnai Gábor*. Megszűnése után hasonló szellemben, csak jóval nehezebb körülmények között folytatta munkáját a *Tátra* (1937–1938.) Tamás Mihály szerkesztésében. Kevés számú magyarországi munkatársa között tartjuk számon Féja Gézát, *Hont Ferencet* és *Móricz Virágot*. Az egyesült nemzeti ellenzéki pártok egység gondolatot szügeráló folyóirata volt a Szvatkó Pál vezette *Új Szellem* (1937–1938.). A kultúrpolitikai szemle ugyan szépirodalmi anyagot nem közölt, de könyvszemléi, kritikái – a következetesen szocialista eszmeiségű vonulatot leszámítva – a kisebbségi és magyarországi irodalmi termés egészéről rajzoltak hiteles tablót. Hazai munkatársai között tartotta számon Babitsot, *Bálint Györgyöt*, *Bóka Lászlót*, *Boldizsár Ivánt*, Féja Gézát, *Halász Gábort*, *Ignotus Pált*, *Illyés Gyulát*, *Kniezsa Istvánt*, *Kodolányi Jánost*, *Márai Sándort*, *Ortutay Gyulát*, *Remenyik Zsigmondot*, *Cs. Szabó Lászlót*, valamint *Szabó Zoltánt*. Nem a fontosság, pusztán az érdekesség kedvéért említhető, hogy az *Ipolyvágyon* megjelenő és elsősorban az „Ipolyvölgyi egészséges lokálpatriotizmus” ápolásának programját megvalósító *A Hét* (1929–1934.) című társadalmi hetilap munkatársai között volt *Laczkó Géza*, *Móra Ferenc* és *Thury Zsuzsa*.

A nemzeti ellenzékkel minden tekintetben szembenálló emigráns lapok – melyeket a magyarországi ellenforradalom Csehszlovákiába üldözött menekültjei, az aktív kormánytámogatást élvező emigránsok indítottak – többsége színvonalas volt. *Ignotus*, *Barta Lajos*, *Gömöri Jenő Tamás* és a többiek érdeme, hogy a helyi dilettantizmus burjánzása közepette a modern lapszerkesztés normái, a korszerű zsurnalisztika elvei meghonosodhattak Szlovákiában. Ráadásul mellettük nőttek föl a kisebbségi újságírás fiatal tehetségei. Ugyanakkor politikai beállítottságából következően, ez a sajtó tartott fenn legkevésbé kapcsolatot a magyarországi irodalmi élettel és hazai íróktól meglehetősen ritkán közölt cikkeket. Az emigráns sajtó legígéretesebb kezdeményezése a Gömöri Jenő Tamás szerkesztette *Tűz* (1921–1923) volt, mely az „egyetemes kultúra magyar nyelvű folyóiratának” nevezte magát. Mivel a korszakos jelentőségű orgánium története kitérően földolgozott, tárgyunkra összpontosítva figyelmünket, csak magyarországi kapcsolatait említjük. A főszerkesztő programcikke szerint a *Tűz*

hivatása, hogy magyar irodalmi életet teremtsen az utódállamokban, „de nem külön szlovákiai magyar irodalmat, mert ilyen természetesen nincs és nem is lehetséges.” Vagyis, a lap az egységes nemzeti irodalom elvének alapján állt. Noha az első szám magyar szerzői között csakis Csehszlovákiában élő írók szerepeltek, később – főként a bécsi megjelenés korszakában – bővült a szerzői gárda, amelyben ott találjuk *Füst Milánt*, *Jubász Gyulát*, Karinthy Frigyest és Kosztolányi Dezsőt. A felsoroltak munkáinak közlésén túl, Gömöri Jenő Tamásnak 1921–22-ben az egyetemes magyar irodalomról rendezett ankétja. A résztvevők – többek között *Falu Tamás*, *Lengyel József*, *Ignotus*, *Barta Sándor*, Mácza János, Kolnai Aurél, Lesznai Anna és Balázs Béla – két kérdésre válaszoltak: meg kellett vonniuk az első világháború utáni magyar irodalom mérlegét, illetve véleményük szerint, milyen a magyar irodalom, s az írók helyzete az utódállamokban és milyen lehetőségeket látnak együttműködésükre, az összefogásra. Az emigráció és a politikai aktivizmus jelentős napilapja volt az Érsekújvárott, majd Komáromban, s végül Pozsonyban megjelenő *A Reggel* (1922–1933). Irodalmi fontosságát növeli, hogy a kisebbség baloldali tájékozódású íróinak nyújtott biztos megjelenési lehetőséget, és *Antal Sándor* révén pótolhatatlan munkát végzett az ifjabb tehetségek felfedeztetésével, megszólaltatásával. Nézetét és hangját azonban a magyarországi ellenforradalmi rendszer kemény bírálata, illetve a csehszlovákiai viszonyok idealizáló dicsőítése jellemezte. Magyarországi munkatársa nem volt; buzgó kormánypártisága és néhány munkatársának kalandor machinációja miatt Szlovákiában elveszítette hitelét. Az utódjául létrehozott *Magyar Újság* (1933–1938.) az egyik legszínvonalasabb kisebbségi napilap lett, elsősorban két kiváló szerkesztőjének, *Dzurányi Lászlónak* és Györy Dezsőnek köszönhetően. Ez a lap, eltérően a többi aktivistaujságtól, nem maradt közömbös a kisebbségi sérelmek iránt, ugyanakkor melegen ápolta a csehszlovák–magyar kulturális kapcsolatokat. Magyarországi munkatársai *Heltai Jenő*, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, *Nagy Lajos*, *Simányi Pál*, *Szép Ernő* és *Zsolt Béla* voltak.

Az emigrációhoz sok tekintetben közel álló szociáldemokrata sajtónak vérszegény kapcsolatai voltak a hazai szellemi élettel, és általában színvonalas szépirodalmat ritkán közölt. Próza- és verspublikációinak zöme átvétel, másodközlés volt.

A legnagyobb hagyományú és kezdetben legtekintélyesebb kommunista lap, a *Kassai Munkás* (1919–1937) előzménye 1907-ig nyúlik vissza. Az államfordulatot követően a korábbi *Felső-magyarországi Szociáldemokrata Párt* hetilapjaként működő újság a CSKP megalakulása után a párt központi magyar nyelvű orgánuma lett. A lap első korszakában olyan szociáldemokrata szellemiségű írók munkáit közölte, mint *Csizmadia Sándor*, *Farkas Antal*, *Révész Béla*, vagy *Várnai Zseni*. Jelentős szerepe volt abban, hogy nagy részt vállalt a szlovákiai Ady-kultusz fölerősítésében. A későbbi átszervezések nem váltak a kulturális rovat javára, tartalma ellaposodott, műkedvelő színvonalra esett vissza, majd funkcióját is elveszítette. Anyagának legnagyobb hányadát a helyi munkáslevelezők irodalmi próbálkozásai tették ki. A népfrempolitika meghirdetése átmeneti föllendülést eredményezett, mivel a lap irodalmi közléspolitikája szerencsésen kiszélesedett, s a nemzeti hagyományok – *Batsányi*, *Petőfi*, *Vörösmarty*, Ady – ápolására is jutott figyelméből, a kortárs magyarországi irodalomból pedig elsősorban József Attilára. De az antifasiszta egységfront alakítása jegyében szót kaptak olyan haladó szellemű költők és írók, mint Erdélyi József, Illyés Gyula, Nagy Lajos és Veres Péter. A

Kassai Munkás azonban még így is az elszalasztott lehetőség benyomását kelti az utókorban, hiszen működése időben majdnem az egész kisebbségi korszakot felöleli, s az egyetlen olyan újság lehetett volna, amely folyamatosan tükrözi a kommunista kisebbségi sajtó közléspolitikáját. Mulasztásait utódja, a színvonalas és igen népszerű *Magyar Nap* (1936–1938) nem pótolhatta megjelenési idejének rövidege miatt. Az előbb *Vass László*, majd *Berkó Sándor* vezette, kitűnően szerkesztett kulturális rovat rendkívül gazdag volt: *Bálint György*, *Déry Tibor*, *Darvas József*, Illyés Gyula, József Attila, Kodolányi János, Remenyik Zsigmond, Sinka István, Szabó Pál, Veres Péter szerepeltek rendszeres szerzői sorában, vagyis többségükben a kortárs népi irodalom kiemelkedő jelentőségű alkotói. Folyóiratszemléje élénk figyelemmel követte a magyarországi *Apolló*, *Gondolat*, *Munka*, *Nyugat*, *Szép Szó*, *Szocializmus*, *Válasz*, valamint az erdélyi *Korunk* és *Erdélyi Helikon* körül csoportosult írók munkásságát. A legjobb értelemben vett népfronti szellemiségű *Magyar Nap* szakított elődje túlságosan „harcos” – és dilettantizmussal párosult – közléspolitikájával, a kommunista írókon, a népicken át a polgári humanistákig szélesítette eszméi látómezejét. Egyetlen baloldali napilap nem foglalkozott olyan mélységgel és terjedelemben az anyaország szellemi életével, mint a *Magyar Nap*. Figyelemmel kísérte minden megnyilvánulását, s a napi politikai szükségyszerűségektől mentes magyar kultúrát hirdette. Ezzel még a politikai ellentétből is sok olvasót és megbecsülést szerzett. Nyitottsága nem csupán izgalmas gondolati sokszínűséghez vezetett, de az esztétikai igényesség követelményének maradéktalan teljesítését is eredményezte. És ami a többi szocialista eszmeiségű lapra nem volt általában jellemző, a *Magyar Nap* összefüggésében látta a szlovákiai magyarság helyzetét a progresszív magyarországi törekvésekkel, a haladó szellemi mozgalmakkal. Más oldalról, a magyarság sorskérdéseit európai horizontba állítva, ugyancsak világtávlatot mutatott olvasóinak. A politikai szempontból egyik legjelentősebb szlovákiai magyar kommunista kultúrpolitikai folyóirat a Fábry Zoltán szerkesztette *Az Út* (1931–1936) volt. Tartalmát és formáját tekintve az ugyancsak állásfoglalás-irodalom eszményét képviselő, a moszkvai *Sarló és Kalapács*hoz hasonlított, illetve a Gaál Gábor-féle *Korunk*hoz. Irodalmi anyagát a „tisza osztályértelmezés” jellemezte, hasonlóan egész kultúraszemléletéhez: „Aktuális beszámoló – marxista–leninista elmélet – osztályharcos kultúrpolitika – proletárharcos irodalom.” A lap szerkesztőinek dogmatizmusa egyfelől példátlanul sommás kijelentéseiben is megnyilvánult, mint Rotor (Roth Imre) e mondatában: „A nemzeti kultúra már-már mindenütt reakciós és a nemzeti kultúra a nemzetközi megújulásnak fékezője”; másfelől közléspolitikájának rendkívüli szűkösségében. S bár *Az Út* a szlovákiai magyar szocialista irodalom első jelentős fórumaként jelent meg, ez az irodalom – szektás túlzásokkal terhelt – kizárólag az osztályharc és a pártmunka közvetlen eszköze, illetve támogatója lett. Megnyilvánult ez a szemlélet elsősorban a kortárs magyar irodalom – kivált Kodolányi, Móricz és Kassák gondolkodói rendszerének és írásművészetének – nemegyszer igaztalan és durva hangú bírálatában, valamint az esztétikai szempontokat zömmel nélkülöző munkáslevelezésből, ön-életírásokból összedadó ún. „valóságirodalom” fölkarolásában és egyoldalú túlbecsülésében. A csekély terjedelmű szépirodalmi anyagban magyarországi szerzőt alig találni, csak József Attila, Illyés Gyula, Erdélyi József néhány művét, valamint a már halott Ady és Gyóni Géza verseit.

A politikailag viszonylag független sajtó legkiemelkedőbb jelentőségű és színvonalú lapja a *Kassai Napló* (1919–1928) volt, amelynek irodalmi jelentő-

ségét Fábry Zoltán – aki maga is ide küldte kezdő korszakának legsikerültebb írásait – így summázza: „A Kassai Napló a húszas évek elején és derekán a szlovákiai magyar irodalom legfontosabb progresszív orgánuma volt.” Ami a kisebbségi irodalomban igazi érték volt. annak többsége – állandó irodalmi folyóirat híján – e lap hasábjain kapott nyomdafestéket. Hozzájárult az újság a nemzeti irodalom klasszikus örökségének ápoló tudatosításában, elsősorban is a Petőfi- és Ady-kultusz fórumaként. Színvonalát jellemzi a közölt magyarországi írók imrozáns névsora is: Babits Mihály, Bíró Lajos, Déry Tibor, Dutka Ákos, Erdélyi József, Fodor József, Heltai Jenő, József Attila, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Molnár Ferenc, Móra Ferenc, Nagy Lajos, Oláh Gábor, Somlyó Zoltán, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc, Szék Ernő, Szini Gyula, Tersánszky Józsi Jenő, Tóth Árpád, Zilahy Lajos, Zsolt Béla. A *Prágai Magyar Hírlapon* kívül ilyen tekintélyes szerzői gárdával egyetlen szlovákiai magyar napilap nem rendelkezett. A kisebbségi sajtótenger több, mint érdekes színfoltja volt a meglehetősen bulvárjellegű *Kassai Újság* (1919–1938), amelyet Fábry Zoltán egyszerűen az „ízlésrontó irodalmi fertőzés” lapjának tartott. Ugyanakkor két melléklete, a *Kassai Újság Ingóenes Képes Melléklete* (1924–1926) és az *Ifjúvilág* (1923–1928) évfolyamaiban olyan nevekre bukkanunk, mint Babits Mihály, Bródy Sándor, Dutka Ákos, Erdélyi József, Fodor József, József Attila, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Marconnay Tibor, Molnár Ferenc, Móríc Zsigmond, Nagy Endre, Somlyó Zoltán, Szabó Lőrinc, Szék Ernő, Szini Gyula, Tóth Árpád, Zsolt Béla, illetve a fiatalokhoz szóló mellékletben: Benedek Elek, Falu Tamás, Gárdonyi Géza, Móra Ferenc, Oláh Gábor, Pósa Lajos, Sárközi György és Várnai Zseni. Az ifjúság számára készülő sajtótermékek legnevezetesebbikének, a losonci diáklapnak, *A Mi Lapunknak* (1921–1932) nem kevés értelme volt az „újarcú magyarok” nemzedéki mozgalma indulásában. Az első évfolyamaiban régi vágású cserkészlapnak mutatkozó folyóirat 1925–26-tól meglepő változáson ment át, annyira, hogy évek múltán a *Sarló* mozgalom egyik központi jelentőségű fórumává vált. De nemcsak nemzedéki, hanem irodalmi szempontból is legalább ilyen súlva lett, hiszen lapjain formálódott ki az a bitor hangú publicisztika, amely a kisebbségi irodalom legjelentősebb műfaji vonulatát képviselte. Számos rendszeres és alkalmoszerű magyarországi szerző bukkan föl a lapban a 20-as évek derekától: Babits Mihály, Berda József, Bóka László, Erdélyi József, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Gyula, Kodály Zoltán, Kodolányi János, Móra Ferenc, Móríc Zsigmond, Sík Sándor, Szabó Dezső – egyszerűen többen olvasnak is, akiket magyarországi középiskolákban még idézni sem volt tanácsos. És nem pusztán másodközlésekről van szó, hiszen Móríc a *Gyalogolni jó-t* a szlovákiai falukutatók buzdítására írta egyenesen *A Mi Lapunk* számára; Szabó Dezső is lelkesítő cikkeket, Babits pedig üdvözlő verseket küldött. A kor magyar szellemiségének legnagyobbjai szóltak a szegényes kiállítású losonci lapocskában – a nagy tettekre készülő szlovákiai magyar ifjúsághoz. Az ifjúság népfrontos szervezete, a *Magyar Fiatalok Szövetsége* adta ki a stencillel sokszorosított *Kévet* (1937–1938), amely politikai irányoktól függetlenül kívánta egységbe fogni a magyar kisebbségi ifiúságot. Irodalmi anyagában Illyés Gyula, József Attila, Komját Aladár, Móríc Zsigmond, Várnai Zseni művei is megtalálhatók a számos, magyar klasszikusokat méltató cikk mellett.

Összegzésül megállapítható, hogy a kormánytámogató aktivista-, valamint a szociáldemokrata lapokat leszámítva, a kisebbségi sajtó élénk figyelemmel kö-

vette a magyarországi irodalmi élet új fejleményeit, a megjelent köteteket és a kortárs alkotók életművének alakulását. Ez az érdeklődés nem volt – és a korszak ismeretében állítható, nem is lehetett – független politikai pártállástól. Viszont nemritkán függetlenedett az értékszempontoktól – ugyancsak világnézet-i okokból következően. Egy-egy kimagasló szerkesztő egyéniség, mint Darkó István, *Dzurányi László*, Győry Dezső, *Scherer Lajos*, Tamás Mihály, *Vass László* és mások, azonban olykor a körülményekkel és a várható következményekkel is dacolva – egy-egy lap némelyik korszakában az irodalmat annak tekintve, ami – nem engedtek a minőség elvéből, s akár karrierjük, személyes érvényesülésük kockáztatásával is a magyar irodalom első vonalához igyekeztek emelni lapjaikat.

A magyarországi sajtó érthetően szerényebb módon figyelte és kisebb terjedelemben közölte a kisebbségi irodalom új fejleményeit és termését. Ezt az érdeklődést – kár volna tagadni – inkább jellemezte az elnéző jóindulat, semmint az aprólékosan mérlegelő kritikai vizsgálódás. A válogatásnál a politikai tényezők, a meggyőződésbeli nézetkülönbségek idchaza is fontos szerepet játszottak.

A szocialista sajtó – nehéz megjelenési és anyagi körülményei mellett – igyekezett nyomon követni a szlovákiai irodalom baloldalának teljesítményeit. Könyvismertetések és -kritikák nemcsak a legális szociáldemokrata organumokban (*Népszava*, *Szocializmus*) jelentek meg, hanem a legalitás és illegitás határán álló 100 %-ban, *Gondolatban*, illetve Kassák *Munkájában* is. A megítélés azonban csekénél a lapoknál is a túlzott jóindulat formájában volt elfogult, a művek esztétikai, formai és stiláris gyöngéit alig érintette. „Az értékelési összkép – írja Turczel Lajos –, amely ezeknek a kritikáknak alapján kialakítható, a valóságos helyzetet megszépíti, az igénytelen művészi színvonalat retusálja.” Ami a szlovákiai szerzők magyarországi publikációit illeti, nyilvánvaló, a baloldali sajtó a szocialista írók munkáiból válogatott. A *Gondolat* Fábry Zoltán kritikáját. Forbáth Imre versét, a sarlós Jócsik Lajos tanulmányát és Morvay Gyula egy novelláját közölte. A 100 %-ban Fábrynak öt írása látott napvilágot, ezek közül kettő – szempontunkból lényeges – irodalmi tanulmány volt: *Szlovén verszkői magyar irodalom* (1928), illetve *Menekülő líra* (1929) címmel. A szociáldemokrata sajtó – kedvezőbb lehetőségeiből következően – kisebbségi irodalmi visszhangja folyamatosabb és mennyiségileg számottevőbb volt. A *Népszavában* mintegy 35 – többnyire rövidke figyelemfelhívó ismertetés – a *Szocializmusban* pedig tizenöt cikk, recenzió, áttekintő írás jelent meg e tárgyban. Az utóbbiban látott napvilágot két, a kisebbségi irodalommal érdemben foglalkozó munka *Andreánszky Istvántól* (1937-ben) és *Palotai Boristól* (1938-ban). Kassák *Munka* című folyóirata a maga „független szocializmusával” és szoros szlovákiai kötődésével fontos szerepet vállalt a kisebbségi irodalom magyarországi befogadásának elősegítésében. Kassák, *Bányai Pál*, *Berkó Sándor*, *Sellyey József*, Szalatnai Rezső és *Szőke József* ifjúmunkás írásait közölte a folyóiratában, de két kritikával némileg a könyvtermés újdonságait is regisztrálta.

Az ellenforradalmi rendszer nézeteivel maradéktalanul azonosuló magyar sajtó jelentékeny mennyiségű kritikát közölt a szlovákiai magyar irodalomról, de ezeket szintén – mégpedig szélsőséges – politikai elfogultság jellemezte. Például *Császár Elemér* azt kifogásolta Szenes Piroska *Csillag a bomlokán* című regényéről szólván a *Budapesti Szemlében*, hogy a könyvből nem derül ki a Felvidék csehszlovák megszállása; ugyanő ugyanott Mécs Lászlót (!) „becsehelésel” vádolta meg.

A mérsékelt liberális szellemű lapok ugyancsak világnézeti meggyőződésük szerint ítélték az írókról és művekről. Azzal a különbséggel, hogy az ideológiai nézetekből fakadó rokon-, vagy ellenszenvet egyoldalúságait mérsékelte az objektívebben mérő kritikai igényesség. A hazai *Magyar Írás* folyamatosan figyelemmel kísérte a szlovákiai magyar irodalom első, alakuló periódusát. Átfogó igényű tanulmányokat ugyan nem közölt e tárgyban, viszont számos – zömmel rövid – könyvismertetést igen. A recenziók alapján azt lehet mondani, hogy föllírták szerkesztői a születő irodalom zsenyéinek legígéretesebb hajtásait, hiszen mások mellett Darkó István, Egri Viktor, Mécs László, Ölvédi László és Tamás Mihály kötetivel foglalkoztak.

A szlovákiai magyar irodalom legszínvonalasabb magyarországi nyomán követője, egyben megjelenési fóruma a Móricz szerkesztette *Nyugat* volt. Móricz a folyóirat programjává avatott „nemzeti koncentráció” jegyében tágra nyitotta a legjelentősebb hazai lap kapuját a határon túli írók előtt, amire az utóbbiaknak igazán nagy szükségük volt, főként a szlovákiaiaknak. Mert Szlovákia nélkülözötte a megbízható alapokon nyugvó, politikai befolyásolástól mentes, minőségelvű irodalmi folyóiratot legérezhetőbben. Márpedig lap nélkül nincs egészséges irodalmi élet, vegetál a műbírálathoz, szűk a közlési lehetőség keresztmetszete, hiányzik az új, tehetségeket pártoló fórum. A budapesti folyóirat kritikai rovatában napvilágot látott mintegy hetven írás lényegében hiánytalanul fölültele a szlovákiai magyar könyvtérjesztés arra érdemes egészét, továbbá a bírálatok megbízható összképet rajzoltak a magyar irodalom északi ágának teljesítményéről. Az így kialakult, objektívnek mondható visszhang egyik garanciája az volt, hogy olvasók tollából kerültek ki a hitelesen mérlegelő írások, mint Babits Mihály, Bálint György, Bóka László, Füst Milán, Ignó, Illés Endre, Illyés Gyula, Kardos László, Komlós Aladár, Kosztolányi Dezső, Kárpáti Aurél, Móricz Zsigmond, Radnóti Miklós, Schöpflin Aladár. Jó néhány szerzőnek több művét is ismertette szűkebb, vagy bővebb terjedelemben a folyóirat, így például Szenes Piroska (4 kötetét), Erdőházi Hugó, Győry Dezső, Jarnó József, Mécs László, Palotai Boris, Szenes Erzsébet, Szabó Béla (3), Darkó István, Darvas János, Egri Viktor, Forbáth Imre, Sáfáry László, Sándor Imre, Tamás Mihály (2–2 kötetét). Itt nem a számok döntöttek, hisz Mécs László, vagy Erdőházi Hugó esetében valamennyi bírálat elmarasztaló, hanem a névsor teljessége, és ezzel az olvasók megbízható tájékoztatása. Ez nem pusztán abból a szempontból fontos, hogy a hazai érdeklődő színvonalas áttekintést kapott erről az irodalomról, de – ha lehet –, még jelentősebb volt az a tény, hogy a szlovákiai magyar írók a hiteles megmértetés tükrében nézhetek szembe önmagukkal, képességeikkel, munkásságuk értékével, vagy fogyatékosságaival. A politikai szempontok szerint tagolódott szlovákiai magyar sajtó világnézeti hovatartozás szerint, egekbe emelő, vagy rosszindulatúan ledorongoló kritikai viharai közepette erre óriási szüksége volt a kisebbség szellemi életének.

Elsőül *Rácz Pál* kérte Móriczot 1929. novemberi levelében, hogy „ne feledkezz meg az elszakított részek irodalmáról”. Egy hónap sem telt el, s Balogh Edgár azzal a hírral tért haza Budapestről, hogy Móricz szívesen látja lapjában a szlovákiai magyar írók munkáit. Győry Dezső nyomában listát állított össze a számba jöhető szerzőkről: Darkó István (novella, regény), Simándy Pál (novella, esszé), Darvas János (vers), Sebesi Ernő (vers, dráma) nevét említette, és felsorolta Jarnó Józsefet, Tamás Mihályt, Szenes Erzsébet, Vozári Dezsőt, továbbá Fábry Zoltánt és Földes Sándort. Ezekről szólva azonban hozzátette: „Utóbbi kettő itt alig ír, a Korunkba dolgoznak, majdnem csak kimondottan

a pártirodalmat értékelik. 'Vörös cenzúra'. De tehetségesek." Majd hozzáteszi: a szélsőjobboldal tollforgatóit nem is említi, hisz azok Móriczot amúgy sem érdeklik. Valóban. 1930–1932. között számos szlovákiai író kapott megjelenési lehetőséget a *Nyugatban*, így Szenes Piroska (20 írással), Sándor Imre (19), Barta Lajos (14), Szenes Erzs (13), Jócsik Lajos (9), Egri Viktor (4), Győry Dezső, Szalatnai Rezső (3), Dobossy László, Erdőházi Hugó, Forbáth Imre, N. Jaczkó Olga, Kovács Endre, Palotai Boris, Peéry Rezső, Sebesi Ernő, Szvatkó Pál, Tamás Mihály, Vass László, Vozári Dezső, Zerdahelyi (Szent Ivány) József (2), egy-egy alkotással szerepelt Gömöri Jenő, Házy Ferenc, Jarnó József, Kázmér Ernő, Rácz Pál, Selleyi József és Simándy Pál. A közlések száma sem jelez feltétlenül értékszempontot, és a névsor egész lényegében a kisebbségi irodalom legeredetiabb tehetségű szerzőinek lajstromát alkotja. A folyóirat az eredeti közlések mellett számos fölmérő tanulmányt szentelt a szlovákiai magyar írás egészének, vagy valamelyik műfajának, ezek szerzői között Komlós Aladárt, Móricz Zsigmondot és Cs. Szabó Lászlót tartjuk számon.

Csuka Zoltán múlthatatlan érdemű folyóirata, a *Látbatár* tanúsított figyelmet valamennyi határon túli magyar irodalom iránt. Több fontos tanulmány látott itt napvilágot a szlovákiai kisebbségi irodalomról, könyvterméséről, a kulturális életről – Bisztray Gyula, Egri Viktor, Kardos Béla, Schöpflin Aladár, Szombathy Viktor tollából, párhuzamosan a cseh és szlovák irodalmak helyzetével foglalkozó dolgozatokkal.

A magyar sajtótörténet másik kimagasló fóruma, a *Szép Szó* is érdeklődött a szlovákiai magyar irodalom iránt, tanulmányokat közölt Jócsik Lajostól és Szvatkó Páltól, valamint novellát, a népi irodalmat Szlovákiában talán egyedül képviselő Selleyi Józseftől. A még szorosabb kapcsolatépítés céljából a *Szép Szó* gárdája – csak a *Munkához* és a *Nyugathoz* hasonlíthatóan – kollektívan is vendégszerepelt Szlovákiában 1937 őszén. Fejtő Ferenc, Nádas József, Remenyik Zsigmond, Ignóus Pál részvételével Pozsonyban, Érsekújvárott és Komáromban rendeztek Szép Szó-esteket, valamint Prágában, az ottani magyar nemzetiségű diákok *Petőfi-körének* és a cseh polgári demokratikus szellemiségű *Přítomnost* (Jelenkor) klub szervezésében. Az esemény jelentőségét értékelteti az a puszta adat, hogy egyedül a *Magyar Nap* kilenc cikkben méltatta az óriási sikert hozó és ennél is nagyobb politikai jelentőséggel bíró találkozósorozatot. De elismerőleg írtak róla a cseh és a német nyelvű prágai újságok is. Ugyanakkor a hazai ellenforradalmi sajtó (*Új Magyarság, Függetlenség*) az ellenszenv hangján kommentálta a vendégszereplést, mondván: „Magyarországon mindig akad bizonyos körökben írói toll, mely hajlandó leborulni az idegen demokrácia előtt.” Talán ez a rosszízű mondat a legvilágosabb magyarázat az utókor értelmezése számára, miért is mentek a *Szép Szó* munkatársai Csehszlovákiába.

Az intézményes kapcsolatok történetének adaléka az a budapesti könyvkiadói vállalkozás, amely – a *Franklin Társulat* jóvoltából – tervbe vette a szlovákiai magyar írók munkáinak rendszeres hazai kiadását. A nagyon esetleges kisebbségi könyvkiadás nehézségeit nyögő irodalom osztatlan örömmel és feszült várakozással fogadta a hírt. Az öröm azonban kissé korainak bizonyult, mert a *Franklin* csak részben váltotta be ígéretét, a tizenegy kötet után beszüntette a sorozatot, mely egy kitűnően válogatott antológiából és tíz prózai kötetből állt. Szerzőik: Jankovics Marcell, Neubauer Pál, Sáfár Katalin, Szenes Piroska (2), Szombathy Viktor, Darkó István és Tamás Mihály voltak. A válogatáson érezhető, hogy a kiadó tartózkodott a mindkét oldali politikai „szél-

sőségektől”, hiszen a felsoroltak közül a progressziót a polgári humanista Tamás Mihály, vagy Szenes Piroska jelentette. A baloldaliak és a fiatalabbak könyvei nem jelenhettek meg Budapesten, így a sorozatból aligha rajzolódhatt ki hiteles keresztmetszet a hazai olvasók körében a szlovákiai magyar irodalom valóságátadásának és művészi színvonalának teljességéről, sokszínűségéről.

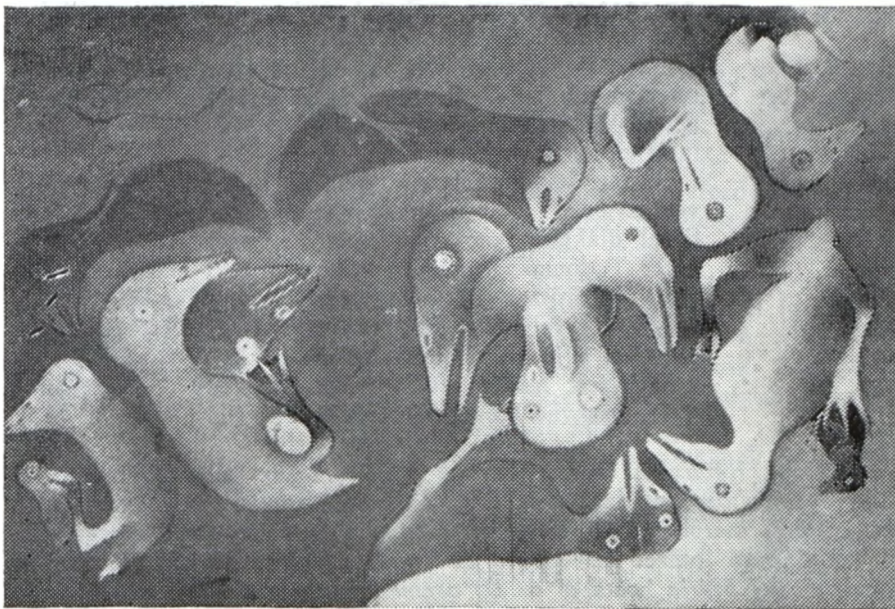
A fönti – szükségszerűen adatfelsorolásokkal és névlistákkal terhelt – áttekintés birtokában elmondható: a két világháború közötti korszakban aligha volt lehetséges a magyarországi érdeklődőnek hiteles képet kapnia a szlovákiai magyar irodalmi élet eseményeiről, műveinek színvonaláról, és megfordítva: a felvidéki magyar olvasó nem láthatta együtt és egészében a kortárs nemzeti irodalmat. Mert bár 1928-ban oldottak a sajtó- és könyvbeviteli tilalmon Csehszlovákiában, valamennyi arra érdemes nyomdatermék azután sem áramolhatott be akadálytalanul. Legjelentősebb példányszámban a *Színházi Élet*, a *Tolnai Világlapja* és a rádióújságok fogytak Szlovákiában, melyek nemcsak a magyar nemzetiségű lakosság, de a magyarul olvasó szlovákok és németek körében is igen kedveltek voltak. Azonban a tekintélyes *Nyugat* – amint Móricz Zsigmond egyik 1929-es leveléből tudjuk – negyven példányban érkezett pozsonyi terjesztőjéhez, s az sem fogyott el mind...

Visszakanyarodva Móricz Zsigmondnak a Nagy Fáról szóló példázatához, be kell látnunk, ha át is nyúlt gyökérzete a kerítés alatt, s túl is hajoltak termő, ékes ágai fölötte, a magas rácsok gátolták a kerítés mindkét oldalán levőket a szellemi közeledésben, a kézfogásban, a nemzeti irodalom együttes gazdagításában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arató Endre:** Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből 1918—1975. Budapest, 1977. Magvető Kiadó, 444 old.
- Balogh Edgár:** Hét próba. Egy nemzedék elindul. Budapest, 1965. Szépirodalmi Kiadó, 383. old.
- Botka Ferenc:** A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája (1919—1938). Budapest, 1966., Akadémiai Kiadó, 376 old.
- Csanda Sándor:** Nemzetiségi irodalmunk és kapcsolatai. Bratislava, 1985. Madách Kiadó, 255 old.
- Csanda Sándor:** Az Út küzdelme a csehszlovákiai magyar irodalomért. Irodalmi Szemle, 1961. 1., 2., 3. szám.
- Fábry Zoltán:** A vádlott megszólal. In.: Stósz délelőttök. Bratislava, 1968. Madách Kiadó, 371—431. old.
- Fábry Zoltán** válogatott levelezése 1916—1946. Vál. Csanda Sándor és Varga Béla. Bratislava, 1976. Madách Kiadó, 673 old.
- Galambos Ferenc:** Nyugat-repertórium: Budapest, 1959. MTA Irodalomtörténeti Intézete, 571 old.
- Győry Dezső:** Az „újarcú magyarok” regénye. Irodalmi Szemle, 1967., 6. szám — 1968., 1. szám.
- Gyüre Lajos:** Kassai Napló 1918—1929. Bratislava, 1986. Madách Kiadó, 260 old.
- Illés Ilona:** Tűz (1921—1923). Budapest, 1977., Petőfi Irodalmi Múzeum. 235 old.
- Kemény Gábor:** Így tűnt el egy gondolat. A felvidéki magyar irodalom története. 1918—1938. Budapest, 1940. MEFHOSZ, 160 old.

- Kemény C. Gábor:** Anton Straka budapesti évei. In.: Kapcsolatok vonzásában. Bratislava, 1977. Madách Kiadó. 134—146 old.
- Kovács Endre:** Korszakváltás. Budapest, 1981. Magvető Kiadó, 397 old.
- Magyar Nap 1936—1938.** Antológia. Bratislava, 1975. Madách Kiadó, 426 old.
- Móricz Zsigmond, a Nyugat szerkesztője.** Levelek. Szerk. Tasi József, Budapest, 1984. Petőfi Irodalmi Múzeum, 506 old.
- Sárkány Oszkár:** A Felvidék irodalmi élete. Magyar Kultúrszemle, 1939. 5. szám.
- Steier Lajos:** A magyarság jogviszonyai és kulturális élete Csehszlovákiában. Magyar Szemle. 1928., IV. kötet, 2. szám.
- Szénássy Zoltán:** Móricz Zsigmond szlovákiai útjainak sajtóvisszhangjáról. Irodalmi Szemle, 1979., 6. szám.
- Magyarok Csehszlovákiában 1918—1938. Szerk. Borsody István. Az Ország Útja, 1938. június, 138—148 old.
- Turczel Lajos:** Babits Mihály szlovákiai kapcsolatai. Irodalmi Szemle, 1983. 9. szám.
- Turczel Lajos:** Hiányzó fejezetek. Bratislava, 1982. Madách Kiadó, 326 old.
- Turczel Lajos:** Kassák Lajos és szlovákiai kapcsolatai. Irodalmi Szemle, 1973., 3. szám.
- Turczel Lajos:** Két kor mezsgyéjén. Bratislava, 1967. Tatran. Magyar Üzem, 313 old.
- Turczel Lajos:** A magyar sajtó helyzete és megoszlása a polgári Csehszlovákiában. Irodalmi Szemle, 1966., 9—10. szám.
- Az Út, 1931—1936.** Vál. Fónod Zoltán. Bratislava, 1981. Madách Kiadó, 263 old.
- Vargha Kálmán:** Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjához és kapcsolataihoz. Irodalomtörténet, 1957., 3. szám.

személyes történelem

SZOKÁCS LÁSZLÓ

Ady igézetében

„A költészet szeretete az életem lényege! Minden vers, amely nem mesterkélte, amelynek van mondanivalója, és amelyik szép, különleges formában jelentkezik, szól hozzám, újra szüli bennem önmagát. Mindenkinek van egy kedves, a többiektől megkülönböztetett költője. Reám nagy hatást gyakorolt *Ady Endre!* Költészete mindig a legtöbbet adta: meglepett, magával ragadott, szomjasan szívtam magamba minden sorát. Egy életen át elkísér...” – E vallomást *Volcsánszky Jánosné Mészáros Erzsébet* tanárnő mondta, aki a századfordulón született Balassagyarmaton. Édesapját korán elvesztette, s édesanya nehéz körülmények között öt gyermeket nevelt. Ő volt a negyedik a sorban, Budapesten tanult s mindig tanítványokat vállalt, hogy özvegy édesanyját segítse. Az 1923-26 közötti éveket Svájcban és Franciaországban töltötte, mert ebben az időben nehéz volt Magyarországon tanári álláshoz jutni. Tanult abban a svájci nevelőintézetben is, ahol *Csinszka* is megfordult. Balassagyarmatra visszatérve a város több iskolájában tanított, s mint gimnáziumi tanár ment nyugdíjba.

Ahogy vallomásában mondja, valóban egész életét végigkísérte *Ady Endre* költészetének szeretete. Mint fiatal diáklány, ott volt a költő temetésén. A Pázmány Péter Tudományegyetemen *Babits Mibály* előadásait hallgatta és Stószon *Fábry Zoltánnal* is találkozott, akivel az Adyról folytatott beszélgetések még teljesebbé tették számára a költő portréját. Nem sokkal 1978-ban bekövetkezett halála előtt *Szokács László* beszélgetett *Volcsánszky*né Mészáros Erzsébettel.

– *Vajdát, Reviczkyt* olvasó, szavaló serdülő leány voltam, amikor revolúciószerűen robbant az életembe *Ady Endre* általam eddig ismert minden költőtől merőben különböző versvilága. Budapesten a Csalogány utcai tanítóképző intézet másodéves növendéke voltam. Egyik barátnőm *Sztrakoniczky Mária* hozta el az *Új verseket* a háborúban elesett újságíró bátyjának, Károlynak hagyatékából. Akkori olvasmányaink *Oscar Wilde, Maeterlinck* művei voltak. Három-négy barátnőmmel, a haladó gondolkodású költő-tanárunk, *Palágyi Lajos* szuggesztív hatása alá kerültünk és

lelkesedtünk az irodalomért. Szinte ámulva olvastuk az *Új verseket*. A kötetből felolvastunk egymásnak és ha nem is értettük lelkileg, a versek titokzatossága, némelyiknek monoton zenéje lenyűgözött. Leckéimet néha el is hanyagoltam, asztalomra könyökölve, megfeledkezve a körülöttem nyüzsgő világról, a verseket olvastam. Ha a folyosón sétáltunk *Nadányi Olgával* egymás fülébe Ady-verseket sugdostunk. Sztrakoniczky Máriától újabb Ady-kötetek kerültek a kezembe. A *Nyugat* számai közül is jó néhány. Mindent szerettem volna tudni Adyról. Az 1917-ig megjelent versesköteteiből már többet megvettem, a Fő utca egy sötét kis antikvár boltjában leltem rájuk. Mind többet és többet tudtam meg róla, költészetéről, elhivatottsági hitéről. . .

Nehéz időket éltünk. Dúlt a háború, érkeztek a menekültek, s egyre több lett a halottak száma. Majdnem mindenkinek volt valakije a fronton. Bátyám János már a második éve az olasz harctéren. András unokabátyám a Piave hullámsírjában. Gyarmaton a szomszédunkban egy kedves, Csikszeredáról menekült család húzódott meg. Fiukkal Viktorral, aki az orosz fronton volt, leveleztem. Egyszer levél jött tőle egy hadikórházból: tőből amputálták a lábát. Velem tudatta először, az édesanyjának nem merte megírni. Aztán többet nem hallottam róla. Tele voltunk félelemmel, szorongással.

Egyik barátnóm Medgyesi Zsófia egyetemista nővérétől sokat hallottunk arról, hogy Adyt támadták háborúellenessége miatt. Magyartalannak bélyegezték, mert osztorozta a szörnűsűség pusztítást. Az intézet udvarából át lehetett látni a többemeletes szomszédos épületbe, ahol katonakórház volt. A szűk utcácska macskakövein panaszosan koppantak a sebesültek, féllábúak mankói. Egyszer láttam egy temetést, amint csendes menetben egy fekete ládát hoznak ki a kórházból, s a menet a kocsni után néhány emberrel elindul csendben a Széna tér felé. Ki volt? Ki tudja már azt. . .

1918. szeptemberétől az Erzsébet Nőiskola Tanárképző Főiskolájának hallgatója lettem. Élményekben és tanulmányokban gazdag életszakaszom ez. A kitört őszirózsás forradalom a főiskolára is nagy változást hozott. Új tanárok jöttek. Az irodalomtörténetet előadó *Rubinyi Mózses Petőfi* forradalmi költészetével kapcsolatban a beállott nagy fordulat jelentőségéről beszélt. Ennek hírnökéül Adyt emlegette. *Kogutovicz Károly* a munkások nehéz helyzetéről festett részletes, megdöbbentő képet. Egy alkalommal egy gyűlésen vettem részt, amely az egyetem bölcsészkarának egy külön épületében, a Gólyavár nagytermében zajlott le. Politikai előadások hangzottak el, s valaki Ady-verseket szavalt. . . A világ zajlott, rengett körülöttünk. A gomblyukokban őszirózsák virítottak. *Károlyi Mihály* lett az ország első embere. Közben jöttek a hírek Adyról: már nagy beteg, s neve már nem szerepel a politikusok között.

Egy napon aztán végigszárguldott a hír a városban: meghalt Ady Endre. Megdöbbenve hallgattuk és adtuk tovább a hírt. Az ifjúság számára 1919. január 27. és 28. gyásznappal volt. Nem mentünk az órákra, a folyosókon csoportokba verődve beszéltük meg, hogy elmegyünk a temetésre. Az egyetemi hallgatók pénzt gyűjtöttek koszorúra. Én is felajánlottam kis hópénzemből valamennyit. Talán két szál szegfű kitélt belőle, de az is lehet, hogy csak egyre volt elég. Pár nap múlva volt a temetés. Lucskos, tél végi délelőtt volt. A Nemzeti Múzeumban ravatalozták fel Ady End-

rét. A Múzeum körúton valóságos fekete tengerként hullámozott a gyászoló tömeg. Fedetlen fejű, fekete ruhás férfiak tartották fenn a rendet. Az előcsarnokba nem lehetett bejutni. Fulladásig szorosan állottak egymás mellett az emberek: diákok, munkások, kalapos, kendős asszonyok. Valami roppant a lábam alatt, a mellettem álló középkorú férfi szemüvege volt. Lecjtette, amikor könnyeit törölgette. Hihetetlen: sírtak az emberek.

A kapun kifordult a gyászkocsi. Csak nagyon messziről láttam, amint kocsiba segítenek, az emberek elől arcukat fekete fátyollal elrejtő női alakokat. Megindult a menet a Körúton, a Rákóczi úton. Elöl az ezüstös fekete gyászkocsi, utána autók, kocsik a gyászolókkal, majd kocsik a koszorúkkal. A Kerepesi temető megtelt több ezer emberrel, sárba hajló, tapadós, szürke hó fedte a sírokat. Mélyen gázoltunk a sírok között ebben a cipőbe befolyó olvadó latyakban... Voltak, akik a lebetonozott sírokra álltak, a vaskerítésekre kapaszkodtak, hogy jobban lássanak. Én elsodródtam a tömegben, amely engemet vitt magával egy darabig, aztán megállt. Kezdődött a gyászszertartás. Messziről hallottam a gyászbeszédnek foszlányait. Valaki találgatta mellettem: most *Jászi Oszkár* beszélt, vagy talán *Móricz Zsigmond*?

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarán 1919. első félévében *Babits Mihály* – akkor még a magyar és a világirodalom professzora – Ady-semináriumot hirdetett. Szerencsés véletlen, hogy órarendem olyan volt, eljárhattam az előadásokra. Az első emeleti nagy előadói terem mindig úgy megtelt diákokkal, hogy egy tenyérnyi hely nem maradt üresen. Még fakultásbeliek is eljártak Babits előadásaira, és álltak hátul és az oldalsó falak mellett is. Ma is előttem van, szinte látom, amint kilép szobájából, s a könyveket a tanári asztalra helyezi, hogy aztán ezeket mindig biztos kézzel felüsse, ha idézni akar. Fekete, vagy nagyon sötét szürke ruhát viselt, mindig állva adott elő. Magas, szikár alakja uralta a termet. Tisztán, érvelve, jól, érthetően beszélt. Néha tagoltan kiemelte a szavakat, szépen zengő férfihangján. A verseket emelt hangon, ám minden pátoz nélkül olvasta fel. Magas, fehér homloka, világított mint egy szép fehér ruhájú lámpa.

Valami tisztaság, szépség lengte körül ezeket az órákat. A két költőóriás újratálalkozásai voltak ezek az előadások. Babits Mihály, a költő szerényen félreállt: csak a költőtárs Ady állott a rávilágító reflektor fényében, akit maga fölé emelt. „Ez csodálatosan szép!” – mondta Babits, valami tiszteletteljes elragadtatással egy-egy felolvasott vers végén, miközben az asztalra helyezte a kötetet. Nem különítette el magát professzori magaslathoz a hallgatóktól. Témákat adott ki feldolgozásra. A félév idejéből csak Ady két verseskötetének az *Új versek* és a *Vér és arany* vizsgálatára futotta. Babits versről versre lépegetve mutatta be, mint hámlanak le Ady költészetéről Reviczky, Vajda, a szigorú törvényeket maguk elé állító parnasszisták. *Baudelaire, Rimband, Verlaine* költeményeinek reminiscenciái és mint szólal meg a magyar ugarban már az igazi Ady. A Babits-formálta Ady-portrék halványabbak, mint az általunk ma ismert teljes Ady-kép. Babits, az esztéta költő felől közelítette meg szinte áhítattal az alig egy hónapja elföldelt bajtárs költészetét, művészi arculatát. A köteteket, azok ciklusokra osztottságát a költő lelkivilágában élesen különváltó fonalaknak nevezte, melyeknek felépítése ugyan Dantéra emlékeztet, de ez a rendszer Adynál természet adta ösztön, mint

a méhek, a pókok munkája. Csak mi szeretjük benne az ész rendezgető munkáját látni, élvezni.

Alkotóelemeire bontva Ady verseit, munkásságát, Babits a leglényesebbek egyikének a költő önmagához való hűségét tartotta. A lírikus problémája a maga egysége. Zsenijének legfőbb vonása az erkölcsi emlékezés. Önmagára való ráemlékezések több verséből kimutathatók. Ő mindent csak önmagával kapcsolatban érez fontosnak. Az önmaga ellen támadó dacot is legmélyebb énjéből merítette. Múzsája is saját, legmélyebb lény, teste. Szerelmi költészete is önmagából kibomló vívódása: emésztő-fogyasztó, rettenetes parazita, melynek a nők csak külső szimbólumai. Elvről, belső élményről van szó ezekben a költeményekben, nem egy nőről. Ha a verset elemezte Babits, azt főleg a művészi megformáltságában vizsgálta. „Nem tehetek róla – mondta mosolyogva – de ez a gyengém. Aprólékos boncolgatásunk sem méltó Adyhoz, de hát itt most mi tanulók vagyunk” – mondta. De Ady életművét, költészetének összességét a költő művészi forradalma felől közelítette meg, annak alaphangja, a lázadás irányából. Hogyan lett Ady forradalmár? – tette fel a kérdést Babits, mintegy önmagának. A dac által – felelte –, nem az eszmeáramlatoktól, nem könyvekből kölcsönözte. A dac által, mely régi magyarok lelkének vonása. Örökség. Amikor Ady észrevette, hogy „meg van verve” éleslátással, már tudta, hogy választania kell a bátrak útja és a szemet hunyó, gyáva meghunyászkodás, a szűkkörűségben megmaradás útja között, mely annyi sok ember veszte. Ez utóbbi nem lehetett Ady útja. Dacos konoksága üzi, hajtja, hogy elszakadjon a korabeli áporodott magyar epigon költésztől, nem akart a „szürkék hegedűse” lenni. Mikor a körülötte tengődő irodalmi szegénységet felismerte, úgy érezte magát mint a sziklán tengődő növény. Másra, újra vágyott, vagy belső élményekre. Ez hajtotta őt Párizsba. Babits szerint akkor tagadta meg a magyart, a magyarkodó magyart és akkor fordult el a „tilinkós álparaszt” irodalomtól. De még régi önmaga egy részéről sem tud megszabadulni, elszakadni: érzi, hogy költészete még nem bontakozott ki a maga teljességében, bár már elszakadt a körülötte tényező álirodalomtól. Babits szerint Ady nagy problémája a magyar zseni problémája, aki mintha korán jött volna, aki miért nem aludt még vagy ezer évet a hepehupás vén Szilágyban. Babits – mint máskor is gyakran – feltette a kérdést, mintha saját magával beszélt volna: „Milyenek látta magát Ady a nagy idegen, magyar népevel való ... viszonyában?” Sok-sok szimbólummal próbálta magyarázni. Babitsot erősen foglalkoztatta Ady próféta volta is. Előadásai során nemegyszer költőprófétának, vagy egyszerűen prófétának nevezte. A dolgok mögöttinek meglátása Ady szimbolizmusának a gyökere: nem a felszínen nyüzsgő a fontos, hanem az, ami mögötte van. Babits azt is fejtegette, hogy Ady nem dekadens, nincs meg benne az élet tagadása, hanem az élet igenlése. Költészetének tragikus komorsága abból adódik, hogy teljesen tudatában van annak a tehernek, amit a sors reá rakott.

Nem is tudnék az előadások teljes anyagáról beszámolni csak néhány villanással próbáltam bemutatni azt a portrét, amit Babits elsőként Ady Endre halála után a költőtársról megfestett. A kép nem teljes, mert szeptemberben már nem adhatott elő, leváltották, mert a történelem kereke csikorgott egyet – visszafelé. Mennyi mindent tudott volna még mondani Adyról! Az egyetemre 1921-ben átkerültem, tanulmányaimat itt fejez-

tem be. Az irodalmat a nagy tekintélyű *Beöthy Zsolt* adta elő. Adynak a nevét nem említette...

Egy kis szlovákiai faluban Stószon töltöttem 1927. nyarat. Itt ismerkedtem meg *Fábry Zoltánnal*. Most is előttem van az akkor még apró házakkal teleszórt mély völgyben fekvő falu, melyet szinte bölcsőként ringatnak a stószói hegyek. Kedves, szeretetreméltó nép lakott itt. Vegyesajkúak, németül, szlovákul, magyarul beszélők. Még egy lengyel család is élt itt. Egybekovácsolódott, összetartó kis község volt ez. Mint egy előttem fekvő fényképen a tűzoltózenekar, melynek tagjai különböző nyelvet beszéltek, de egy ütemre muzsikáltak. Az akkor ott nyaraló fiatalokból álló kis magyar társaság, melynek tagja voltam, hamar összebarátkozott a falu fiataljaival. Fábry Zoltán is közéjük tartozott, kirándulásainkon nemigen vett részt, kivéve azon, melyet a falu közelében lévő kis tisztásra tettünk. A fürdő felé vezető úton esti sétáinkra néha cikisét. Nappal dolgozott. Ekkor írta irodalomesztétikai esszéit, újságcikkeit. A falu felső végén lakott egy kedves, derűs kedélyű bácsi. Gedeonnak hívták, akinek egy hatalmas gramofonja volt. A társaság gyakran eljárt hozzá, hogy századeleji mulatságos kuplékat hallgasson. Az öreg szomszédságában lelkes apuktól örökölt négyablakos házban laktak Fábryék. Fábry Zoltán nem vett részt a bolondos zenedélutánokon, mosolyogva háritotta el, ha hívtuk.

Ady szeretete közel hozott bennünket egymáshoz. Többször meghívott a család, vele élt nővére, a drága, kedves vak lány: Anna. Két nagy pupilla nélküli szeme, mint két fehér folyó világított ki az arcából. Biztosan járt, kelt a házban, a konyhában, a sáros kis udvaron gondos, megfontolt léptekkel tapogatta ki a köveket. Behozta az uzsonnát – malátatejes kávé, friss kenyeret, áfonyadzsemet, aztán határozott léptekkel ment a cukorért a szekrényhez. Nem volt szánalmas, esetlen. A csendes megadás méltósága ömlött el lényén. Fábry Zoltán nagyon szerette testvérét. Beszélgetésünkkor ott ült a kanapén, s lelke fehér világának a hang jelentette az életet, a külvilágot. A dolgozószobára most is emlékszem. Középpütt biedermejer asztal, székek. Oldalt a világos, fából faragott, kopottas huzat, a székekkel egyező stílusú kanapé. Egy szekrény, kis asztalon írógép. A falak mellett egyszerű polcok a könyvek súlyától meghajolva. És újságok, sok-sok újság, főleg a magyar nyelvűek: kassai újság, bécsi magyar újság, a *Korunk*. Az Ady-verseskötetek külön polcon voltak.

Magas, sovány, nyúlánk termetű volt Fábry Zoltán. Keskeny válla kissé előreesett. Kissé lehajolt ahhoz, akivel éppen beszélt. Szőke haja és szürkésen kék szeme volt, tekintete nyugodt, szelíd, a világra rácsodálkozó. Harmincéves létére nem látszott többnek húszévesnél. Volt benne valami kisiús kedvesség. Mosolyogni láttam de jóízűt nevetni soha. Estefelé halvány lázfoltok jelentek meg az arcán. Köhécselt. „Emlékl hoztam a háborúból” – mondta. Fábry Zoltán Ady megszállottja volt. Én a szép, dekadens, az istenes, a magyarságverseket idézgettem. Ő az egész Ady-„rengeteget” átölelte. A vele való beszélgetések nyomán egy új, az eddiginél teljesebb, gazdagabb Ady-kép bontakozott ki előttem. Ő ismertette meg velem az igazi, a forradalmár Adyt. Nagyon jól ismerte a magyarországi és a kelet-szlovákiai parasztság nyomorúságos helyzetét. Pontos adatokkal támasztotta alá állításait, mikor a század első negyedé-

nek kisémmizett parasztlairól és a parasztmegmozdulásokról beszélt. Szabó Ervin nevét tőle hallottam először. Nálunk ez időben a pesti értelmiségi fiatalok egy csoportja Szabó Dezső vonzási köréhez tartozott. Én az egyik rajongójától hallottam arról – a ma már nagyon naivnak tűnő elgondolásról –, ahogyan az író a parasztnyomor megszüntetésének módját elképzelve. Fábrián Dánieltől a Bartha Miklós Társaság egyik szervezőjétől pedig a társaság programjának a nehéz paraszti élet megváltoztatásának célkitűzéseiről voltak némi ismereteim.

Fábry Zoltán tárgyilagos okfejtéssel beszélt Adynak a Magyarország fejlődését elgáncsoló nagybirtok elleni haragjáról. Az ő tolmácsolásában hallottam először azokat a verseket, amelyeket a felszabadulás után a középiskolában tanítottam, de akkor 1927-ben elemi erővel hatottak. Az öreg Kunnét, a Dózsa György unokáját, a Fölszállott a pávát, a Csák Máté földjémt... Ady háborúellenes költészetéről többször beszélgettünk. Fábry hangja ilyenkor megkeményedett, szenvedélyesen gyűlölte a háborút, mint Ady. Ebből a szempontból példaképnek tartotta. A háború kérdésében Fábry szinte fájdalmasan azonosult Adyval. Erősen foglalkoztatta Ady magányosságérzete. Magányosnak érezte ő is magát, nem voltak körülötte őt magas szellemiségében megértő barátok. Magában élt, de nem magának. Szerette Ady kurucverseit. Az üldöztetések idején titokban írott Palackposta szerzője akkor még nem sejtette, hogy a nekem felolvasott *Mag hó alatt* című Ady-vers az ő sorsát példázza majd. Az Ady igazát haláláig kereső és bizonyító Fábry Zoltán a magyarországi népek – magyarok és nem magyarok – összetört elnyomottainak összefogását sürgető Adyt vallotta leginkább a magáénak. A magyar haza szeretete – Ady e legszentebb érzése – mondta Fábry, nem tévesztendő össze a más népeket lenéző magyarkodással. Ady az eszményképem – mondta gyakran – aki messze előre látott, s tőle tanultam meg nacionalizmusmentes távlatokban gondolkodni.

Két tanítómesteremtől tolmácsolva így alakult ki bennem Ady Endre teljesebb portréja. A művészi forradalmát megharcoló „pacsirta-álorcás sirályt” Babits Mihály, a „népért síró” forradalmár költőt Fábry Zoltán ismertette meg velem. Az idő mélyéről előkúszó hangjukat szinte újra hallom: a szépen zengő férfihangot és a csendes meleg hangot, a vox humanát.

KILENCEK IV.

Koncsek József

Két ember sem lehet soha egyforma, hát még kilenc. S ha az emberek természete, tehetsége, minden sajátossága különböző, miért ne lenne különböző a sorsuk is. Hiszen azt még jobban befolyásolják, térítgetik erre-arra a külső körülmények. A *Kilencek* természetesen sokkal jobban hasonlítanak egymáshoz, mint akármelyik véletlenszerűen összeverődött kilenc ember, elvégre azért éppen ők a *Kilencek*. Mégis mindegyikük külön világ és külön sors. S e kilenc sorsból – most főképp a költői sorsra gondolva – a legfurcsább minden bizonnyal *Koncsek Józsefé*. Társai közül leginkább ő az irodalmi élet mostohafia, a jó szerencsével neki sikerült a legkevesebbszer találkoznia, pedig igazán nem otthonülő fajta – máig keresi a révbevezető hajtóutat.

Kezdetben pedig semmi sem mutatta, hogy neki kell majd a legtöbbet harcolnia még a pusztá megjelenésért is. Az 1969-es antológia őt is pályára röpitette, országos folyóiratok közölték, de verseskönyvét visszaadta a kiadó. Ez abban az időben önmagában nem lett volna szokatlan, de vele ez ötször egymásután fordult elő, s közben eltelt tíz esztendő. A fiatal tehetségeket felsoroló nevek listájából kezdett kikopni, vidéken élve a folyóiratok szerkesztőségeit se tudta rendszeresen felkeresni, a kitartó ostromlást alighanem természete, önérzete sem tartotta követendő útnak. Így aztán csak megyei antológiákban gyűjtődött össze hol több, hol kevesebb verse. A legjelentősebb közülük alighanem 1971-ből a *Sor*, a fiatal vasi költők antológiája, amely az ő versei mellett *Nagy Gáspárt* is bemutatta. S ezután jó évtizeddel a második *Elérhetetlen föld* antológia (1982) hozhatott csak ismét országos érdeklődésre számot tartó publikációt. Ekkor azonban már mind többen „leírták”, volt olyan, az antológiát elemző tanulmány, amely *Koncsek Józsefről* egyetlen mondatot sem tartott leírni érdemesnek.

Költő a padlón? Akit kiütöttek? Költő két okból kerülhet szakmájában „padlóra”. Az egyik a tehetség hiányának, nagyfokú korlátozottságának vagy elapadásának a következménye, a másik a balszerencsézé. A nyolcvanas évek számomra egyértelműen bizonyították, hogy *Koncsek József* esetében az utóbbiról van szó. Már majdnem kiszámolták, ő mégis talpraállt, és újrakezdte a küzdelmet: folytatta a versírást is, a közlésben való eredménykedést is. S bár nagy álma, a választott kiadónál való megjelenés máig álom, mégis két könyve látott napvilágot. Mindegyik „kis” kiadónál, s még éppen a kiadáspolitika fordulata előtti években. A *Galambok, galambok a történelemben* 1984-ben az *ELTE Eötvös könyvek* sorozatában jelent meg, a reprezentatív válogatású, az egész életművet szemlélő *Egy szó*

pedig 1987-ben a *Palócföld könyvek* újdonsága volt. Visszhangja egyelőre kevés a kötetnek. Kísért a múlt? Alighanem a személyes költői sors hányattatásainak is szerepe van e csendben, de talán még inkább annak a negyvenesztendősi irodalmi beidegződésnek, hogy ami nem a központi könyvkiadónál jelenik meg, az nem számít, arra rá sem kell nézni. Néhány év múlva már különbség lesz így gondolkozni, de ma még ez az általános.

Summa summarum: Konczek József eddigi verstermése egészében szinte hozzáférhetetlen. Talán harmada benne van a két Kilencek-antológiában és a két saját kötetben, legalább újabb kötetnyi található ezenkívül az utóbbi negyedszázad irodalmi folyóirataiban és egyéb lapokban, a többi pedig odahaza a költő polcán vagy íróasztalán. A kötetek nem akkor jelentek meg, amikor a versek egy-egy nagyobb egysége elkészült, s ami megjelent, azt sem az időrend szervezi. Magyarán ez azt jelenti, hogy ma egyedül a költő tudja pontosan a maga fejlődésrendjét, csak ő emlékezhet a meg nem jelent kötetekre, és azok eltervezett építkezésére, s ez a rend igazán már soha nem lesz rekonstruálható, hiszen egy lehetséges majdani válogatott verseskötet nem jelentheti még virtuálisan sem ugyanazt, mintha az egyes könyvek a maguk idejében megjelentek volna. A pályáivet nemcsak a megjelent, hanem a meg nem jelent könyvek is formálják. A költői pályának ez az első negyedszázada (az *Egy szó* 1960. és 1984. között keletkezett műveket ad közre) most már alighanem végérvényesen úgy bontakozik ki a legfigyelmesebb, s legrégebb óta olvasó előtt is, mint aminek nem az időbeli változás-alakulás a lényege, hanem sokkal inkább az alapélmények, a fő motívumok alakulása-kapcsolódása, eleven élete a versek és ciklusok áramában. A könyvek azt mutatják, hogy sem az egyes versek, sem az összességükből kibontakozó költői szemlélet nem ellenkezik ezzel a fajta felfogással. Van természetesen időrendje Konczek József lírájának, s van fejlődésrendje is. Egy hosszabb tanulmány egyszer majd kimutathatná, hogy hányféle, s milyen jótékony költői hatások érték, hogy kikhez járt mesteriskolába, s a korábbi versek mely rétegeiben ez miképpen érhető tetten. Ezek a hatások azonban soha nem voltak olyan erőteljesek, hogy elfeledték volna azt, hogy itt egy saját költői világ készül, s hogy ehhez a lényeg: a saját élményvilág és szemlélet kezdettől adott. S az eddigi Konczek-lírárt vizsgálva érdemesebb is ezzel foglalkozni.

A költő a Nógrád megyei Magyarnándor községben született, s itt, majd a nem túl messze lévő Szokolyán töltötte élete első öt esztendejét. Néhány évi vándorlás után Tapolcára került, itt élt kilenc-től tizennyolc éves koráig, itt érettségizett, innen ment a fővárosba, egyetemre, tanárnak. Vagyis legalább két szülőföldje volt gyermekkorában. Az elsőt sokáig elnyomta a második meghatározó élménye, mígnem aztán költőként egyidőben mindkettő fontossá vált, sőt melléjük sorakozott egy harmadik szülőföld is, az értelmiségi lét környezete, amely már nem annyira egy helynévvel, Szombathellyel vagy Budapesttel határozható meg, hanem egy életforma és a hozzá tartozó magatartásforma kereteivel. De ez az utóbbi megélt múltta tette az első szülőföldeket, s ami hozzájuk kötődik végérvényesen: a gyermekkort és a felnevelő családot. S a megélt múlt lírai

megelevenítésében emlék és élmény idősíkjai közt vibrál az alkotó tudat, ott van, *Ott a köverte tisztásokon, ahol „Nyár van, nyár van, / szősz bull, kóc bull, / állok benne, / olyan, mintha álmodnám csak, / olyan, mintha, olyan, mintha, / nem tudnám, hogy mit csináljak”*. Ez a vers beszédes alcíme szerint *Virághinta a gyermekkorból*, s ezzel nemcsak két alapvető motívumát, a természetélményét és a gyermekkorát fonja együvé, hanem egy mindegyikhez tapadó életérzést is, amelyet leginkább talán a boldogság-igény fogalmával ragadhatnánk meg.

Mert milyen ez a természetkép? A béke, a tisztaság, a harmónia határozza meg. Nem ellensége, s nem is barátja az embernek, mert az ember egy vele, nélküle elképzelhetetlen a léte. Talán még az is megkockáztatható állítás, hogy ebben a költői szemléletben természetnek és embernek csak együtt, egymáshoz viszonyítva van értelme, egyik sem „létező” a másik nélkül. Még a *Ritmus* is azt mondja: *„Itt a rét, a margarétarét, / S ha nem volna itt? / Hajb, / mit is kezdenék?”* A *Csillagos* pedig: *„Baltám megmarkoltam, / kimentem a forrásvízhez, a tölgyfához, / arcomat a hűvöséghez hajtottam, és ittam / a csillagos égből.”*

Szinte nincs a költőnek olyan motívuma, olyan élményköre, amelyhez ne kapcsolódna a természetszemlélet. A gyerekkor elképzelhetetlen nélküle, s nemcsak a „virághinta” miatt. A megőrzött emlékek egy-egy darabkája önmagán túli jellemzést nyer, mint az a fűzfa, amely a tóba nyúlva nemcsak fényképességgel maradt meg, nemcsak életmentő volt az úszni nem tudó fiú vízi merészsegekor, hanem mindezek miatt szinte egy mítoszi tó partján magasodik még holtában is (*Gyászbeszéd egy fűzfa fölött*). S mivel ezt a természetet a családtagok segítségével ismerhette meg, a család is természeti világban jelenik meg. Főként a *Karé Magdolna*-versekben. Anyai dédanyja ismertette meg – már Szokolyán – a költőt növényekkel-állatokkal. Halála után ezért költözik át olyan magától értetődően a természetbe: *„Karé Magdolna, kicsike akácos, / topolyaerdő és tavaszi melegség. . . Saláták sorban, laza virágok, / kertek is jönnek: kézenfogott / növényi és emberi társulások, / de belőled nem maradtak, csak ilyen virághasonlatok.”* (*Karé Magdolna sitalizált halála*) S ez a szemlélet a városban is élő marad: *„A szarvasház, a Krisztina, a Vér-, a Vérmező, / a tér, a rét, a vér, a rév, az „Ó, ki őze ő?” / A kőszobor. A kő előtt a tipegés. / A topogás. / A piros pad, a virágok. A gyöngyös vízesés.”* (*Ózek a téren*) Jelen van a természet az érett versek határozott történelemszemléletében. A *Janicsárkeresztelőben* a fa és a bokor ugyanúgy egy mítoszi jellegű világ elhagyhatatlan elemei, mint a tóparti fűzfa volt.

S természetversek sorát hatja át nemcsak a boldogságigény táji képekbe és azok történéseibe rejtett áramlása, hanem egy közvetlenebb boldogságvarázs is, ahol a természet varázsolja az embert (a költőt), s az is a természetet. A visszaadhatatlan visszaadása, a kifejezhetetlen megejtése például a *Szeptemberi vihar* hang- és képforgataga: *„Az a szép, amikor minden hajszállizzenés, / őszi levelek kezdő sáfrány-halványszín szégyene, / egy szusszanás, egy szösszenés, egy szisszenés / jelzi, hogy mint tündöklő vonat, / megérkezett az óriás-zene.”* Ha ennyire áthatja a költői világképet ez a szemléletivé szilárdult természetélmény, kötelezően jelen van azokban a hosszú versekben is, amelyek a világkép legteljesebb kifejezései (*Episztola, Hegyi értekezés*), s amelyekre még külön ki kell majd térni.

A több szülőföld és a felnőttkor többfelé volt otthona nemcsak a tágasság, hanem a megkötöttség élményét is adja, egyszerre azt is, hogy magyar vagyok, s azt is, hogy ember vagyok. Ugyanez a következménye megvan a család motívumának is. A költőt tartósan foglalkoztatja családnevének idegensége (hosszabb ideig Konc néven publikált, interjúban kitért e kérdésre, s az *Episztolában* is), gondolom ezért is kezdett nyomozni a család történetében, ahol tipikus Kárpát-medencei sorsot fedezhetett fel az emberemlékezet óta magyarul beszélő és gondolkodó ősök sorában. Káré Magdolna jelentőségét nemcsak az általa megismert természet adhatta, hanem az is, hogy ő volt a legmesszibbre emlékező előd. Az édesapja emlékalakja viszont inkább a felnőtté válás motívumköréhez tapad, az ő örökségének átadása már azt jelenti: magadnak kell megállnod a lábadon, folytatnod kell a rádmért emberi sorsot: „*Apám áll a mindenségben. Fénylő / könyökű zubbonyból egy rántásra / végvásznat basít, hogy kiskabát / legyen nekem kopott ruhájából.*” (*Alkuszom apámmal*)

Nem is lehet másképp, a szerelem verseit is áthatja a természetélmény. A létezés cuforiájában először „*Mint a népmesék, / történi minden magát.*” (*Virágfürt*) s még a verscímek sora is a természetre utal: *Harangvirág, harangvirág, Ideköt az ősz is, Tekinteted szellős tájain, E laza rózsa, Igazi eső, A kék tengerről, akit feketének mondanak, Föld voltam még,* stb. Később a szemlélet összetettebb lesz, ahogy a boldogság mellé tolaszik annak hiánya is, s jön a felismerés, hogy „*Egy lélegzetlen csupán a / szerelmesek élhetnek meg, / ideig-óráig*”, – „*Am az élet valódi törvénye / – hiszen jól tudjuk, nem ez – / más törvény.*” (*A madarász levele*) Az élet valódi törvénye más, de ebbe igazán belenyugodni nem lehet, s ennek tükrö a költemény második része, amely népdalok, virágénekek, búvölők és bájolóok hangját és ritmusát idézi, létrehozza a boldogságvarázst, majd meg is szünteti a most már végérvényesen, a képzelet síkján is magára maradó férfi szomorúsága.

A gyermeki világ szerves része a játék. Ennek emlékképei is megjelennek, ennél is fontosabb azonban, miként örződik tovább a játék a költői világban. Konczek József „játszani tudó” ember, s ez áthatja egész költészetét. Játsszik a szóval, a ritmussal, a gondolattal, s végső soron a játék része az is, hogy olyan sokfajta verstípust, szerkezetet használ. Szinte mindenben talál valami maga számára valót, amiként a természet bármilyen részletére, villanására is rá tud csodálkozni. S nemcsak a szó-, ritmus-, és mondatjátékok emlékezetesek, mint például a *Nádas* ciklus darabjaiban, hanem talán még inkább az, ahogy az ilyesmi át tud fordulni halálosan komoly dologgá. A *munkaszoba* ezt még csak félsikerrel oldja meg, de hibátlanul láthatjuk az *Egy szóban*, ahol a sem hangzásában, sem képzetkörében nem túl kellemes MOTORSZAG szó alakul át: „*Talán, ha Rákóczi mondaná, / ezt a szót, / mint egy zászlót, kibontaná: / MAGYARORSZÁGI!*”. S arra is nagyszerű példa ez a költemény, hogy a játék fogalma és szerepe miként fonódik együvé a munkáéval. A gyerekeknek a játék is munka, s ugyanígy van ezzel a költő is. Motorszag és munka, körhinta és játék gyermekboldogsága rétegződik egymásra, a teljes élet jelenik meg.

A Magyarország-kép nem mindig ilyen harmonikus. Főként a *Janicsárkeresztelő* és az *Épült ez a vár...* mutatja a magyar történelem árnyékos oldalainak erőteljes átélését, de ezekben is nagyobb hangsúlyt kapnak a kiegyensúlyozásra, a történelmi optimizmusra törekvő jegyek: nemcsak épült,

hanem „épül belőlünk ma is ez a vár”, s a szobor is „janicsárkeresztelő”. S a dolog, A ház nem akkor van készen, amikor felépültek falai, főként amikor telihordják tárgyakkal, hanem: „Úgy gondolom, hogy a ház / egyszer majd maga is megszólal / magyarul, / tisztán, / akár egy népdal.”

Egy költői világgép szintézisverse lehet egyetlen néhány soros dal is, de ez nem Konczek József esete. Ennyiféle – bár összefüggő – motívumot a mai magyar költő leginkább a hosszú versben tud egybefogni, főként akkor, ha motívumaiban fontos szerepet kap, az azokat mozgató, életrehívó epikus életanyag is. Így törvényszerűnek kell tartani, hogy többféle nagyobb kompozícióval, ciklikus építkezéssel való kísérletezés után a költő eljutott az *Episztola*hoz. A költői episztola műfaja, a megnevezett személyhez szóló, gyakran tanító célzatú verses levél a felvilágosodás- és a reformkorban igen kedvelt volt a magyar irodalomban is, a huszadik századra azonban ez is felbomló, eltűnő műfajjává szegényedett. Konczek művének teljes címe (*Tiszteelve Arany Jánost – Szalontai Mibályhoz, magamban és hívőkben zárójelekkel és utóirattal*) a hagyományra is utal, de inkább a műfaj modernizálását jelenti be: nemcsak a megnevezett személyhez, hanem önmagához, s még másokhoz is íródik a vers, amelynek tehát potenciálisan mindannyian a címzettjei vagyunk. Az episztola megújítását elsősorban mégsem ez a szemléleti vonás biztosítja, hanem a hosszú vers műfajával való egybejátszása. A hosszú vers elsősorban éppen annak a *Juhász Ferenc*nek volt az újítása az ötvenes évek lírájában, akitől Konczek József a legközvetlenebbül igyekezett tanulni. Juhász lírai forradalmának korai szakaszához nyúl vissza, amikor a tárgyas és a látomásos elemek nagyjából hasonló arányban voltak jelen a költeményben, s egyenlő erővel és jelentőséggel szervezték azt. Ez a fajta egyensúly ma úgy lehetséges Konczek számára, hogy az időközben a látomásosság felé elkanyarodott hosszú verset visszavezetgeti a tárgyiassághoz. Ennek állandóságát biztosítja az episztolajelleg.

A vers alapeleme eleve egy „tárgy”, egy bicska, pontosabban egy bicskaajándékozás a barátok között. Ez a tény indítja el az emlékek és a köztük feszülő gondolatok sorát. Az emlékek eleinte mind erőltetés nélkül kötődnek a bicskához, annak asszociációs mezejében születnek újjá, de ezek a sokasodó emlékek aztán újabb és újabb emlékeket aktivizálnak, s ezek révén egy személyiség gazdag belső világa, élményanyaga által meghatározott világszemlélete és világszemlélete által vezérelt és rendezett élményanyaga bontakozik ki.

Az emlékek egyik s terjedelmileg döntőbb rétege a személyes, a családi legendáriumot idézi, a másik a magyarság kultúrkincsének elemeit: a késő-középkor külsországi egyetemeken tanuló diákjait. Arany Jánost, a templomban éneklő öregek dalait, az ifjúkor költő-példaképeit. Az *Episztola* alapelemei: a barátság, a család, a szerelem, a gyerekkor, az ifjúkor és szembesítése az érett férfikorral, a magyarságtudat és az emberlét tudata. Bármelyikhez is nyúl a költő, bárholnan indít, mindig az egész mozog vele, s így az összefüggések és az asszociációk gazdagon bomlanak ki. A tények, az emlékmorzsák az életet mutatják fel és az életet dicsérik, de e mögött mindig ott van – hol kimondva, hol kimondatlanul – egy elvon-

tobb sik is: a létezés. Emlékezetes példája ennek a felidézett gyermekkori udvar, aholis az egyik szomszéd gyümölcsfát akart ültetni, s néhány ásónyom után meglepődve tapasztalja, hogy az egész udvar alatt betonréteg húzódik, s azt fel kell törnie, hogy a fa élhessen. Ez a gödörkészítés indítja el az akkorinak láttatott képzletet:

*... Gondoltam, a halottaknak csinál földi ablakot,
hogy a hajukat, érzékeny idegeiket fölnyújítsák,
létezve a kicsi fában, élvezkedve a virágban,
boldogulva gyümölcsökben, szolgálva a létezők
emberzsivajos világát, illegális mozgalmárok,
növényekbe rejtett eszmék, nem hiús-szájszagú, vérszagló
öldökök, hanem a büszkén, s méltósággal megnyílt ágak
mélyre izguló csodái, fák a betonudvaron,
múltat, jövőt összekötve, ez a példa tetszett nekem...*

Minden eddiginél hangsúlyosabban van jelen itt, mert már nemcsak a szerelmi megcsalatottságot magába foglalva, az érett férfikor keserősége is, visszavetítve már a gyermekkorba is, amikor „mondták, hogy a jövő vagyok”, s lett belőle mégis a „korán becsapottak” nemzedékének tagja. Állandóan fel-felörvénylik a boldogságvarázs, s mindig megtörik. A költemény egésze mégis e boldogságvarázs ígézetében fogant. A barátságunk egy szép gesztusa fogja keretbe az emberéletnek és a magyarságlétnek mindenén át megmaradó, sőt: megszilárduló öntudatát. Minden azért kavargó és áramlik ebben a versi világban, mert „kutatgatja, mire való voltam”, s a végső válasz egyénileg is és történetfilozófiailag is a boldogságvarázs lehetőségét erősíti: „van bennünk valami, amit nem istennek mondanak, de mindenható”, s továbblépve: „Nincsen vége akkor sem, ha nekem elvégeztetett”.

Az *Episztolához* hasonlítható, de egészen más jellegű vállalkozás a *Hegyi értekezés* (Új Írás, 1988/1.). Lényegében ez is a hosszú vers sajátos változata, de itt a tárgyiasságot az „értekezés”-jelleg biztosítja. A mű egy szó-lőhegyi sárkánymondakör „kutatásának”, a gyűjtés eredményeinek a leírása és közreadása – természetesen költői eszközökkel. A sárkány léte, a sárkányölés ténye, a sárkánynak megölése ellenére való létezése mind állított és kétségbevitelt elemek, s ebben a szándékosan bizonytalanul meghatározott közegben sokat lehet közölni az ember és a társadalom létezésének íratlan szabályairól. Az ember elképzelheti, legyőzheti, letagadhatja a sárkányt, maga is sárkánnyá változhat – csak egyet nem tehet: a saját létezésétörténetéből nem írhatja ki, ha már egyszer beleépítette. E mű kompozíciója és gondolati anyaga egy fokkal bizonytalanabb, mint az *Episztolához*, mégis általános benne a létértelmezés igénye, s ha közvetettebb módon, de itt is jelen van az embernek a boldogsághoz való elidegeníthetetlen joga.

Mert Konczek József felfogása szerint az ember dolgozik a földön a munka, az élet küzdelem, ám ennek értelme a boldogság, s ebbe a fogalomba az életnek akármely tartós értéke beleértendő. S ha ebből valami megvalósul, az már ünnep, vasárnap, a szép emberi létezés birodalma.

VASY GÉZA

PALACKPOSTA

Vadnyugati olvasónapló II.

I. Érdekes eszmefuttatás kerekedne belőle, ha valaki megpróbálná felkutatni: miért a dráma a nyugati magyar irodalom legvérszegényebb műfaja? A jelenséget az idegen nyelvterületen való előadás lehetetlensége semmiképpen sem magyarázná: líráknak és prózáknak sincsen olvasója, kiadója, mégis - hogyan, hogyan nem? - él, megjelenik.

Drámai helyzet azonban csak egy a kihívásokat elfogadó közösségen belül állhat elő. A drámai hős szembefordul a sorssal: a színház nem a megfutamodás műfaja.

Az ilyen töprengésekre cáfol rá időről időre *Domabidy Miklós* vagy *Háy Gyula* egy-egy drámája, és most a Kölnben élő Csiky Ágnes Mária új kötete.

Az író harminc év terméséből válogat: azokat a drámáit adja közre, amelyeknek „szellemi háttere, életető forrása” Erdély mondavilága. A kötet kiállítása izléses, szép a borító és hibátlan a szedés. Mindez a *szegei nyomda* munkáját dicséri. Igaz, hogy egyelőre még csak így, félig, de ezzel a saját kiadásában megjelent kötetével Csiky Ágnes Mária mégiscsak hazatért.

A válogatás első darabja, a *Medvetánc*, díjat nyert a hatvanas évek elején, be is mutatta egy müncheni társulat. A német elismerés világosan jelezte az író nem mindennapi tehetségét, a bemutató fogadtatása pedig azt, hogy amit Ágnes Mária művel, az - hiába fordítják le - tözsgyökeres magyar irodalom.

A *Medvetánc* helyszíne a mesebeli Erdély, ahol a valóságon győzedelmeskedik a képzelet, a természet rendje pedig erősebbnek bizonyul, mint az emberek. A *Titkos krónikában* Csaba királyfi tér vissza, hogy kiderülhessen: nem írható újra a világtörténelem. A befejező írás, a *Mónár Anna*, a közismert ballada rejtélyét próbálja kibogozni. Anna csak úgy tud felülkerekedni a férfivilág szörnyeire, ha maga is szörnyeteggé válik.

Előszavában az író *Goethe* nyomán a játék, a képzelet mellett tesz valamást. „A homo ludensnek szántam, írtam, ajánlom - mondja - ezeket a színjátékokat.” Nem akar velük javítani a világon. „Már az is nagy szó - jelenti ki - ha sikerült semmit sem rontanunk... keréketén.” Nem törekszik élethű kor- vagy környezetrajzra sem, az a fontos - írja - hogy „az az imaginárius valami, amit légkörnek neveznek”, jelen legyen.

Ezt a célkitűzést érzésem szerint maradéktalanul el is éri a kötetben szereplő mindhárom szindarab.

Fenntartásainak sem azért ad hangot a recenzens, mintha azok jelentékenyen befolyásolnák a felvázolt összbenyomást. Egy - az Óhazában ke-

vésbé ismert jelenséget szeretne tetten érni: az idegen környezetben élő magyar alkotó nyelvi nehézségeit. A magyar közönség nagylelkű, még azon is elálmélkodik, ha néhány év után magyarul szólal meg az „idegenbeszakadt hazánkáfia.” Mondjuk ki kereken: anyanyelvét csak az felejtí el, aki így határozott. Csiky Ágnes Mária német családi környezetben leélt félévszázad után is ízesen, szépen ír magyarul. Céhbeliek között – ez az általános, ez a természetes.

Mindéz azonban nem jelenti, hogy ne kellene az anyanyelvvél mondatról mondatra megküzdnie. A *Medvetánc* nyelve a népszínművészek nyelve: a tüznélő „kitanólt”, a medvét „kénózzák”, „semmiletteképpen”, mondják a szereplők lépten-nyomon. Ezt a nyelvi bravúrt azonban nehéz következetesen végigvinni a darabon. Gyakoriak az olyan stílustörések, mint a medvetáncolató kislány kijelentése: „éhezni nem könnyű dolog”. Vagy a darab befejezése: „de hát ez már egy másik történet”, ami ráadásul záromondatnak, kétségbeejtően lapos.

Tudjuk, hogy az „ipse” nyelvünkben latin emlék, ám a köztudatban mégiscsak a jassznyelvből került, jelentése *krapek, tag, vagy pasas*. Nem élhet vele egy magára valamit adó erdélyi ballada. Másutt Mónár Anna „burzsoá neveléséről” ejt szót Márton, a katona. Franciásan, bourgeois-nak írva mégiscsak elmenne a dolog. A magyar írásmód azonban századunk szülötte: munkásmozgalmi örökség. Nem veszi be egy XVII. századi népballada.

Idegen nyelvi közegben – mint látjuk – nehéz az írónak eltalálni a szavak – matematikai kifejezéssel élve – helyi értékét, nehéz elkerülni a stílustöréseket.

De hibátlan nyelvi szerkezeteknél is előfordulhat, hogy az olvasó nyelvérzéke tiltakozik. „Hé, Veron!” – kiáltja a *Medvetánc* Gábrisa. „Hozzatok bort, hadd öntsem le a medvét a garatomon, mert megakadt benne.” Benne, vagy rajta (a torkán) akadt meg a medve? Magyar ember felönt a garatra, vagy leönt a garaton? Másutt a medvének „kedvét töltik az emberek a táncsal.” Az ember valakin kitölti a (rossz) kedvét, vagy valakinck a kedvére tesz, helyesen. Az idézet két helyes kifejezés zabigyerere.

„Hogyha mindent elmondanék rólad, ez a túskearcú legény itt rögtön rózsába bomlanék” – mondja Laji. Az ilyen nyelvi telitalálatok, megérdemelnék, hogy kigyomláljuk körülöttünk a zsiszikeket.

Mindent egybevetve: Csiky Ágnes Mária, a nyugati magyar irodalom nagyasszonya, értékes kötetlel lepte meg az olvasót Madárláta erdélyi mesékkel. Az olasz neorealizmus (a Strada) jut róluk az eszembe, *Garcia Lorca*, és csak utánuk, harmadsorban, Gárdonyi népszínművei.

Az, hogy a könyvet Szegeden nyomták, csak az első lépés a hazafelé vezető úton. Ha – mint hírlík – bemutatják a nyíregyháziak, akkor nincsen már messze az idő, amikor Csiky Ágnes életművét is befogadja majd a közönség és a kritika. Az a publikum, amelynek íródtak ezek a szép magyar színdarabok.

II. „A társadalomtudományokban az esettanulmány akkor hasznos, ha az egyedi eset „mikrokozmosz”, vagyis ha az egyetemes jelenség minél több

tulajdonságát tartalmazza. Ilyenkor egyrészt ellenőrizhetővé válik a teória – mert az élet valóságaival szembesül – másrészt általánosítható tanulássá válhat az egyedi tapasztalatokból összegezhető következtetés” – állapítja meg a New Brunswiczi *Tanúk korunkról* kiadványok szerkesztője, Nagy Károly egyetemi tanár.

Nyolcadik kötetében a sorozat folytatja az 1945. és 1956. közötti, a hivatalos történetírás által elhanyagolt történelmi események feldolgozását. Az események résztvevőit – hol irányítóit, hol szenvedő alanyait – szólaltatja meg, remélve, hogy vallomások visszacmlékezéseik hasznosan fogják kiegészíteni a magyar közgondolkodás ma még feldolgozatlan fehér foltjait.

A vállalkozás hasznossága kétségtelen. 1945 és 1956 idestova félévszázados állomásai a magyar történelemnek. Ahogy ritkulnak a szemtanúk, úgy válik egyre sürgősebbé a még életben lévők megszólaltatása. A módszer buktatói: az önéletírással járó szubjektivitás, az öngazolás kísértése, az eseményeket átszínző, megszépítő messzeség – ugyancsak ismertek.

Mindezt mérlegelve adta ki a New Brunswiczi *Bessenyei György Kör és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem Kovács Andor Forradalom Somogyban* című tanúvallomását.

Kovács Andor, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem köztisztviselőként álló vezetője, jómódú csurgói gazdacsaládban született. Ősei aktív parasztpolitikusok, nagyapja a Nagyatádi-féle földreform egyik előkészítje. Halála után az akkor negyedik gimnazista kisfiú nem folytathatja tanulmányait. Gazdálkodik, 1940-ben, húszéves korában megnősül.

A katonai behívót, a Don-kanyart úgy ússza meg, hogy MÁV-pályamunkásként dolgozik. A hadifogságot így sem kerüli el. Hazatérése után felajánlja földjét az államnak, és visszatér a vasúthoz. Nem érintik tehát közvetlenül a kuláküldözések, és elkerüli a kitelepítéseket. 1956. októberében a csurgói járás Forradalmi Nemzeti Bizottsága elnöke, 1957. februárjába Svájcba kerül, ahol azóta is él.

Mint mezőgazdasági cseléd 37 éves korában szerzi meg az érettségi bizonyítványt, 1966-ban válik belőle okleveles közgazdász a Basel-i egyetemen. „Munkára és parasztnak születtem – mondja magáról – nem kasznár, hanem első kaszás voltam mindenkor. Az itt következő tanúvallomást is a csurgói járás közösségének egyszerű tagjaként, munkásaként és nem vezetője – vagy akár küldötteként teszem meg” – fejeződik be *A tanú önmagáról* című előjáró beszéd.

Nagy Károlynak igaza van: 1956-nak a falvakban, községekben lejátszódott történésekről alig olvasható tanulmány, leírás. Hiánypótló munka tehát Kovács Andor vallomása, izgalmas napló, amelyből – ha kiállja a hitellesség próbáját, és igazodást nyer tapasztalatai általánosíthatósága – fontos forrásmunka lehet.

Kovács Andor útja nem átlagos életút. Nem az családi környezete, indulása: újabkori történelmünkben – sajnos – nem a nemzetközi katasztrófákból való megmenekülés a tipikus. Svájci munkássága is nem mindennapi emberi tulajdonságokról árulkodik. Kivételes sorsot ábrázol, és kivételes egyéniség műve tehát ez az esettanulmány. Az olvasó mégis növekvő érdeklődéssel forgatja a kitűnően megírt kötetet.

Az első rész, a könyvnek pontosan fele, a csurgói járás történelmi, tár-

sadalmi és politikai helyzetét vázolja fel 1956-ig. Itt, különösen az 1940. előtti évek rajzában, még kevés a személyes élmény, túlsúlyban van a más forrásokból merített anyag. A hadifogságból való hazatérés, 1948. után válik fontossá az elbeszélő személye, és a könyv második, 1956-ról szóló részében lesz csak belőle központi alak.

Mi történt a csurgói járásban 1956. októbere és 1957. februárja között? Kovács Andor objektivitásra törekszik, amikor – szinte óráról órára – beszámol élményeiről. Nem idealizál, nem hallgatja el sem a maga, sem a mások tévedéseit. Szereplői esendő, a legjobbra és a legrosszabbra egyaránt képes hús-vér emberek.

A szerző nem titkolja: ha lett volna idő rá, véleménye szerint Csurgón magától is helyreállt volna a rend. Élete csúcspontjának tekinti ezeket a napokat, lelkiismeretfurdalást csak azért érez, mert nem vállalta társai sorsát, a népét, az 1956. után is otthon maradókét. Tanúvallomása végeredményben ronkszenves vállalkozás. Az olvasó hajlik arra, hogy fenntartás nélkül elfogadja Kovács Andor ítéleteit és magyarázatait.

Kár, hogy utószavában, az író megideologizálja az elmondottakat. Ebben a részben olyan vita-ható – és a könyv tartalmából nem követhető – kitételek találhatók, mint az, hogy az 1945. és 1956. között Magyarországon nem volt forradalmi átalakulás. Itt a tanú túllép illetőségi körén. A nagykorú olvasó számára ez az utószó egyébként is fölösleges.

Felsoroltuk a szemtanúk megszólaltatásának veszélyeit. Úgy érezzük, Kovács Andor írása minden szubjektivitása ellenére nem önigazolási kísérlet, és a tényeket nem hamisítja meg a nosztalgikus, a megszépítő emlékezés.

De vajon általánosíthatók-e a szerző egyedi tapasztalatai? Ahelyett, hogy a régi módszerrel – mint egy sértett kulákiú megnyilatkozását – – eleve visszautasítanánk szempontjait, helyesebb lenne megszólaltatni az e könyvben is gyakran szereplő ellentábor képviselőit. Engem most ez érdekelne leginkább: hogyan látta az 1945-től 1956-ig terjedő éveket egy volt napszámos vagy uradalmi cseléd?

Az esettanulmányok összegzése, a végső szó pedig a magyar történelemre tartozik.

III. A nyugati magyar irodalom hazai befogadása zavarba ejtően felemás. Nem mindig azok kerülnek bemutatásra, akik arra a legérdemesebbek, és az utóbbiaknak nem mindig legfontosabb műveit ítélik kiadásra érdemesnek a kiadók.

A Domahidy-testvérek esetében minden valószínűség szerint az ausztráliai András homályosítja el öccse, a svájci Miklós honi hírét-nevét. Tény, hogy Domahidy András regényei új színt hoztak prózánkba. Hősei a vidéki kisnemességből szakadnak ki a nagyvilágba, hogy ott makacs elszántsággal újra felépítsék almaillatos szabolcs-szatmári udvarházaikat.

A nyugati: a német, a spanyol, a holland, a francia olvasó azonban a Domahidy-testvérek fiatalabbikát, Miklóst fedezte fel az elmúlt negyedszázad alatt. Televíziós és hangjátékai, színművei kerültek bemutatásra Nyugat-Európa nagyvárosaiban, és regényeire is felfigyelt a kritika.

Mentségünkre legyen mondva, hogy mindeddig csak németül, hollandul, spanyolul, franciául jelentek meg ezek a regények, színdarabok. Az 1985-ös, *Pölsenberg Ernő* életét feldolgozó *Osztrák vádlott* Domahidy Miklós első magyarul megjelenő kötete. Feltehetően e könyv fogadtatásának kö-

szönhető, hogy most az író három régebbi regényét is kiadta az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

A *Könyörtelen évek* sajnos már csak ára miatt is hozzáférhetetlen a magyarországi olvasó részére: a szép, vaskos kötetet a kiadó félszáz svájci frankért (közel kétezer forintért) vesztegeti. A hazai bemutatkozás tehát – mint az elmúlt években bemutatott két tucat nyugati magyar író esetében – megintcsak honi kiadóinkra marad. Csak reménykedhetünk, hogy a berni kiadás nem elodázní, hanem sürgetni, siettetni fogja a hazait.

A három regény jelenkori történelmünk három fordulópontját eleveníti fel: *A lapítás iskolája* 1945. télutóján, *A csorba csésze* az 1950-es évek elején, a *Tizenhat zár* 1956. novemberében játszódik. Hőseik átlagemberrek: nem tolják tébolyult koruk szekerét, de nem is vetik magukat a ke-rekek alá. Átvészelvek.

De lehetséges-e ez az átvészelés – tisztességesen? Mindhárom történet erre a kérdésre keresi a választ. Az 1945-ös és 1950-es példabeszédek egy-értelmű nemje a *Tizenhat zárban* elbizonytalankodik: a férfitvá érett el-beszélő megismerte az emberi nyomorúság pokolbugyaráit, és meganulta, hogy mi az irgalom.

A végleges választ *Az osztrák vádlott*, Domahidy Miklós negyedik re-génye mondja ki. Az egyetlen lehetséges emberi magatartás a helytállás, még akkor is, ha vannak idők, amikor becsületesen kiállni nemcsak egyet-len ügyért lehet. A végső kérdésekre különben nincsenek általános érvényű válaszok, és a válaszadással az ember csak önmagának tartozik.

Német, francia, spanyol, holland kiadásai után esemény ez a genfi tó partján született magyarnyelvű Domahidy-kötet.

Földi Péterről

Válságos korszakok nyitó dátumát a kortárs átlóknak éppolyan nehéz az ébresztőóra figyelmeztetésének könyörtelenségével átélni, in flagranti kapni amint amilyen könnyű utólag a szerepeket elosztani. Öszintébb és szerényebb, ha pusztán a magunk felismerésével számolunk. Saját időnk hitelességét ér-demes megtalálnunk. Átестem már első politikai és közéleti tapasztalataim dezilluziós hatásán, szinte még kamaszként (vélem, hosszúra nyúló kamasz-korom végén, bár mindenki koraérettnek mondott), amikor *Földi Péterrel* ta-lálkoztam. Ezt megelőzte egy már-már spirituálisnak nevezhető élmény. Ál-ltam a somoskői vár tövében, a kisharang cinksátora alatt, balomon a Petőfi-kunyhóval, derült májusi időben, amikor a táj hosszan kitárul, elnyújtózik, mint felhőtlen hitvesi szerelemben az érett asszonyok maradéktalan örömök

után, s arra gondoltam, lehetetlen, hogy ez a kis táj ne teremjen valakit, aki a művészetében azt fogja majd adni, amit most átélek.

Napok múlva – miközben végig képzelttem, egyszer lesz majd egy lovam (gyerekkorom legkedvesebb lelkes állata), és Balassiként fogok erre nyaralászni – találkoztam festőnkkel. A „műtermébe” akkor egy jellegzetes falusi spájon keresztül (édesanyjáé) lehetett felmenni, közönséges falusi padláslétrán. Míg óvatosan lépkedtem, láthattam a stelázsra a bőrödözött lekvárt, a töppedő uborkákat. A megmaradt befőttek érlelődő ízei, amint kétéves levükben új minőségbe fordulnak, hirtelen többet mondtak képzeletemnek Proust teasüteményénél. Még a lépcsőfokot is eltévesztettem, pedig bort csak később ittunk. (Kedvvel mindig aztán, ha ketten voltunk. Legalábbis én úgy képzeltem, hogy akkor igazán kedvünkrevalóan.) Mielőtt a fejemet a padlásszobába dugtam volna – periszkóp idegen vizek fölött – még láttam alant a szakajtókat, fonott vesszőkosarakat, emitt a sarokban tavalyi vöröshagymát halomban, már kiütözött sápadtzöld hajtással. Fönt pedig a képek. Képek, képek, képek! Később már születés közben is. A kínlódás és a műgond szigorúságában. Aztán az alaphelyzet: ő rakja le a képeket, én megpróbálok közvetíteni a jelen felé, mert azt hiszem, ez a hivatásom. Aztán a sorjázó rajzok, akvarellek, hatalmas és a felhordott festékmennyiségtől súlyos képek egyre inkább azt mondják: baj van! Kínjaim miatt rögtön tudom miért. Nem épült be valami olyan érték a mindennapjainkba, amit birtokolni véltünk. Hann Feri barátunknak mondom, hogy nem igazán jó cím ez a *Művészetnek*: boldog madárnyelv. Noked könnyű, mondom még neki. Hann Sebestyén őszöd számontartott alakja Erdély ötvösművészetének. Mi meg csak így névtelenül... Ahogy elfelejtett őseink lehetővé teszik. Meg különben is: még félreértik. Nem felhőtlen festészet ez. Ott dobog benne a magyar kultúra ellentmondásainak egyik legfontosabbika. A népi kultúra körül kellene itt mondani és tenni valamit! Baj van – ezt mondja ez a művészet. Hogy közben ideái vannak? Földi Péter világot teremtett, önálló, saját univerzumot. Hísz világa mozgástörvényeiben. Vagyis ideái neki valóságosak. Kételyeink nem az ő hiányosságaira figyelmeztetnek, hanem kultúránk egészének válságos helyzetére.

Világok persze múlnak és keletkeznek. Némi tapasztalat és annyi év után – talán nem tévképzet – már merek hagyatkozni a megrendülesemre is. Földi Péter számomra a megrendülést nem csupán azzal ajándékozta, amit csinál, hanem azzal is, ahogyan a keletkezés és kibontakozás misztériumában csendes tanújává fogadott. Akik látták évről évre előrelépni, ugyanezt élhették át. Közel s távol? Ők és én? A művek mindenkinek rendelkezésére álltak, állnak. Gyarló magam pedig lezuhanhatok arról a bizonyos kamrabéli lajtorjáról, ami már a bizánci ábrázolásokon is oly' tétova, veszélyes választott útnak bizonyult a menny felé gyalogolva még a szentéletű IOANNÉSZ tész KLIMAKOSZNAK is.

Mit akarunk akkor mi, kishitű maiak?

Figyeljünk arra, aki tud valamit. És szeressük is, ha futja erőnkből. Ez a képesség ugyanis előkereshető személyiségünk lomtárából. Csak rendezettnek kell lennünk, mint egy falusi spáznak. Vagyis ne csak a pillanat, hanem az *ezután*, a *holnap* és a *jövő* is jelentésteli legyen mindannyiunknak, akik vállalkozunk a látásra.

A folyóiratok kiszolgáltatottságáról

Szerkesztőségünk a *Somogy* főszerkesztőjének, *Laczkó András*-nak minden megállapításával keserűen bár, de egyetért. Nem tervezünk ugyan vitát, mégis szívesen fogadjuk olvasóink és a szakemberek minden tanácsát és megjegyzését, amely a kibontakozás felé mutathat. (– a szerk.)

Az Írószövetség kritikai szakosztályának helyzetelemző, jövőrettekintő javaslatában is olvasható az irodalmi folyóiratok vezető munkatársaink régi témája: *a kiszolgáltatottság*. Ennek több, egymással szorosan összefüggő területe van. Ezek közül arról a háromról szólok, amelyek a „lenni, vagy nem lenni” alternatíva szempontjából igencsak fontosak, meghatározók. Kezdjük a költségvetés kérdésével.

GAZDÁLKODJUNK?

Szinte márcsak közhelyként ismételhető, hogy a „nehéz gazdasági helyzetbe” került országnak a lehető legtöbbet kellene áldoznia a kultúrára. A gyakorlatban azonban az első és legfontosabb kérdés, hogy ez az adott pillanatban mennyi pénzt kíván? S az összeg honnan teremthető elő ha kifejezetten közgazdaságihoz közelítő szemlélettel próbálunk válaszokat adni, akkor fölmerül: érdemes-e a kultúrára sok területen egyáltalán befektetni. Hiszen a megtérülés rövid távon és mérhetően: szinte semmi. Ugyanakkor – erre is elég gyakran hivatkozunk – a gazdag országok (Japán, Franciaország, Tajvan stb.) sikereinek példája épp’ a kulturális ágazatokba fektetett pénz mennyiségének növelésére buzdít. Elvként ez szerencsére sokan felismerték. Nehéz lenne itt és most idézni, felsorolni, hogy ki mindenki nyilatkozott arról, hogy a jövő érdekében elkerülhetetlen a kulturális beruházás. De így méginkább nyitott a kérdés: mindezt ki fizesse? Tény, eléggé beszűkült a feleletadáshoz támpontot adó kör. Végül is három finanszírozóról beszélhetünk: *az állam, valamelyik gazdasági egység, illetve a lakosság, az olvasók*.

Ide iktatható lenne egy negyedik forrás is: az irodalmi-művészeti társaságok. Az előző mondat feltételes fogalmazásában már jeleztem, ez nem egykönnyen oldható meg. A társaságok ugyanis létezésük és munkájuk pénzügyi fedezetét nem a tagdíjakból, adományokból, teremtik elő, hanem *állami tanácsi támogatásból*. Ha egy-egy lap az önszerveződő társaságoktól kapna anyagi segítséget, akkor az csupán annyit jelentene, hogy a költségvetés egy lépcsőfok közbeiktatásával adná a pénzt.

Jó ideje a pénzügyi kormányzat vezetői eléggé egyértelműen arra ösztönzik a színházakat, könyvkiadókat, folyóiratokat, lapokat, zenekarokat, hogy kíséreljék meg a gazdálkodást, a kockázatvállalást. Magyarán: keressünk mecénásokat! Ha e tanács nyomán képzeljük el a kibontakozást, ak-

kor találhatunk támogatót egy-egy gyárban, esetleg hirdetni óhajtó utazási irodában, kisvállalkozásban, biztosítóban, a „lapgazdához” képest más költségvetési egységben. Azonban már az első lépéseknél előkerül a közgazdasági érdek. Mikor éri meg egy gyárnak a lapok támogatása? Ha valamilyen csatornán, a növekvő vásárlások útján, esetleg távoli, de kecsgető üzleti reménnyel *visszatérül* a befektetés. Tétélezzük fel, egy folyóirat a kaposvári ruhagyárat kérné fel támogatásra. Nagyon valószínű, hogy legfeljebb egyszeri és meghatározott alkalommal kerülhetne sor konkrét összeg átutalására. Miért? Ha kérünk százezer forintot, akkor az valamit enyhít a gondjainkon, de az üzem áruforgalmát aligha lendíti fel a cikkünk, hirdetésünk a támogatás mértékéig. Arról se feledkezhetünk meg, hogy a nehéz helyzetbe jutó vállalatoknak a legkisebb gondja is nagyobb az ilyenfajta kiadásnál.

Mód volna könyv-, film-, utazási hirdetésck közlésére. De itt elsősorban az kell figyelembe vennünk, hogy mennyire illik a lap profiljához, amit közzé akarnak tenni. Ha mondjuk kétezer forintért adnánk el egy oldalt hirdetésre, akkor egyívnyi ilyen közlemény mindössze harminckétezer forintot hozna. Viszont egy lapszám, mindenféle rezsit, költséget is beleszámítva ennek sokszorosába kerül. Ez már készlet bizonyos mérlegelésre. Egy ív feláldozása anyagilag nem hozhat annyi hasznot, amennyit irodalomban, szellemiekben veszíthettünk. Mégis fel kell készülni arra, hogy ezzel a lehetőséggel is éljünk. Lapunk, a Somogy már a nehéz gazdasági helyzetet megelőzően kísérletezett azzal, hogy valamilyen módon könnyítsen a költségvetés terhéin. Hogyan? Egy-egy alkalommal városi számokat állítottuk össze, s a helységek vezetőit arra kértük, hogy az irodalmi-művészeti körképért cserébe egy-egy esetben a település tíz-tizenkétezer forinttal járuljon hozzá az előállítás költségeihez. Hangsúlyozni kell: egyszer-egyszer történt ez meg. Aligha vállalná ugyanis bármelyik város, hogy évente vagy kéthavonta rendszeresen hozzájáruljon a lap fenntartásához. (Amennyiben nem kap érte valamit.)

Ezekután vissza kell térni a pénzügyminiszter-helyettes meglehetősen arrogáns hangú tanácsára, hogy gazdálkodjunk. Erre csak akkor volna mód, ha a feltételek is megfellelőek lennének. Gondolni sem merek elégedő induló tőkére, csupán arra, hogy gazdag, s nem a csőd szélén álló, vállalatok és termelőszövetkezetek ajánlhatnák fel segítségüket. De itt is mindjárt arra kell gondolnunk, meddig? Melyik gyár vállalná, hogy (a FIAT cég mintájára) éveken, esetleg évtizedeken át finanszírozzon kulturális intézményt? Mostanában épp' az ellenkezőjéről hallunk, hogy megszabadulni igyekeznek az ilyen „nyügtől”. Segítség lenne, ha úgy alakult volna az eddigi mozgástér, hogy abban az érték és az ár nem kerül oly' messze egymástól. Minthogy nem ez történt, úgy tűnik, a jelen viszonyok között a legjárhatóbb út az áremelés.

Nézzük még, mennyiben helyes a fenti következtetés. Alapelv lett, hogy közelítsük az árat a bekerülési költségekhez. A vidéki lapoknál az utóbbi számonként nagyjából százhetven forint. Mit tehetnénk? Adjuk százért, százötvenért a lapot? Akkor ki veszi meg? Emeljük az árat huszonötre? Mi változott meg? Tapasztalat, hogy szinte semmi. Pontosabban: a helyzet romlik, mert az áremeléssel arányosan nő az előfizetői lemorzsolódás. Ez adatokkal igazolható.

Megjegyzendő, hogy 1980-ban tíz forintért adtak egy folyóiratot, 1986-ban pedig tizenhatért. Elvileg növekedni kellett volna a bevételeknek, de számok mutatják, csökkent. Ugyanakkor a költségvetés, illetve a felhasznált összeg ugrásszerűen növekedett.

Központi ötlet volt, kövessék a folyóiratok az előfizetések lemorzsolódását. Ezzel az olló még tovább nyílik, s egyre reménytelenebb lesz a gazdálkodás. Hiszen ha nincs megfelelő példányszám, akkor hogyan juthat el a lap az olvasóhoz, akitől nemcsak a szellemi táplálék vételét, hanem anyagi segítséget is várunk? A csökkentéssel a reménye is elvész annak, hogy a bevétel növekedjék, s ezzel kisebb terhet vállaljon a költségvetés. E ponton kulcsszerepe van a terjesztésnek, ami nemcsak a folyóiratoknál, de a központi napilapoknál is gond.

Aligha zárható egy ilyen számbavétel úgy, hogy ne *veüssünk pillantást* a járható útra. A pillanatnyi helyzetben aligha van más megoldás, mint-hogy a „lapgazdák” vállalják – a jelen és a jövő érdekében – a „veszélyes üzemelést”. Ugyanakkor feltétlenül szükséges a terjesztés átszervezése. Az enyhén szólva furcsa, hogy egy országos terjesztésű folyóiratból egy távoli megyeszékhelyre csak egyetlen példányt visznek. Hogyan is ismerhetik ott meg? Mint minden kulturális terméknek, a folyóiratoknak is minél nagyobb számban el kell jutni a közönséghez. Erre egyfajta recept az *előfizetők toborzása*. A lapok munkatársai ezért írásban, és a közönségtalálkozásokon szóban, mindent megtesznek.

E rövid áttekintés azt bizonygatta, hogy a folyóiratoknál meglehetősen szűk a tér a gazdálkodásra. Azon belül – gúzsba kötve – kell keresni a járható utat.

A NYOMDÁNÁL

Könnyű dolga volt *Misztótfalusi Kis Miklósnak*, a szellemi produktumát maga szedte ki, saját nyomdáján sokszorosította és az olvasókhoz való eljuttatásban is közreműködött. Ezt az ideálisnak ítélt állapotot egyik-másik gazdag nyugat-európai lap és szerkesztő már elérte; szövegszerkesztő géppel, sokszorosítóval rendelkeznek. Ez nemcsak gyorsaságot, hanem jelentős pénzmegtakarítást is eredményez.

Viszonyaink között az ideális állapotokról legfeljebb álmodozhatunk. Kevés a reális esélye annak, hogy a kultúra mint költségvetési ágazat, belátható időn belül, valaha is rendelkezik annyi pénzzel, amennyivel legalább az előállítási (kötségek) feszültségek enyhítése elérhető lesz.

Melyek ezek?

Íme néhány!

Az átfutási idő és a megjelenés pontossága eltérhetetlen egység. Éppen ezért rögzítette szerződésbe (megállapodásba) a lapkiadó vállalat a nyomdával, hogy a szerkesztőségnek mikor kell átadnia egy-egy szám kéziratát. A folyóiratoknál ez általában öt-hat hét. Vagyis a megjelenés napjától (a postánál a tárgy hó 8. napja) visszaszámlálják a heteket. Alá kell húzni, hogy az átfutási idő hosszát a nyomda határozza meg, az egyes munkafolyamatok nyomán. Ez természetes, nincs szerkesztőség vagy kiadó, amelyek ez ellen tiltakozna. De van néhány esetleg előre nem látható, számításba nem vett elem, ami gondot okozhat. Például papír-, vagy festékhiány, géptörés, a szedők betegsége. Ne gondolja senki, hogy ezzel élcelődök. Sőt

erősen számításba veendőnek tartom mindegyik tényezőt. Még a modernebb technikára való áttérést is. Az utóbbit meg kell tanulni, több benne a tévedés lehetősége (mondjuk egy kódszám melléütése a programozásnál), mindezek nyomán könnyen „elúszhat” a lap.

S ki viseli a csúszás következményeit. A nyomda nem, a terjesztő sem. Marad a lapkiadó (és a szerkesztőség). A reklamáló levelek legtöbbször a szerkesztőségbe futnak be, noha a szellemi műhely csak a folyamat kezdőpontját befolyásolhatja; mondjuk azzal, hogy nyolc héttel korábban adja le a kéziratokat. Kétséggel, ezzel is enyhülhet a feszültség.

Amire szükség is van, mert a modernizálás automatikusan (?) újat termel. A fényszedés, az ofszeteljárás és a többi újítás drágább. Pontról pontra kimutathatóan az. A különbözetet a megrendelőnek kell megfizetni. Már ha tudja! Tétellezzük fel, hogy a „lapgazda” képes követni a drágulást. Azzal viszont olyan ellentmondás keletkezik, ami a szellemi erők, produktumok kiszolgáltatottságát csak növeli. Statisztikákat bárhonnán idézhetnének arról, hogy egy-egy könyv, folyóirat előállításának költségeiben hány százalékot tesz ki a szerkesztőség, és a szerző munkája és a nyomdái. Igen elgondolkodtató, ha az utóbbi kétszer annyira értékelődik. S ebben benne van az, hogy a „termelő” vállalat kétszázhatvan százalékos haszonkulccsal dolgozik. Lehet játszani a számokkal: a ténylegesen kétszázhatvan forintot érő munkáért a megrendelőnek csaknem kilencszáznegyvenet kell fizetnie.

Mi ez, ha nem többszörösre növelése a kiszolgáltatottságnak?

Mondjunk inkább ráfizetést?

Hiszen ilyen arányú növekedés aligha hárítható át az olvasóknak. S ha nem, akkor már csak egyetlen út tűnik járhatónak: *a roló lebizása...*

A pohárka alján még ezután is maradt a „feketelevesből”. A nyomdák ugyanis nem szívesen vállalnak kisebb példányszámú, de minőségigényes megbízást. Így érthető, ha a gondok felsorolása után egy nyomdaigazgató ekként zárta le a vitát: „Ha elégedetlenek, vigyék máshová a munkát!” Ez valóban megoldás lenne, de csak versenyhelyzetben, ahol esetleg lehet *olcsóbb helyet találni*. Ahol esetleg még él az elv: *kleine Fische, gute Fische...*

A TERJESZTŐKNÉL

Tizenhárom folyóirat részvételével Fonyódon 1987-ben megtartott eszmecsere egyik sarkalatos pontja volt, hogy a Magyar Postának és a Lapkiadó Vállalatnak alig-alig érdeke a lapok terjesztése! A posta jelenlevő képviselője azt is kifejtette, hogy különösen az előfizetők okoznak nagy ráfizetést; a lapkiadó viszont szorgalmazza az előfizetést, mert annak mennyisége a példányszámrendelésnél meghatározó. Viszont – országos tapasztalat! – a lapkiadók keveset tesznek az előfizetők számának emelése érdekében. Az első pillantásra látható ellentmondás csaknem feloldhatatlan. Ebben a rendszerben ugyanis egyedül a szerkesztőség, illetve a lapot fenntartó szerv érdekelt abban, hogy növekedjék az előfizetők száma. Minthogy a fenntartó a lapkiadót bízta meg a folyóirat ügyeinek intézésével, a kör bezárult. A szerkesztőségnek sem apparátusuk, sem erejük nincs arra, hogy előfizetőket gyűjtsenek.

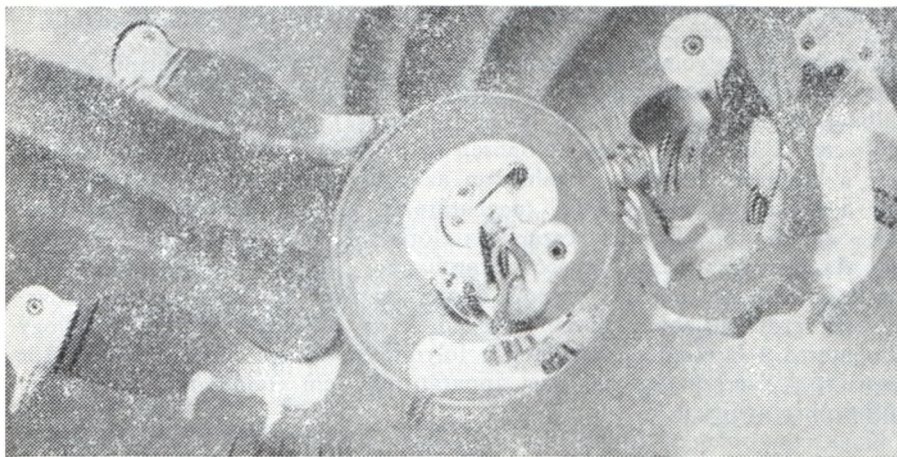
Konkrétan somogyi tapasztalat volt, hogy a Lapkiadó Vállalat csak külön dotáció ellenében lett volna hajlandó foglalkozni előfizetők gyűjtésével.

Ez a szerkesztőség tudomása szerint azóta sem valósult meg. Sőt, olyan jelzéseket kaptunk, hogy a meglevő előfizetők megtartásáért sem tesznek semmit. Ilyen: 1986 őszén egyik balatonfüredi szerzőnk vállalta, hogy tizenhat előfizetőt szerez a *Somogynak*. Ez megtörtént. 1987 elején viszont csaknem mindegyiküktől levél érkezett a szerkesztőségbe, hogy az előfizetett lapot nem kapják! A reklamációk, illetve a levelek egy részét továbbítottuk a lapkiadóhoz. S mi történt? 1988 elején újabb levelek érkeztek, hogy hiányosan és véletlenszerűen kapják meg. A megoldás legtöbbször az volt, hogy a remittenda példányokból pótlólag elküldjük, illetve ha erre nem volt mód, akkor a szerkesztői példányokat áldoztuk fel. Hangsúlyozni szükséges, hogy a szerkesztőség semmiféle jogviszonyban nem áll a Magyar Postával, erre egyedül a lapkiadó illetékes. 1980 július óta a lapot fenntartó Somogy Megyei Tanács képviselői és a lapkiadó vezetői többször fonytattak megbeszélést ezekről az ügyekről, de a megoldásig – sajnos – nem sikerült eljutni.

Hasonló példákat hozott az *Alföld szerkesztősége*. Debrecenben a fenntartók, a posta és a lapkiadó képviselői a szerkesztőségben ültek össze, hogy a megoldáshoz közös úton eljussanak. Akkor a posta 72 órás továbbítási határidőt vállalt, amit azóta sem tudnak betartani. Viszont a fonyódi megbeszélésen a posta képviselője határozottan kijelentette, hogy a lapterjesztés nem nyereséges, s különösen nagy a ráfizetés az előfizetőknél. Ugyanakkor följánlotta, hogy számuk növelése céljából díjmentesen továbbítanak körlevelet. A posta arra is hajlandónak mutatkozik, hogy a terjesztés monopóliumának feladásáról tárgyaljon. Így esetleg mód nyílna társadalmi terjesztőhálózat szervezésére.

A kiszolgáltatottság, minthogy sok benne a bizonytalansági tényező, senkinek nem jó. Legkevésbé a szerkesztőségeknek, amelyek így aligha válhatnak irodalmat alakító műhelyekké. Ha a labilitás teljes felszámolását nem is, a folyóiratok érdekvédelmét határozottan vállalnia kell az Írószövetségnek. A jelen és a jövő magyar irodalma kívánja ezt.

Történetiség, vidékiség mai prózairodalmunkban

I. A társadalom manipulatív törekvései erősödtek meg annyira, hogy rövidre zárva a radikálisabb irányzatokat, átirányítson a történelemmel összehangzó múltidézéshez? A lendületes átalakulás képzetét keltő történeti mozzanatok új heroisztikus struktúrát alakítanak ki, vagy az is pusztán önvédelmi reflexként megjelenő irányított nosztalgia? Hiteles-e az önmagát eredetében kiteljesedni látó alkotók törekvése, vagy az egyetemes témahiány legújabbkori tüntetőcsoportjáról beszélhetünk? Ez esetben tehát szerzői manipulációkról? Legelső nekifutásra ezek ötlenek fel bennünk. Az egyik oldal ideológiai-politikai, a másik esztétikai-irodalomtörténeti síkon ébreszt további kérdéseket. Az elsőhöz csak annyit fűzhetünk, hogy kulturális közviszonyaink manipuláltságának vizsgálata valószínűleg nagyrészt gazdasági kérdésekhez vezetne. Illetékességünket szem előtt tartva válasszuk azt az alapállást, miszerint a valóságtól most sem szakadt el irodalmunk. Így a tematika esetlegessége máris szilárdabb alapot nyer, (el)kötelezettségé válik.

Vegyük prózairodalmunk tárgykörének egyszerűsített képletét. Beszélhetnénk akár a tematikai kényszerről is, hiszen a neoavantgarde – de nemcsak a neoavantgarde! – sikerületlen ágai megmutatták, hogy milyen elszánt erőfeszítéseket hív életre a mondanivaló hiánya. Szóljon a mű akár a történelmi múlt korszakos vagy hétköznapi momentumairól, avagy napjaink problémaköreit igyekezzen közelíteni: mindezt néhány általános nézőpont közül válogatva tudja kivinni. Megjelenhet valóságunk egy emberben, egy családban, a szűkebb pátriában, a legáltalánosabban a hazában gondolkodva. Gyorsan szögezzük le: ezek nem szigorú sablonok, közöttük nincs is éles határvonal, s egyszerre is szerepelhetnek – ez már a 70–80-as évek nagyregény utáni vágyakozását idézi. Tehát azt írjuk, legáltalánosabb a nemzetben gondolkodó szerzők eljárása, azonban ezt manapság joggal cáfolhatjuk. A tényleges történelmi regények – mivel a nemzeti lét deduktív elemzése ezekben legkönnyebb – ugyanis napjainkra legjobb esetben *Spirónál*, *Dobai Péternél*, *Balázs Józsefnél* áltörténelmi regénnyé átalakulva jelentkeznek. Tovább gyengült az a társadalomkritikai irányultság is, amellyel mind ez ideig többé-kevésbé találkozhattunk. A változatlan irányú törekvés azonban most is elvezet a nembeliség követelményeinek beteljesüléséhez. Most az egyénnél megállva – sajátos pozitív eredményként – a legapróbb rezdülés mögött is az általánosra ismerünk: éppen mert az egyéni sors történelembe, közösségbe való beékelődésének, beágyazottságának élményét igyekszünk átélni. Az író áttételesen érvényesülő szándéka találkozik az olvasó várakozásaival. A szubjektivizálás legértékesebb szakasza az, a magánszféra szétterülése, a keretek meginduló szétfeszülése a közösségi felé. Nem manipulációkról kell tehát elsősorban beszélni, hanem a valóban létező problémák hatásáról, s az ezeket éreztetni igyekvő alkotók szerepvállalásáról. Az ilyen elhatáro-

zás azért is vonzó, mert módszerénél fogva a didaktikusságot is inkább elkerülheti.

Ezzel értünk el a második kérdéscsoporthoz. Hogy nevezzük tárgyunkat: a történelem kisajátítása, gesztus, vagy tényirodalom történelmi távlatból? S ha a jelenről olvasva találkozunk ilyen szerzői igénnyel, megalkotott ítéleteink változatlanul alkalmazhatók-e? Találhatunk-e megfelelő eszmei-társadalmi-művészeti alapot a mában, a helyi színezet kiemeléséhez?

Mintha a '70-es évek epikájából köszönne vissza a légkör meghatározó energiáinak fő szervezőerőként való szerepeltetése. *Ottlik Géza* alap-példáján felszűrődve sorakoznak itt *Czakó Gábor*, *Vámos Miklós*, *Hajnóczy* igen jelentős példái. Ebből a törekvésből is táplálkozva jelenhet meg mind konkrétan a „*coleur locale*” sajátosan jellemző gondolatisága, már a kisajátított történelem – helyenként igencsak szubjektívan válogatott – tényhalmazából építkezve. A művek háttérében (?) megjelenik az alkotó személye, és immár igazi despotaként, anyagának független szerveződési elveket konstruál. A neoavantgarde formai radikalizmusától csak részben elszakadva, a bölcséleti szinten így nyert tért a történetiség kényszerű parabolisztikusságán túllépő magánmitológia, a kollektív önvizsgálat változatlan igénye által teremtett új clemző eljárás. Amelynek alkalmazása természetesen minden esetben a jelen érdeke elsősorban. Mennyiben érdeke azonban az a topográfiai tudatosság, mely most legtöbbször keret ad egy (csoport) mentalitás megrajzolásához?

II. Az elv és a gyakorlat igazságtartalmának félreérthetetlen kettőssége a közéletiség értékszintjeinek törésvonala mentén szétrázta a társadalmilag leginkább érzékeny réteget, az értelmiséget. A nehezen változó normákhoz erősebben kötődők közül is sokan hasonlottak meg az egyéni érdek és a közösségi igények szembesülésekor. A kollektív szempontok így egyre inkább a szubjektív megfontolások háttérévé váltak, s ezzel többnyire értékminőségük is igencsak devalválódott. A mindezzel szembesülők dezillúziója jelen esetben sem más, mint a kilábalás, vagy az elmerülés alternatíváinak érzelmi-értelmi bázisa. Az irodalomban természetesen – mivel alapvetően az etikum által vezérelt közlésmódokkal számolunk – karakteresebben mutatkozik meg a választás szűlsőségessége. Egyik esély a tragikus létszemlélet kialakulása, míg a másik a tragikus lét újfajta szemléletének deklaratív közelítése. Az utóbbi, lényegét tekintve, a formai lehetőségeken keresztül véli kivihetőnek az aktív létezés újratermelését. Mivel mindkét eljárás a valóságnak ugyanarra a mozzanataira alapul, annak tartalmi vonatkozásait ábrázolnia szükséges valamilyen módon. Tehát a fentiekben körvonalazott történelmi érdeklődés mellett igen erős a határozottan a jelenről szóló, a válságos időköt megvilágító utalások műbe emelésének igénye. Ennek a sajátos axiómának az érvényesülése érhető tetten például *Temesi Ferenc* sikerkönyvében is.

Már a visszatekintés is egyféle értékítélet. Az a tudat, hogy a nagyíptékű haladás vágya a befutott utak végpontján valóban anakronisztikus, megmutatta jelenünk igazi nehézségeit. Hogy a lehetőségek birodalmán végigrohanva ismét önmagunkra kell találnunk. Hogy ezt nem tehetjük meg ugyanúgy, mint elődeink, vagy hogy nem csak úgy kell megtennünk. Innen tágul a kép az érvényes komplexitás célkitűzésével. Itt gyökerezik a kollektív önvizsgálat reneszánsza, mely annyiban új, amennyiben a ki-

vívott posztjából nem engedő szerző sajátos intenciói alapján, a másság kényszerében szerveződik. Ezután mindegy már, ha egy faluról, egy családról, egy kisvárosról olvasunk: érezzük azt a feszültséget, amellyel cáfolhatjuk a szűkített tér feltétlen magánjellegét.

A fiktív regényvilág, a sci-fi, valamint a műltről szólva a „románc”, a „gothic novel” (Umberto Eco) túllép tételeinek helyi kötöttségein, s itt csak azt mondhatjuk, hogy az olvasó érdekében. Tudniillik, hogy érdek nélkül szemlélve a regény világát, fenntartás nélkül szórakoztasson. A pusztán ezt célzó befogadói érdeklődést jelen esetben azonban méltán hagyhatjuk figyelmen kívül. Az igazán érdekes a valós történelmi szituációnak a lényegyet hűen tükröző ábrázolása – s hogy az alkotó milyen metodikai-stilisztikai eszközrendszert mozgósítva éri ezt el. Itt két alapvető megoldást elemzünk csak: a városmonográfia és a tényirodalom határán mozgó, a szociográfiához több ágon kapcsolható írásokat, valamint a „tisztán szépirodalmi szándékkal keletkezett”, a tényanyagot többnyire átlírizáltan, ritkábban természetéből eredő sokszerűséggel megjelenítő alkotásokat. Mindezt a további megszorítással tesszük, s keressük egyben a megfogalmazott kérdésekre a választ, hogy – a témából adódóan – a „vidék” a „vidékiség” tényét választjuk válogatási szempontnak.

Kosztolányi szerint „az egész magyar irodalom vidékről jött” (Dunántúli Élet, 1924.). *Pacsirtájában* ennek a vidéknek elmaradottságát, a szélesebb szellemi horizont hiányának hátrányait mutatja fel. Ő maga Szabadkáról, *Krúdy* a Nyírségből elszármazva is a századelő Pestjének krónikása lett. A vidék térfoglalása talán a népi írók mozgalma idején meghatározó. Ekkor kezd igazán terjeszkedni, jóindulattal kikövezett utakon, a provincializmus, mely később néhány esetben a fasiszta ideológiához is közelített. „A hírhedt colcur localehoz való ragaszkodás – írja *Daniló Kis* –, ha kívül esik a művészi kontextuson (azaz nem a művészi igazságot szolgálja) szintén a burkolt nacionalizmus egyik módja”. Ez a fajta irányultság a felszabadulás után más, pozitívabb tartalommal telítődött; míg a „másik oldalon” – az illegálitásba kerüléssel egyidőben – mind erősebb radikalizálódás tapasztalható. Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy épp ennek a helyi színezetnek az átmondolt ábrázolása lehetett célja például *Illés Endrének* „krétarajzai” megírásakor, ez a szándék vezethette a fiatalabb írógenerációkat közelmúltat megidéző alkotásaiban. Nyitottabb, vagy szűkebb optikával, de rögzíteni lehetőségeink, illetve lehetetlenségeink keletkezéstörténetét. Ez a hagyomány elsősorban a súlyos próbatételekkel terhelt 50-es évek tematikájához vezet. Teljesen esetleges válogatásban álljon itt *Rónay György*, *Bálint Tibor*, *Gyurkó László*, *Sántha Ferenc*, *Karinthy Ferenc*, vagy akár *Jávor Ottó*, *Gergely Agnes*, *Mezei András* műveinek példája.

Külön kategória – bár legtöbbször ugyanezt az időszakot veszik elemzés alá – a családregények, családnovellák egész során: *Bereményi*, *Csaplár Vilmos*, *Nádas Péter*. *Lengyel Péter* írásai már átvezethetnek minket tényleges témánkhoz. Mégpedig a célzatosan – bár többnyire lényegét érintően áttílizáltan – városmonografikus hajlandóságú irodalomhoz. Legtisztábban *Temesi Ferenc* mutatta meg *Látom nekem kell lemennem* című novelláskötetében, majd igazi népszerűséget kiérdemelten a *Por* című regényében, hogy az önéletrajzi elemek szervesülve a nemzedéksorsok

történelmének fő cselekménnyé tételével, és a szándékosan és irányzatosan pontos helymegjelöléssel, milyen új élményhez juttathatja olvasóit.

Ennek az új élménynek igen lényeges összetevője az ún. irányító: (rossz értelemben manipulált) érdeklődés. A bizonytalanság életérzésével szembehelyezhető eszmény által mintegy meghosszabbíthatjuk magunkat térben és időben. Ez a terjeszkedés nem változtatja meg körülményeinket, csak a változatlan valóság szemléletét alakíthatja. Azt a pszichés többletet nyerhetjük általa, mely majd közegünkkel szembesülve a változtatás alapja lesz. Ez végső soron a legtöbb jelentős mai mű alaptulajdonsága: a posztmodern szituációnak (Hegyi Lóránd) megfelelően nem bír mindent az olvasóra: veszi a fáradságot és – több-kevesebb sikerrel – megkísérli elvezetni önmagához. Ha nem ugrott be az igen változatos hatáskeltő akciók fényűzésének, legalább az „egyszerű élményszerűséget fedezze fel újra, s ne szembesüljön szüntelenül önnön műveltségével a kollázs- és kompiláció-özönben.

Itt érdemes megemlíteni Umberto Eco intertextualitás-elméletét, melynek lényege, hogy a különböző szövegek, függetlenül alkotójuktól, szüntelenül egymásra utalnak, mintegy külön kommunikációs viszonyt tartanak fenn. Erre építve, *A rózsza neve* című regényét ő is különféle forrásokból válogatta össze, mégis másirányú következetességgel. Mintha éppen mélytudományos nehézségüktől törekedne azokat megtisztítani – tulajdonképpen kommercializálja a szövegidezeteket. Eco tehát az intellektualitást megtartva – mint erről majd a későbbiekben is szó lesz – igyekszik távolodni a szigorú értelemben vett elitművészet gondolkörétől. A valóság előtt már nem elég a megszerkesztett zsenialitás burkába menekülni. Az irodalom is nyit a jellegzetesebb érdekcsoportok felderítése felé, s ennek a nyitásnak lesz az eszköze a történeti érdeklődés, a színhely mindenkinek személyes mitológiája.

III. A szociográfia lebontotta magából azokat az egységeket, melyekkel összetetten a szépirodalmi törekvések kifuthattak. Így némileg kétértelműen anekdotikusra sikerült, vagy már-már a bedekkerhez hasonló írásművek is megjelenhettek. A változatlan esztétikai követelmények azonban megingathatatlanok. Így marad talpon többek között *Sarusi Mihály* békecsabái, *Szabó Magda*, *Mocsár Gábor* debreceni, *Simonyi Imre* gyulai, vagy akár *Szeberényi Lehel* sajátosan egyéni „dunai” irányultsága. Megemlíthetjük a „szegediek” között Temesi mellett például *Fenákel Juditot*, vagy hogy nemzetiségi területekre ugorjunk, a csehszlovákiai magyar *Tóth László* vagy *Grendel Lajos* írásművészetét. Óvatosan megidézhethetjük egy pillanatra a *Sütő-Panek*-vitát is, valamint *Beke György* példaértékű nemzeti (nemzetiségi) önismeretét.

A szigorú szociológiai szempontokon túl de ezen a területen is igazán jelentős értékűnek tudhatjuk *Kolozsvári Papp László*nak a vidéki értelmiségieket az intellektuális próza szövetében megjelenítő regényeit, *Mészöly Miklós* mítikus székszárdíságát, Temesi Ferenc „tudatosan posztmodern” regényét. Általában a vidékiségről, vagy konkrétan egyik városunkról számtalan adalékot nyerhetünk ezekből a művekből. Az írói karaktert a közös alapon túl Kolozsvárinál a Németh Lászlói papírszínházra emlékeztető igen erős és mély szellemi feszültség, Mészölynél az átadásra szánt anyag „pontos” ismerete, s e tudás konok terrorja. Míg *Illyés*nél, *Sütő*nél stb. a táj is élményesített formában jelenik meg, Mészölynél az élmény is

tárgyszerűen. Temesinél a forma is igencsak hozzájárul – a korról haladva lassan elhagyhatatlan követelményként – a jelentésegység végső kialakulásához. Nem egyedülálló a vállalkozása: a szerb *Milorad Pavić* is hasonló eljárással szerkesztette *Kazár szótárát*. Értékelhetik ezt is a neoavantgarde készítmények nem csituló diktatúrájának, de valószínűleg közelebb jutunk az igazsághoz, ha a mű egészét a „mese” felől közelítjük. Temesinél is a gondolatvilág legfontosabb egységesítő eleme a mese, az állandóan jelenlevő mese, mely miatt *Marquez* ezt az alkotásmódot „memorias falsas”-nak, álmemoárnak nevezte.

Erősen meghatározza azonban elméleti tájékozódásunkat a posztmodern-kategória tisztázatlansága. Egyes elképzelések szerint a posztmodern pusztán a neoavantgarde formakultúra és eszmeiség utolsó, manierisztikus szakasza; s mint ilyenek, összetevői az új-avantgarde formai radikalizmusa és egy bizonyos újfajta realizmus. Mások szerint új és szuverén irányzat, mely nem nélkülözi a neoavantgarde némely formai jegyét. Az bizonyos, hogy ma az erősebb és szélesebb gyűjtőkörű motivációt már az ironia finomságával, cizelláltságával is felemásan lehet csak elképzelni. Az ironikus beállítottság ugyanis intellektualitását megőrizve igyekszik mesterkétségét levetkőzni: a sajátosan realiztikus tendenciákkal összefüggésben az emberi azonosságtudat valódiabb biztosítékait kutatja. Dinamikusabb viszonyulás ez tehát, de a nagyobb koncepció sodrában sem mond le az önvizsgálat kötelezettségéről. Ez pedig – mint már többször jeleztük – valami meghatározott egyénfölötti szinten realizálódik.

A *Száz év magányhoz*, *A rózsza nevéhez* méltó nagyregények azonban váratnak magukra. A terjedelmesebb vállalkozások sem érik el azt a komplexitást, amelyet a felvállalt probléma sokoldalúsága igényelt volna. Egyelőre nehéz elhinni, hogy nemzeti sajátosságaink, múltunk célirányú semlegessége lenne a gátló tényező. Inkább az a kronológiai meg rögzöttség hibáztatható, mely szerint egy nép arcéle produkciói egymásutániségében, a hiányzó láncszemek számának tudatában, a megrontó erők fellebbezhetetlen dominanciájának elismerésével lenne megrajzolható. Az e fajta historikum népszerűsége igazán egyszerűvé tette tételszavak könnyed legyártását az ifjabb nemzedékek számára például a '70-es évek dezillúziójáról, az '50-es évekről, vagy visszább hatolva: a fasiszmusról, a Monarchiáról. A körülmények szüntelen egymásbajátszása talán itt sikadt el, talán itt kereshető a potens magatartások időlges kifulladásának magyarázata.

A végére ismét elértünk tehát a manipuláció-evolúció problémaköréhez, s így a politikum legalább minimális megjelenésével is számolnunk kell. Mivel a jelenség nem manipulációk eredménye, de megjelenése nem a művészet krízisére válasz. E motívumok mélyebb értelmű kibontása már egy másik tanulmány témája lehet. Ugyanis várat még magára a posztmodern alkotások behatóbb, céltudatosabb elemzése, amely majd várhatóan használhatóbb kifejezéseket ad kezünkbe.

Madách-pályázat eredményhirdetése

Szépirodalmi kategória

- I. díj Juhász Zsuzsanna (Budapest)
- II. díj Marno János (Budapest)
- III. díj Kis Zoltán (Budapest)

Tanulmány, esszé, szociográfia kategória

- I. díj A zsűri nem adta ki.
- II. díj Juhász Zsuzsanna (Budapest) és Praznovszky Mihály (Veszprém)
- III. díj Podmaniczky Katalin (Franciaország) és Csapodi Tamás (Budapest)

DICSÉRETBEN RÉSZESÜLTEK

Szépirodalmi kategória

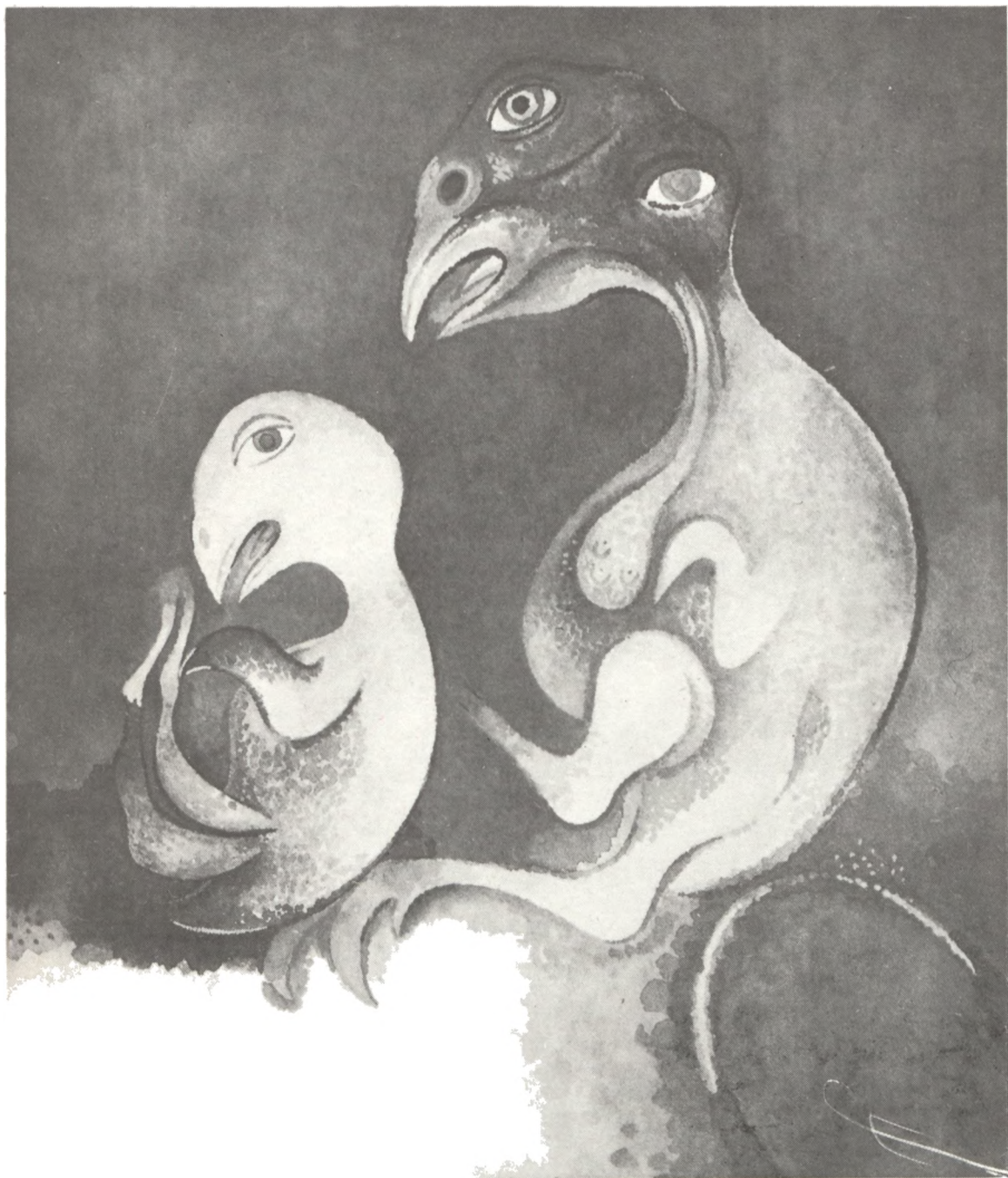
Ardamica Ferenc (Losonc), Erdős István (Salgótarján),
Onagy Zoltán (Esztergom).

Tanulmány, esszé kategória

Bogácsi Istvánné (Pásztó), Kaútzky Norbert (Budapest),
Máté J. György (Budapest),
Tarján Tamás (Budapest), Várszegi György (Bátonyterenye).

Ára: 25,- Ft

palócföld
TARSAI ANDRÁS KÖNYV-ÉRTÉKELŐ MUNKÁK MEGJELENÉSEI 1989/3. évf.